

**TANZİMAT DÖNEMİ EĞİTİM SİSTEMİ VE
YENİDEN YAPILANMA ÇABALARI**

İsa YANAR

İnönü Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

**Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönergesi'nin,
Eğitim Yönetimi, Teftişi, Planlanması ve Ekonomisi**

Bilim Dalı İçin Öngördüğü

BİLİM UZMANLIĞI TEZİ

Olarak Hazırlanmıştır

**MALATYA
ŞUBAT-1996**

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne

Bu çalışma, Jürimiz tarafından Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı'nda (Eğitim Yönetimi, Denetimi, Ekonomisi ve Planlaması), BİLİM UZMANLIĞI TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan : _____

Üye : _____

Üye : _____

ONAY

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

...../...../1995

Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

Toplumsal değişim kaçınılmazdır. Bu günün çarele-riyle yarının problemlerini çözmek oldukça zordur. Değişim bir amaç değil, gelişmenin aracı, bir başka deyişle gelişim sürecidir.

Bu araştırma, toplumumuzun yaklaşık yüzelli yıl-lık değişim çabalarının önemli bir kesiti olan Tanzimat Dönemi Eğitim Sistemi'nde değişim sürecini tesbit etmek amacıyla yapılmıştır.

Mevcut eğitim sistemimizde yer yer gündeme gelen, sistem arayışlarına katkıda bulunacağı umulmaktadır.

Bu araştırmanın gerçekleşmesinde en büyük pay; sadece konunun seçiminde değil, bir motivasyon kaynağı olarak bana her zaman destek olan Hocam Prof.Dr. Mustafa AYDIN ve tezi baştan sona sabır ve özenle okuyarak, değerli eleştirilerini esirgemeyen Hocam Yard. Doç. Dr. Burhanettin DÖNMEZ'e aittir. Ayrıca dizgi ve baskıda e-meği geçen Adil YANAR, Mustafa ÖZKUL ve Sait İNAN'a iç-ten teşekkür ederim.

İsa YANAR

Manisa 1996

İÇİNDEKİLER

	SAYFA
ONAY.....	IV
ÖNSÖZ.....	V
İÇİNDEKİLER.....	VI
ŞEKİLLER LİSTESİ	XII
ÇİZELGELER LİSTESİ.....	XII
KISALTMALAR.....	XII

BÖLÜM

I GİRİŞ.....	1
Problem Durumu.....	1
Problem Cümlesi.....	9
Alt Problemler.....	9
Sınırlılıklar.....	9
Tanımlar.....	10
II. İLGİLİ KAYNAKLAR.....	11
III. YÖNTEM.....	13
IV. BULGULAR VE YORUMLAR.....	14
Birinci Alt Probleme İlişkin Bulgular ve Yorumlar.....	14
1. Tanzimat'tan Önce Osmanlı Eğitim Sistemi'nin Genel Görüntüsü.....	14
2. Tanzimat Dönemi Eğitim Sistemi'nin Genel Amaçları.....	18

ikinci Alt Probleme İlişkin Bulgular ve Yorumlar.....	20
1. Mekteb-i Sultani Nizamatını Havi İlanname	20
2. Mekteb-i Sanayi Nizamnamesi.....	21
3. Maarif-i Umumiye Nizamnamesi.....	22
3.1. M.U.N.nin Amaçları.....	24
3.2. M.U.N.de Sanat Okulları.....	25
3.3. M.U.N.de Medreseler.....	26
3.4. M.U.N.de Sınavlar.....	27
4. Gümrük Nizamnamesi.....	34
Üçüncü Alt Probleme İlişkin Bulgular ve Yorumlar.....	37
1. Tanzimat Dönemi Eğitim Sisteminin Merkez Örgütü.....	37
1.1. Maarif-i Umumiye Nezareti	42
1.2. M.U.N.ne Göre Eğitimde Merkez Örgütü.....	45
1.2.1. Meclis-i Kebir-i Maarif	45
2. Tanzimat Dönemi Eğitim Sistemi'nin Taşra Örgütlenmesi	48
2.1. İl Eğitim Örgütleri.....	48
2.1.1. Maarif Meclisleri.....	49
2.1.1.1. Maarif Meclislerinin Görevleri.....	49
2.1.2. Vilayet Maarif Müdürlükleri.....	51
Dördüncü Alt Probleme İlişkin Bulgular ve Yorumlar.....	53

1. Tanzimat Dönemi Eğitim Kurumlarının Kademelandirilmesi.....	53
1.1. Genel Okullar.....	53
1.2. Özel Okullar.....	55
2. Tanzimat Dönemi'nde Okulların Şematik Görüntüsü.....	55
3. Tanzimat Dönemi'nde İlköğretim Kurumları.....	58
3.1. Sıbyan Mektepleri.....	58
3.1.1. Sıbyan Mektepleri'nde, Ders Ve Sınavlarla İlgili Yasal Düzenlemeler.....	62
3.1.2. Sıbyan Mektepleri'nde, Öğretmenlerle İlgili Yasal Düzenlemeler	63
3.1.3. Sıbyan Mekteplerinde Disiplinle İlgili yasal Düzenlemeler	63
3.1.4. Sıbyan Mekteplerinin Bütçesiyle İlgili Yasal Düzenlemeler.....	64
3.2. İptidai Mektepleri.....	64
4. Tanzimat Dönemi'nde Orta Öğretim Kurumları.....	66
4.1. Rüştiyeler.....	66
4.1.1. Tanzimat Dönemi'nde Rüştiyelerle ilgili Yasal Düzenlemeler.....	71
4.1.2. M.U.N.de Rüştiyelerle İlgili Genel Hükümler.....	71
4.1.2. Rüştiyelerin Programları ile İlgili Yasal Düzenlemeler.....	73
4.1.4. Rüştiyelerde Disiplinle ilgili Yasal Düzenlemeler.....	76
4.2. İdadiler.....	80

4.2.1. İdadilerle İlgili Yasal Düzenlemeler.....	82
4.3. Sultaniler.....	84
4.3.1. Galatasaray Sultanisi.....	85
4.3.2. Sultanilerle İlgili Yasal Düzenlemeler	88
5. Tanzimat Dönemi'nde Mesleki ve Teknik Eğitim.....	91
5.1. Mühendis Ve Mimar Okulları.....	91
5.2. Erkek Teknik Öğretim Okulları ve İslahaneler.....	92
5.3. Kız Teknik Öğretim Okulları.....	95
5.4. Memur Okulları.....	95
5.5. Orman ve Ziraat Okulları.....	96
6. Tanzimat Dönemi'nde Öğretmen Okulları.....	97
6.1. Öğretmen Okulları ile İlgili Yasal Düzenlemeler.....	99
6.2. Rüştîye Öğretmeni Okulları.....	101
6.3. Sıbyan Öğretmeni Okulları.....	103
7. Tanzimat Dönemi'nde Yüksek Öğretim Kurumları	106
7.1. Askeri Yüksek Okullar.....	106
7.1.1. Mühendishane-i Bahr-i Humayun.....	107
7.1.2. Mühendishane-i Berr-i Humayun.....	107
7.1.3. Mekteb-i Tıbbîye-i Askeriye.....	107
7.1.4. Mekteb-i Harbiye.....	108

7.2. Sivil Yüksek Okullar.....	109
7.2.1. Mekteb-i Mülkiye.....	109
7.2.2. Mekteb-i Hukuk.....	110
7.2.3. Mekteb-i Mülkiye-i Tıbbiye.....	111
7.2.4. Darülfunun.....	112

**Beşinci Alt Probleme İlişkin
Bulgular ve Yorumlar121**

**1. Tanzimat Dönemi'nde Azınlık ve Yabancı
Okulları..... 121**

**1.1. Özel Okullarla İlgili Yasal
Düzenlemeler125**

**1.1.1. M.U.N.de Özel ve Yabancı
Okullar.....125**

1.1.2. Özel Okul Açma Koşulları.....126

1.1.3. Özel Okulların Öğretim Kadrosu...132

**1.1.4. Özel Okullarda Ders Programları
ve Dersler.....132**

1.1.5. Özel Okullarda Disiplin.....133

**1.1.6. Özel Okullarda Gelirler ve
Giderler.....134**

**1.2. Tanzimat Dönemi'nde Okul Açan
Yabancı Devletler 135**

1.2.1. Amerikan Okulları..... 137

1.2.2. Fransız Okulları..... 142

1.2.3. İngiliz Okulları..... 145

1.2.4. İtalyan Okulları..... 146

1.2.5. Alman Okulları..... 147

**1.3. Azınlıkların Özel Öğretim
Girişimleri..... 148**

1.3.1. Ermenilerin Eğitim Girişimleri.....	149
1.3.2. Rumların Eğitim Girişimleri.....	150
1.3.3. Yahudilerin Eğitim Girişimleri.....	152
1.4. Türklerde Özel Öğretim.....	153
V. ÖZET, SONUÇ VE ÖNERİLER.....	155
Özet.....	155
Sonuç Ve Öneriler	159
KAYNAKLAR.....	164

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil	Sayfa
1. Özel Okulların Şematik Görüntüsü.....	55
2. Çeşitli Bakanlıklara Bağlı Okulların Şematik Görüntüsü.....	56
3. Maarif Nezareti'ne Bağlı Okulların Şematik Görüntüsü.....	57
4. Cemaat Okullarının Açılış Başvurularının Takip Edeceği Yol.....	130
5. Yabancı Devletlerin Okul Açma Başvurularının Takip Edeceği Yol.....	131

ÇİZELGELER LİSTESİ

Çizelge	Sayfa
1. TANZİMAT DÖNEMİ'NDE İSTANBUL'DA AÇILAN KIZ RÜŞTİYELERİ VE ÖĞRENCİ SAYILARI.....	68
2. TANZİMAT DÖNEMİ'NDE İLLERDE AÇILAN RÜŞTİYELER VE ÖĞRENCİ SAYILARI.....	69
3. TANZİMAT DÖNEMİ'NDE İSTANBUL'DA AÇILAN ERKEK RÜŞTİYELERİ VE ÖĞRENCİ SAYILARI	70
4. 1877 SALNAMESİNE GÖRE İSTANBUL'DA İDADİLER	81
5. 1845-1876 YILLARI ARASINDA AMERİKAN MİSYONER OKULLARININ SAYISAL GÖRÜNÜMÜ	139
6. TANZİMAT DÖNEMİ'NDE "ALLIANCE İSRAELİTİ" OKULLARI.....	152

KISALTMALAR

Kısaltma

Okunuşu

M.U.N. :

Maarif-i Umumiye Nizamnamesi

bkz. :

Bakınız

Akt. :

Aktaran

vd. :

ve Diğerleri

BÖLÜM I

GİRİŞ

Bu bölümde, problem durumu, problem cümlesi, alt problemler, sınırlılıklar, tanımlar ve ilgili araştırmalar ele alınmaktadır.

Problem Durumu

Eğitim, tüm ülkelerin, en önemli sorunları arasında sayılabilir. Çağını yakalamış ve onun ötesine yürüyen insanlar yetiştirmek, eğitim sistemlerinin başlıca görevleri arasındadır. Eğitim toplumsal bir hizmettir. Eğitim sistemleri ve okullar, bu hizmeti, topluma sunmak için kurulurlar.

Toplumlar eğitim sistemlerini nasıl düzenlemelidirler? Bu sorunun cevaplandırılması çok sayıda bağımsız değişkenin dikkate alınmasını zorunlu kılar. Bu günün eğitim sistemi oluşturulurken, eğitimin geçmişi; eğitimsel deneyimler ve teamüller dikkate alınmalıdır. Çünkü, eğitim, bir anlamda tarihi sürecin de bir ürünüdür. Eğitim bir milletin yüzyıllar boyu süren kültürünün ürünüdür. Bu anlamda eğitim, toplumsal bir kurumdur. Tıpkı, din, töre, siyaset ve benzerleri gibi, eğitim kavramı da bir toplumsal kurumu anlatır (Başaran,1992,s.15).

Eğitim, yüzyıllar boyu süren bir gelişmenin ürünü olduğuna göre; Bu süre içinde, eğitimle elde edilen bilgi teknik, yöntem, ilke ve alışkanlıklar, öğretmeninden öğrencisine geçiş yaparak, bu günün eğitim sistemine kadar gelip yerleşir. Bunlara, eğitimsel gelenekler denilebilir. Bu eğitimsel geleneklerin iyi yönleri bulunduğu gibi, çağa uymayan, aykırı düşen yönleri de bulunabilir. Eğitim tarihi, eğitimsel geleneğin köklerini, o zamanki toplumsal ortamın koşullarına göre değerlendirerek, günümüze yansıtmaya çalışır. Eğitim, gerek sistem olarak, gerekse içerik olarak kendini yenileştirirken, eğitim tarihinin, bu bulgularından yararlanır. Böylece, eğitim sistemleri oluşturulurken, hem geçmişte düşülen yanılgılara düşme ihtimali azalmış olur hem de eğitimin kültürel birikiminden, hangilerinin saklanıp, hangilerinin değiştirilmesi gerektiği kararlaştırılır (Başaran, 1992, s.73).

Bireylerin ve toplumların, sürekli bir değişme ve gelişme içinde olmaları bir zorunluluk olarak kabul edilebilir. Çünkü, insanın çevresindeki değişmeler, insana, bilinenin dışında yeni etkiler yapar. İnsanın, yeni etkilere uygun, yeni tepkilerle karşılık vermesi gerekir. Yeni etkileri, eski tepkilerle karşılamaya çalışmak, hem bireylerin hem de toplumların sorunlarını çözemez. Değişen, Dünya ve çevre karşısında, sorunları artan insanın, yardımına koşan kurumlardan biri de eğitimdir (Başaran, 1992,s.22).

Eğitim; bireylerin, çevresinde olan değişmelere uyum sağlayabilmeleri için, insanlara, yeni davranışlar kazandırmakla yükümlüdür. İnsanları, hem çevredeki değişmelere uyum sağlayabilecek, hem de çevrede istenilen değişmeleri yaratabilecek yeterliğe ulaştırmak, eğitimin yükümlülüğü olunca, eğitimin, hızlı bir yenileşme süreci içinde olması kaçınılmaz bir zorunluluk olmaktadır.

Yarının problemlerini, dnn formülleri ile zmek çoğu zaman olanaksızdır. Bir ülkenin, yarınki eğitim gereksinmelerini, dnn okulları ile karşılamak da olanaksızdır. Türkiye'nin kalkınabilmesi, okulların; yarının ülke sorunları ile başa çıkabilecek olan yeni kuşakları, istenen nitelikte yetiştirmesine bağlıdır.

Bir lke, en büyük hazinesi olan insan unsurunu, modern eğitim kurumlarında, düşünebilen, dinamik, yaratıcı, değişime açık, insanlar olarak yetiştirmemişse, o ülkede, gösterilen çabaların sonuç verme olasılığı düşük olacaktır. Konuya bu açıdan bakıldığında, ülkemizde, eğitimi modernleştirme çabalarının, Tanzimat Dönemin'de yoğunluk kazandığı dikkat çekmektedir.

Tanzimat Dönemi öncesinde ve özellikle Tanzimat döneminde, değişimin bir zorunluluk olduğunun farkına varan Osmanlı Devleti, giriştiği bütün ıslahat çabalarına rağmen, değişime kapalı hale gelmiş toplumsal yapısı nedeniyle, modern bir eğitim sistemi oluşturmakta, başarılı olamamıştır. Esasen, son yüzyılını bir ölüm-kalım mücadelesi ile geçirdiği için de, kendisinden köklü bir

eğitim reformu gerçekleştirmesi de beklenemezdi (Koçer, 1987,s.5).

Ülkemizde, yaklaşık ikiyüz yıldır devam eden, batılılaşma hareketlerinin en önemli aşamalarından birini, Tanzimat Dönemi teşkil eder. Bu dönem, Osmanlı Devleti'nin yapılanmasında, siyasi, ekonomik, sosyal, hukuki ve kültürel alanda, geniş ve köklü değişikliklerin yapıldığı dönemdir (Koray,1991,s.4).

3 Kasım 1839'da, İstanbul'da, Topkapı Sarayı yanındaki Gülhane Bahçesi'nde, Devrin Dışışleri Bakanı, Mustafa Reşit Paşa tarafından, yerli ve yabancı büyük bir kalabalık önünde, Sultan Abdülmecid'in ülkede yapacağı bildirildiği geniş ıslahatı bildiren, Hatt-ı Humayun'un okunması ile başlayan ve 1876 aralık ayında ilan edilen, Kanun-u Esasinin yürürlüğe girmesine kadar devam ettiği kabul edilen Tanzimat Dönemi, Osmanlı Devleti tarihinde çok önemli bir yer tutar. Bu önem, 550 senedir devam eden büyük devletin; yönetsel, politik, askeri ve eğitim alanlarında, kurmuş olduğu kendisine özgü kurumların yerine, batı örneklerine göre, yeni kurumlar tesis etmesinden, devlet anlayışına yeni bir boyut getirmesinden ve Cumhuriyet Türkiye'sinin siyasi ve idari kadrolarını hazırlamış olmasından ileri gelmektedir (Adıvar, 1965,s.66).

Bu dönemde ülkenin, dünyadaki gelişmelerin gerisinde kaldığının farkına varan Osmanlı aydınları değişimin zorunluluğuna inanır ve bunun gerekliliğini açık-

tan ifade etmeye başlarlar.

Tanzimat'a kadar, eğitim ve öğretim kurumlarının temelini, medreseler oluşturmaktadır. Müslüman ülkelerin çoğunda, ortak bir eğitim ve öğretim kurumu olan medrese; daha ziyade, klasik islam bilimleri okutan ve zamanına göre, ileri bir öğretim kurumu olmakla beraber, kendini geliştirme yolunda önemli bir çaba göstermediği için, zamanla statükocu bir orta çağ kurumu olarak kalır (Koray,1991,s.90).

Tanzimat Fermanı'nda, eğitim ve öğretim konularına ait tek bir sözcük olmamasına karşın, Tanzimatın en başarılı ve verimli olduğu alan, eğitim olur. Çünkü, Tanzimat'ın kurduğu yeni kurumları yaşatmak ve Tanzimatın devamlılığını sağlamak için, eğitim ve öğretim kurumlarının modernleştirilmesi gerekmektedir (Koray,1991,s.90).

Tanzimat'ın, eğitim sistemine getirdikleri, daha çok, yönetimde gerçekleştirdiği değişimler yoluyla olur. Tanzimat, "Osmanlılık" ideolojisi içinde, "Eşitlik" ilkesini getirmektedir. Bu da, devletin kuracağı okulların "Osmanlı Okulları" olmasını gerektirmektedir. Bu okullar, bütün unsurlara açık olacaktır. Doğal olarak bu ilke, inanç ve ulus ayırımı gözetmeksizin, herkesin bir arada okuması demektir (Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi,1985, s.466).

Eğitim kurumları da, diğer sosyal kurumlar gibi toplumun ihtiyaçlarını karşıladıkları sürece yaşarlar.

Bu işlevlerini yerine getiremedikleri zaman, ya değişikliklere uğrar ya da yerlerini yeni kurumlara terk ederler.

Osmanlı Devleti'nin, kuruluş yıllarındaki eğitim kurumları, uzun süre, toplumun ihtiyaçlarını karşılarlar, fakat, 16. yüzyıldan itibaren değişen dünya koşullarına ayak uyduramazlar. Hatta, kuruluş yıllarının örgütlenme ve eğitim felsefesini de bozdukları için toplumun ilerlemesini engelleyici olmaya başlarlar. Bu durum karşısında, medrese sistemine dayanan bu eski eğitim örgütlerinin yanında, yeni modern eğitim kurumları açmaktan başka çare kalmaz (Koçer,1987,s.1).

Toplumun alt sistemlerinden birinde ortaya çıkan değişiklik, toplumun diğer alt sistemlerindeki de etkiler. Başka bir deyişle, toplumu oluşturan kurumların birinde, kendi sınırları içinde kalabilecek bir değişiklik yapmak olanaksızdır. Bu etkileme olumsuz olduğunda, sistem bu değişikliği başarısız kılabilir.

Toplumsal değişim, doğası gereği uzun sürede gerçekleşir. Kısa sürede ancak, yüzeysel, gelip geçici değişimler yapılabilir.

Eğer toplumsal değişim, insanların birbiri ile ilişkilerini olumlu yönde etkiliyor ve insanların sorunlarına çözümler getiriyor ise daha çabuk bir yayılma gösterebilir. Toplumsal değişim, toplumun ne kadar yararına olursa olsun, toplumdaki bazıları, değişmeye karşı çıkabilirler. Özellikle yapılan değişimler, bu kişilerin çıkarlarını, yöntemlerini, bilgilerini, alışkanlık-

larını olumsuz yönde etkiliyorsa, daha yoğun bir tepki göstermeleri beklenir (Başaran, 1992,s.74).

Toplumsal yapının bir kurumunda yapılan bir değişiklik, bütün kurumların, kurulmuş dengesini etkiler. Kurumlar arası dengesizlikler, toplumda çatışmalara yol açar. Toplumda çatışma yaratmadan değişiklik yapmak oldukça zordur. Bu yüzden toplumsal değişmelerin sancılı olması beklenir.

Toplumsal değişme, yönetimin üst kademelerinden aşağı doğru olabileceği gibi, alt kademelerden yukarı doğru da olabilir. Toplumsal değişme, yukarıdan aşağıya doğru yapıldığında, merkezi bir planlama ile daha etkili kılınabilmektedir. Aşağıdan yukarıya doğru yapılan toplumsal değişme daha sağlam yerleşebilmekte, fakat daha çok süre ve iyi örgütlenmiş bir eğitim sistemi gerektirmektedir. Toplumsal değişmeyi durdurmak olanaksız olduğu gibi, değişmenin var olan hızını azaltmak da oldukça zordur.

Tarihi akışın doğal sonucu olan değişme ve yenilenme, yaşamak isteyen her ülke gibi, Osmanlı Devletinin de, gerçekleştirmek zorunda olduğu bir yükümlülüktür denilebilir. İşte, bu değişimi gerçekleştirme arzusuyla, Tanzimat Dönemi'ne girilirken, ülkedeki eğitim, taşrada ve İstanbul'da dine dayalı eğitimle, İstanbul'la sınırlı "batı tipi" eğitimidir. Medreseler, taşrada bütün bütün geri ve sönük manzaralar sergilemektedir. İstanbuldakiler ise, 17. yüzyıldakinden daha niteliksiz hale

gelmiştir. Batı tipi kurumlar, askeri okullardır (Saka-oğlu,1991,S.72).

Böylesine, Ülkenin her yanında karanlık bir tablo çizen eğitim sisteminin, Tanzimat'la çağdaş ülkelere ulaşma çabasına girdiği gözlenmektedir.

Çağdaş ülkeler düzeyine ulaşma, gelişme, yenilenme ve değişim gibi problemler birer yönetsel sorundur. Yönetimler, örgütlerini yaşatma ve amaçlarını gerçekleştirme için etkili çözümler üretmek zorundadırlar.

Bu araştırma ile, özellikle Tanzimat Dönemi'nde kendini yenileme ve çağdaşlaşma sürecine giren Eğitim Sistemi'nin bir portresi çizilerek, gerçekleştirmek istediği değişim ve gelişim projelerinin neler olduğu, bu değişim sürecinin ne gibi engel ve direnmelerle karşılaştığı, engelleme çabalarının temelinde yatan gerçeklerin neler olabileceği saptanarak, günümüzde gerçekleştirilebilecek benzeri değişim çabalarına ışık tutulmaya çalışılmıştır. Bu araştırmanın, bu gün de önemini koruyan eğitim de yeniden yapılanma ve çağdaşlaşma gibi sorunların çözümüne katkıda bulunacağı ümit edilmektedir.

Araştırmanın problemi ve alt problemleri şöyle ifade edilebilir.

Problem Cümlesi

Tanzimat Dönemi Eğitim Sistemi'nde yeniden yapılanma çabaları nelerdir?

Alt Problemler

1. Tanzimat'tan önce Osmanlı Devleti Eğitim Sistemi'nin genel görüntüsü nasıldır?

2. Tanzimat Dönemi'nde eğitime ilişkin ne tür yasal düzenlemeler gerçekleştirilmiştir?

3. Tanzimat Dönemi Eğitim Sistemi'nin, merkez ve taşra örgütlenmesindeki yeniden yapılanma çabaları nasıl bir süreç izlemiştir?

4. Tanzimat Dönemi'nde devlet okullarının genel görüntüsü ve yeniden yapılanma çabaları nelerdir?

5. Tanzimat Dönemi'nde özel öğretim kurumları ile ilgili gelişmeler nelerdir?

Sınırlılıklar

1. Bu araştırma Tanzimat Dönemi (1839-1876) Eğitim Sistemi'nin yapısal özellikleri ve Eğitim alanında gerçekleştirilmek istenen yenilik çabaları ile sınırlıdır?

2. Bu araştırma döneme ait yazılı kaynaklarla sınırlıdır.

Tanımlar

Tanzimat Dönemi: 3 Kasım 1839'da, İstanbul'da, Topkapı sarayı yanındaki Gülhane Bahçesinde, devrin dışişleri bakanı Mustafa Reşit Paşa tarafından, Sultan Abdulmecid'in Ülkede yapacağı ıslahatları içeren Hatt-ı Humayunun okunması ile başlayan ve 1876 Aralık ayında ilan edilen Anayasa'nın yürürlüğe girmesine kadar devam ettiği kabul edilen dönemdir (Koray,1991,s .4).

Nazır: Kelime kökü itibariyle, "Bakan" ve "Bakanlık" anlamlarına gelen, "Nazır" ve "Nezaret" terimleri, Osmanlılarda, okul müdürlükleri, genel müdürlükler ve bakanlıklar düzeyindeki, kurumları ve yöneticilerini ifade etmek için kullanılmıştır. Bu araştırmada, konuya göre her iki anlamda da kullanılmıştır.

BÖLÜM II

İLGİLİ KAYNAKLAR

Bu bölümde, konuyla yakından ilgisi görülen araştırma ve incelemelere, değinilmektedir.

Türkiye'de, Tanzimat Dönemi Eğitimi Sistemi'ni çeşitli yönleri ile değerlendiren araştırmalar incelenmiş, fakat, Tanzimat Dönemi Eğitimi'nde yeniden yapılanma çabalarını ele alan bir çalışmaya rastlanmamıştır.

Bu dönem eğitimini konu alan, Mahmut Cevat'ın "Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı" adlı araştırması, Arap harfleri ile basılmıştır. Bu eser, 1848-1894 arasındaki eğitim bakanlarının icraatlarına ilişkin bilgileri ve belgeleri içermektedir.

Bir başka eser ise, ERGİN'in "Maarif Tarihi" adlı 5 ciltlik araştırmasıdır. Bu eser Osmanlı Eğitimi'ni, Cumhuriyet Dönemi'nin ilk yıllarına kadar incelemektedir.

AKYÜZ'ün "Türk Eğitim Tarihi" adlı eseri ise, Türk Devletleri'nin, başlangıçtan günümüze kadar olan eğitimini özetlemektedir.

Bu araştırmamıza ışık tutacak bir başka araştırma ise KOÇER'in "Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu" adlı eseridir. Bu araştırma, Osmanlı Eğitimi'nde yenileşme ve modernleşme olgusunu, tarihi süreç içinde, Cumhuriyetin başlangıç dönemine kadar incelemiştir.

UNAT'ın, son dönem Osmanlı Eğitimi'ni içeren araştırması ise "Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişimine Tarihi Bir Bakış" adıyla 1964'de yayımlanmıştır.

HAYDAROĞLU'nun "Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okulları" adlı araştırması, Kültür Bakanlığı tarafından yayımlanan azınlık ve yabancı okullarını inceleyen kaynaklar arasındadır.

BÖLÜM III

YÖNTEM

Bu araştırma tarihsel yöntemle yapılmıştır. Tarihsel yöntem, gerçeği bulmak, başka bir deyişle bilgi üretmek için, geçmişin, eleştirel bir yaklaşımla incelenmesi, analizi, sentezi ve rapor edilmesidir. Tarihsel araştırma, "Ne idi?" sorusuna yanıt aramaya yöneliktir (Kaptan,1993,s.53).

Araştırmada kullanılan bilgileri toplamak için, ilgili kaynaklar taranmıştır. Literatürde var olan genel durum saptandıktan sonra yorum yapılmıştır. Yorumda varsayım ve sınırlılıklar gözönünde bulundurulmuştur.

Sonuç olarak, Tanzimat Dönemi Eğitimi'nin yapısal özellikleri ve Eğitim de yenileşme çabaları sistem bütünlüğü içinde aydınlatılmaya çalışılmıştır.

BÖLÜM IV

BULGULAR VE YORUMLAR

Bu bölümde, alt problemler sırası ile ele alınmakta yanıtlanmakta ve elde edilen sonuçlar yorumlanmaktadır.

Birinci Alt Probleme İlişkin Bulgular Ve Yorumlar

Birinci alt problem "Tanzimat'tan Önce Osmanlı Devleti Eğitim Sistemi'nin genel görüntüsü nasıldır?" biçiminde ifade edilmişti. Aşağıda bu sorunun yanıtı verilmiştir.

1. Tanzimat'tan önce Osmanlı Devleti Eğitim Sistemi'nin Genel Görüntüsü

Tanzimat Dönemi'nde, Eğitim Sistemi'nde gerçekleştirilmek istenen yenilikleri incelemeye önce, Tanzimat'tan (1839) önce Osmanlı Devleti'nde, eğitimin durumu hakkında genel bir bilgi sahibi olmak yararlı olacaktır.

19. yüzyıla girerken Osmanlı Devleti'nin eğitim kurumları; orta ve yüksek öğrenim veren medreseler, ilköğrenimi sağlayan sıbyan mektepleri, saray mektebi olan Enderun ve Tanzimat'tan kısa süre önce açılmış olan, az sayıda (Mühendishane-i berr-i hümayun, Mekteb-i tıbbiye, Mekteb-i harbiye vb.) meslek okullarından ibarettir.

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan, Tanzimat'ın ilanına kadar ülkenin eğitim hayatına doğrudan veya dolaylı olarak medreseler hakimdir. Yönetim üzerinde de önemli ölçüde etkili olan medreselerin, Osmanlı Tarihi'nin uzun sayılabilecek bir bölümünde, sivil ve askeri kurumların beklentilerine uygun yöneticiler, hekimler, uzmanlar yetiştirerek yararlı hizmetler sunmuş olduğu söylenebilir. Fakat, sonraları medreselerin, her türlü gelişmeye engel olan cehalet ve tutuculuğun kaynağı durumuna geldikleri de bilinmektedir (Antel,1940,s.441).

Osmanlı Devleti'nin çöküşünün, baş sorumluları arasında sayılan medreselerin, Tanzimat Dönemi öncesi durumlarına bakıldığında; gözlem, deney, inceleme, araştırma ve kritiğe kesinlikle yer vermeyen, ayetlerin, hadislerin ve diğer metinlerin eski açıklamaları ile yetinen, yazıya pek yer vermeyen, skolastik öğretim yöntemleriyle eğitim ve öğretim sağlamaya çalışan, yeniliklere şiddetle karşı çıkan, çağdışı kurumlar durumuna geldikleri görülmektedir (Ergin,1940,s.595).

Cami avlularında veya mezarlık çevrelerinde, yeterli ışık ve havadan mahrum yapılarda öğretim yapan sıbyan mektepleri ise, nicelik itibariyle yeterli olmadığı gibi, nitelik olarak da çağın gereklerine uygun eğitim ve öğretim vermemektedir. Bu mekteplerin, medrese kökenli öğretmenleri, öğrencilere, arapça elifba, tecvit ve ilmihal kitaplarını ezberletmekten başka bir şey yapmamaktadırlar (Antel,1940,s.441).

Fatih zamanında, Topkapı Sarayı'nda açılan, Enderun okulu ise, sarayın ve devletin, kuvvet ve nüfuzunu, koruma amacına yönelik güvenilir bir kapıkulu sınıfı yetiştirmektedir. Osmanlı Devleti'nde, özellikle Tanzimata gelinceye kadar, devlet adamı yetiştiren, üç temel kaynaktan söz edilebilir. Bunlar:

- a. Medrese
- b. Ordu (Yeniçeri ocağı-Tımar sipahisi),
- c. Enderun

Osmanlı Devleti, 17. yüzyılın sonlarına kadar, en önemli bilim ve eğitim kurumu olan medreseleriyle, kendine özgü yönetim ve askeri örgütüyle yaşamını ve gelişmesini sağlamayı başarır. Çünkü, o devirlerde Avrupa, derebeylik mücadelelerinden yeni çıkmıştır. Avrupa ulusları, kilise baskısı altında çağdaş bilinç düzeyine henüz ulaşmamışlardır. Avrupa bu iç problemleri nedeniyle, Osmanlı Devleti önünde önemli bir engel ve tehlike oluşturmamaktadır.

Fakat, Avrupa'da, Rönesans ile beraber yeni bir devir başlar. İnceleme ve araştırmaya engel olan skolastik zihniyete savaş açılır. Bunun yerine, usavurma, inceleme, araştırma ve deneme gibi, düşünceye yeni ufuklar açan metotlar geliştirilir. Bilimsel buluşlar ve bunların sanayide uygulanması, matbaanın icadı, dini, çağın gerekleriyle yeniden yorumlama, Avrupa uluslarını yükseltir ve dolayısıyla, yerinde sayan Osmanlı Devleti'nin karşısına, bilim ve teknikle donanmış, yeni

ideallerle beslenen, dinamik uluslar çıkmaya başlar. Ayrıca, bilimsel gelişmelere paralel olarak, eğitimbilimleri alanında ulaşılan, yeni yöntem ve teknikler, eğitim kurumlarını etkiler. Düşün alanındaki metot değişikliği, eğitime yansır ve Rabelais, Montaigne, Comenius, Rousseau gibi büyük eğitimciler; eğitim öğretim alanında devrimler yapacak özelliklerde yeni ilke ve yöntemler ortaya koyarlar (Antel,1940,s.443).

Kuşkusuz, ortaya atılan bu ilke ve yöntemlerin, hemen uygulanma olanağına kavuştuğu savunulamaz. Ancak, o dönemde, Avrupa ülkelerindeki eğitim kurumları ile Osmanlı Devleti'ndekiler arasında, nicelik ve nitelik açısından büyük uçurumların olduğu söylenebilir.

Bu dönemde, Avrupa ülkelerinde, eğitim kurumları üzerinde, skolastik din anlayışının etkileri tamamen kalkmamıştır. Buna rağmen okullarda Matematik, Tarih, Coğrafya, Fizik ve Tabiat Bilimleri öğretimine gereken önemin verildiği bilinmektedir (Antel,1940,s.443).

İşte 18. yüzyılın sonunda ve 19. yüzyılın başında Avrupada eğitim anlayışı bu iken, Osmanlı Devleti'nde eğitim, yukarıda açıklandığı gibidir. Birbiri ardından gelen yenilgiler, Fransız Devrimi'nin sonucu olarak uyanan, ulusculuk akımlarının etkisiyle, ülkede başgösteren isyanlar, bazı devlet adamlarının düşünme ve çözüm bulma yönünde çaba harcamaya başlamalarına neden olur. Örneğin, Edirne anlaşması için Rusya'ya gönderilen, Kaptan-ı Der-ya Halil Paşa, 1830'da İstanbul'a döndüğünde. Padişaha:

"Avrupa taklit edilmediği takdirde Asya'ya dönmekten başka çare yoktur" diyerek ülkenin durumu konusundaki görüşünü özetler (Akt.Antel,1940,s.444).

Tüm bunların sonucu olarak, bazı yenilikler yapma zorunluluğu ortaya çıkar. Ordu için, gerekli olan elamanların yetiştirilmesi amacıyla Avrupadan uzmanlar getirtilir. 1769'da Mühendishane-i Berr-i Hümayun, 1826 da Mekteb-i Tıbbiye, 1835'de Mektebi Harbiye açılarak, 1826'da medrese ile elele vererek, her türlü yeniliğe engel olan ve tutuculuğun sembolü durumuna gelen Yeniçeri Ocağı kaldırılır (Balcıoğlu ve Kurtcebhe,1992,s.40).

Ancak, ülkeye, bilim ve teknolojinin girmesini, şiddetli ve sistemli bir şekilde engellemeyi marifet sa-yan medreseliler, küçük çaptaki bu yenilikleri de önlemek için her türlü önleme başvururlar. Onların etkisi altında kalan halk da, bu gelişmeleri hoşnutsuzlukla karşılar. Medrese ulemasının, orduda yenilik yapma girişiminde bulunan III. Selim için: "Askere setre pantolon giydirip imanına halel getiren, önlerine, muallim diye frenkleri düşüren padişaha Allah tevfiyatını çok görür." (Akt.Antel 1940,s.444) demeleri, 1832 yılında Enderun öğrencilerinden, 150 gencin, Avrupa'ya eğitime gönderilmesi konusunda, medreselilerin öncülüğünde halkın karşı çıkması ve bu baskılar sonunda hükümetin karar değiştirmesi, tutucu düşüncenin eylemleri arasında sayılabilir.

Devletin, sivil ve askeri elaman ihtiyacını karşılamak amacıyla açılan yüksek ihtisas okullarında da

öğretim o kadar yetersizdir ki, Sultan Mahmut 1826'da Rusya'ya karşı açtığı harpte, ne bahriye mektebinden yetişmiş bir kaptan, ne de mühendishaneden yetişmiş bir subay bulabilir (Antel,1940,s.444).

İşte, Osmanlı Devleti, 19. yüzyılın ilk yarısına böyle bir eğitim anlayışı ve toplumsal yapı ile girer. Tanzimat Dönemi'ne, bu sosyal yapının ürünü olan kurumlarla girilir. Tanzimat Dönemi Aydınları, ülkenin içinde bulunduğu bu çıkmazlar yumağını çözmek ve ülkeyi kurtararak, çağdaş uygarlık düzeyine ulaştırmak için harekete geçerler.

ikinci Alt Probleme İlişkin Bulgular Ve Yorumlar

ikinci alt problem "Tanzimat Dönemi'nde eğitime ilişkin ne tür yasal düzenlemeler gerçekleştirilmiştir?" biçiminde ifade edilmişti. Aşağıda bu sorunun yanıtı verilmiştir.

Tanzimat Dönemi'nde, eğitime ilişkin birçok yasal düzenleme yapılmıştır. Bu yasal düzenlemelerin, araştırmanın diğer bölümlerini doğrudan ilgilendiren kısımları, ilgili bölüm içinde incelenmiştir. Bu bölümde ise, döneme ait yasal düzenlemelerin, eğitime, genel hükümler getiren maddeleri üzerinde durulmuştur.

1. Mekteb-i Sultani Nizamatını Havi İlanname (Dustur,1.Tertip,2.cilt,s.245-248)

Tarihsiz olarak ilan edilen bu ilanname, Sultani fikrinin ilk ortaya atıldığı 1868 yılında çıkarılmış olabilir. Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nden bir yıl önce ortaya atılan, sultani mektepleri açma düşüncesi ile birlikte böyle bir ilanname yayımlanmış olabilir. Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin, sultani mekteplerini ilgilendiren bölümüne çok benzemektedir. Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nden, daha detaylı olmasına bakıldığında da, Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nden sonra bir iç tüzük olarak yayımlanmış olduğu düşünülebilir.

Bu ilannamede Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nde be-

lirtilen konular dışında, Öğrencilerin ödeyecekleri ücretlerin miktarları, devam ve hastalık durumlarında yapılacak işlemler belirtilmektedir.

Bu ilannamede ilginç gelebilecek bir hüküm vardır. İlannamenin sonunda belirtilen bu hükme göre; İsteyen öğrenciye, tatil günlerinde de, alafranga saat: 09.00- dan, 11.00'e kadar ücretsiz ders verileceği belirtilmektedir (Dustur,1.Tertip, 2.cilt, s.245-248).

Bu hükümden, yöneticilerin, öğretmen ve öğrencilerin yetişmesine yönelik bir çaba içinde oldukları çıkarılabilir.

2. Mekteb-i Sanayi Nizamnamesi (Düster,1.Tertip,2.Cilt, s.258-276)

Ülkede yeni kurulmaya başlanılan fabrikaların gereksinim duyduğu, teknik elemanları yetiştirmeye yönelik ilk kurum 1848'de açılan "Zeytinburnu Sanayi Mektebi"dir. Öğrencileri burslu olduğu halde öğretim kadrosunun verimsizliği yüzünden kapanmıştır. Bundan sonra ise, daha çok kimsesiz çocukların, sanat sahibi olmalarını sağlamaya yönelik ıslahhaneler açılmaya başlanır (Unat,1964, s.80).

Öğretime devam edemeyen bu okullarla ilgili olarak ilan edilen, Sanayi Okulları Tüzüğü özenle hazırlanmış 64 maddeden oluşmaktadır. Tüzük 24 Şaban 1285 (1868) tarihinde yürürlüğe konur. Ancak, Tanzimat Dönemi'nde öğretim yapamayan sanayi mektepleriyle ilgili olduğu için

bu tüzüğün, daha detaylı incelenmesine (araştırmanın sınırlılığı göz önüne alınarak) gerek görülmemiştir.

3. Maarif-i Umumiye Nizamnamesi
(Dustur,1.Tertip,2.cilt,s.248-251)

1869 yılının, Türk Eğitim Tarihinde, önemli bir yeri vardır. Bu önem, bu tarihte ilk kez, Osmanlı Devleti Eğitim Sistemi'nin, toplu bir şekilde düzenlenmiş olmasından kaynaklanmaktadır.

1867 - 1871 yılları arasında, Maarif Nazırlığı yapan, Saffet Paşa'nın çabaları ile çıkarılan bu nizamname, (1869) yılına kadar farklı bakanlıklar bünyesinde örgütlenen eğitim kurumlarını (bkz.şekil 1,2,3,), büyük ölçüde tek çatı altında toplamayı başarır.

Saffet Paşa, bu nizamnameyi hazırlamadan önce eğitim örgütlerinin durumu şöyledir (Atuf,1930,s.131):

- a. Mevcut okulların çeşit ve kademeleri eğitimin yaygınlaştırılmasına elverişli değildir.
- b. Yüksek öğretimin yararlı olabilmesi, ilk ve orta öğretimin yaygın ve düzenli olmasını gerektirmektedir. Ancak, ülke içinde ilk ve orta öğretim kurumları nitelik ve nicelik olarak yetersizdir.
- c. Sayıca çok az olan bu okullarda da, eski yöntemlerle din öğretimi yapılmaktadır.
- d. Bu okullar, yetkisiz ve yetersiz hocalar tarafından yönetildiğinden, okullara, yıllarca devam eden öğren-

ciler dahi, bir şey öğrenmeden mezun olmaktadırlar.

e. Çeşitli bilim dallarında öğretim yapan yüksek okullar yoktur. Rüştüyeyi bitirenler, ya devlet memuru veya askeri okullara öğrenci olmaktadırlar.

Eğitim Sistemi'nin, genel olarak düzensiz olduğu ülkede, bir de, yabancı okulların bir sisteme bağlanması sorunu vardır.

Bu açıdan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi, yürürlüğe giren denetim uygulamaları zincirinin ilk halkası sayılabilir. Bu zincirin ikinci halkası 1876 Kanun-i Esasi'sidir. Tanzimat Fermanıyla açılmaya başlayan ve Islahat Fermanıyla verilen haklar sonucu da alabildiğine yaygınlaşan yabancı okullar üzerinde önceleri etkili bir denetim söz konusu değildir. Bu okullar, 1863 Gümrük Nizamnamesi ve 1869 Marif-i Umumiye Nizamnamesi ile yavaş yavaş kontrol altına alınmaya başlanır.

Daha önce de değindiğimiz gibi, yalnızca yabancı okullar sorununa bir çözüm olarak düşünülmeyen bu nizamname, Osmanlı Eğitim Sistemi için bir dönüm noktası olur. Kendi okullarını da, bir düzen ve denetim altına almak isteyen Osmanlı Devleti, Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'ni çıkartmakla kesin tavrını ortaya koyar ve olumlu denilebilecek ilk kararlı adımını atar.

Nizamname maddeleri, konularına göre;

3-14 madde, Sıbyan okullarıyla,

15-16 madde, Kız sıbyan okullarıyla,

17-25 madde, Rüştiyelerle,

26-32 madde, Kız rüştiyeleriyle,
33-40 madde, idadiyelerle,
42-49 madde, Sultaniyelerle,
50-67 madde, Darulmulliminlerle,
68-77 madde, Darulmuallimatlarla,
78-127 madde, Üniversitelerle,
128-130 madde, Özelokullarla,
131-132 madde, Büyük Maarif Meclisi ile,
133-136 madde, Bilimsel konularla,
137-198 madde, Eğitim yönetimiyle ilgili yasal düzenlemeleri kapsamaktadır.

3.1. Maarif-i Umumiye Nizamnamesinin Amaçları

Maarif-i Umumiye Nizamnamesinin amaçları, nizamname hakkında yazılan mazbatada şöyle belirtilmektedir (Düstur, 1. Tertip, 2.cilt, s.246):

- a. Öğretimin zorunlu olmasını sağlama,
- b. Genel öğretimi kademelere ayırma,
- c. Eğitim öğretim yöntemlerini yeniden düzenleme,
- d. Öğretmenleri iyi yetiştirme ve saygınlığını sağlayıcı önlemler alma,
- e. Merkezi eğitim örgütünü düzenleme ve il eğitim örgütlerini yeniden yapılandırma,
- f. Sınav yöntemlerinin, öğretimi özendirmesini sağlayıcı önlemleri alma,
- g. Bilimsel kuruluşları çoğaltma ve yaygınlaştırma,

- h. Eğitim harcamaları için halktan yardım alma,
ı. Ülke genelinde Sıbyan, Rüşdiye, İdadi ve Sultani okulları; İstanbul'da ise Darülfünun, Darülmuaallimin, Darülmuaallimat ve Kız Rüşdiyeleri açma,

Görüldüğü gibi, özünde temel eğitimin zorunlu hale getirilmesi, okulların derecelendirilmesi, Maarif Nezaretisi'nin yeniden düzenlenmesi ve "Maarif Meclisleri" nin kurulması gibi eğitim sorunlarına çözüm getirmeye yönelik amaçlar belirlenmiştir.

Amaçları böylece özetlenen Maarif-i Umumiye Nizamnamesine göre, okullar ise, şu koşullar göz önüne alınarak açılacaktır:

- a. Köylerde ve mahallelerde sıbyan okulları,
b. 500 haneli kasabalarda rüştiye okulları,
c. 1000 haneden fazla olan kasabalarda idadi okulları,
d. Vilayet merkezlerinde sultani mektepleri,
e. İstanbul'da bir Darülmuaallimin (Erkek öğretmen okulu) ve bir Darülmuaallimat (Kız öğretmen okulu) ile bir Darülfünun,
f. Gerekli ve uygun görülen yerlere, kızlar için rüştiye okulları kurulacaktır.

İlk ve orta dereceli okulların açılmasında, ölçüt olarak şehir ve kasabaların nüfus oranının dikkate alınmasıyla, okul açılırken, günümüzde olduğu gibi, "nüfuza" dayalı okul açılmasının da önüne geçebilecek bir standart geliştirilmiş olduğu söylenebilir.

3.2. Maarif-i Umumiye Nizamnamesinde Sanat Okulları

Bu nizamnamede, san'at okulları ile ilgili bir bölüm bulunmamaktadır. Nizamname'nin ilanı ile ilgili mazbatada, meslek ve sanatların önemi ve bu sanatların babadan görme yöntemlerle gelişemeyeceği belirtilmiş olsa da, Nizamnamede, bu tür okullarla ilgili hükümler yoktur. Bunun nedeni, Nizamname'nin Fransız Eğitimi'nden esinlenerek hazırlanmış olması (Büyük Fransız İhtilalinden sonra, esasen Fransada da sanat okulları, bir durgunluk geçirmektedir) veya ülke kültüründeki sanat ve ticaret konusundaki genel eğilim olabilir (Atuf,1930,s.133).

3.3. Maarif-i Umumiye Nizamnamesin'de Medreseler

Nizamname, medreselerden de, hiç söz etmemektedir. Bu durum, Osmanlı'nın; medreselerden ümidini kesmiş olmasından ve modernleşebileceğini de mümkün görmemesinden kaynaklanmış olabilir.

4.4. Maarif-i Umumiye Nizamnamesin'de Sınavlar

Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin getirdiği bir diğer uygulama sınav konusundadır.

153.Madde- Mekatib-i Umumiye imtihanları üç nevidir. Birincisi sınıf imtihanıdır ki beher sene mekatib talebesini, bir sınıftan diğer bir sınıfa nakli zamanında icra kılınır. İkincisi, mektep imtihanıdır ki, bir mektebin hi-

tam-ı müddet-i tahsiliyesinde icra olunur. Üçüncüsü rüus imtihanıdır ki tafsılı atide beyan kılınır.

Yukarıda görüldüğü gibi, üç çeşit sınav vardır. Sınıf geçme, okul bitirme ve diplomaya hak kazanma sınavı. Sınıf geçme sınavları ile ilgili maddede şunlar yer almaktadır (M.U.N.Madde:154).

- a. Sıbyan okullarındaki sınıf geçme sınavları, her köy veya mahallenin, ihtiyar heyeti huzurunda, hocaları aracılığıyla yapılır.
- b. Rüşdiye ve idadiye okullarındaki, sınıf geçme sınavları, Sultaniye okullarının, üst düzey öğretmenlerinden birer kişinin ve yörenin eğitimcilerinden oluşan bir komisyonun gözetiminde yapılır.
- c. Sınavlar idadiye ve sultaniye okulları olmayan yerlerde ise, kendi öğretmenlerinin ve yöredeki eğitimcilerin hazır bulunmasıyla yapılır. Eğer mümkünse, idadilerin sınavında, Maarif Komisyonu'ndan bir gözlemci bulundurulur.

Sultani okullarının, sınıf geçme sınavları, Maarif Meclisi komisyonu üyeleri, İstanbul'da Büyük Maarif Meclisi üyeleri ile Darülmuaallimin ve Darülmuaallimat hocaları arasından seçilen, bir komisyon huzurunda yapılır. Başarı gösteren öğrencilere sınıf geçme belgesi verilir. Yüksek okullarda okuyanlar, buldukları okul yada sınıf hocalarının huzurunda, sınava girer ve başarılı olanların alacakları diplomalar, Maarif Nezareti'nce onayla-

narak, kendilerine verilir.

Üst düzey sınavlar 3 aşamadan oluşur;

- a. Staj (Mülazemet)
- b. Bitirme (Mezuniyet)
- c. Uzmanlık (Müntehilik)

İdadi mezunlarının girebilecekleri, mülazemet sınavlarının, ne şekilde yapıldığını belirleyen maddede sınavların hem İstanbul, hem de taşra için ayrı özellikler gösterdiği anlaşılmaktadır. Düzenlemeye göre (M.U.N. Madde:158):

İstanbul'da yapılan sınavlarda; Meclis-i Kebir-i Maarifin, İlmîye dairesi ile Darülfünun temsilcileri ve yüksek okul müdürleri hazır bulunur.

Taşrada yapılan sınavlarda ise; Öğrenciler, yörenin Maarif Meclislerine, mektep şهادetnamelerini gösterdikten sonra edebiyat, hukuk ve bilim bölümlerinin mülazemet sınavlarına girerler.

Başarılı olanlar "mülazemet rüusu" alırlar. Mülazemet sınavına giren öğrenci, sınavda başarılı olamazsa bütünleme sınavlarına girebilir, yine başarılı olamazsa gelecek yılın sınavlarını bekler. Ertesi yıl dördüncü kez sınava girebilir ve bunda da başarılı olamazsa tekrar sınava girme hakkını bütünüyle yitirir.

Bir anlamda, lise diploması denilebilecek "mülazemet rüusu"nu alanlar, mekteb-i aliyeye ve darülmuallimine, sınavla girme hakkını elde etmektedirler.

Darülmuallimin'in Sultaniye şubesinde ve diğer

yüksek okullarda okuyanlar, buldukları okullarda "müntehilik" sınavını hem yazılı, hem sözlü olarak başardıktan sonra, Meclis-i Kebir-i Maariften diploma almak için beş adet Osmanlı altını harç verirler.

Maarif Meclisi, Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'ne göre; her öğretim yolu sonunda, üç ayrı grup halinde, mülazemet, mezuniyet ve müntehilik sınavlarını yapmaktadır. Her sınav için, ayrı komisyonlar oluşturulmaktadır. (M.U.N.Madde:171).

a. Mülazemet sınavı komisyonu;

İlmiye dairesinden.....	1	
Darülfünun hocalarından.....	1	
Vilayet maarif meclisinden.....	1	
Müfettişlerden.....	1	
İdadi başöğretmenlerinden.....	2	Üyenin katkı-

lımından oluşmaktadır.

b. Mezuniyet Sınavı komisyonu;

İlmiye dairesinden	1	
Darülfünunun temsilcilerinden	1	
Vilayet Maarif Meclisi Üyelerinden	2	
Yüksekokul 1. sınıf öğretmenlerinden...	2	Üyenin katkı-

lımından oluşmaktadır.

c. Müntehilik sınavı komisyonu;

İlmiye dairesinden.....	1	
Darülfünun ileri gelenlerinden.....	1	
Maarif Meclisi Üyelerinden.....	1	
Müntehilik diploması almış olanlardan.	2	Üyenin katkı-

lımından oluşmaktadır.

Sınav komisyonundaki üyeler, öğrencinin sınavdaki durumuna göre, çeşitli renkteki yuvarlakları bir kutuya koyarak başarı derecesini belirlerler. Üstün başarı gösteren bir öğrenci için, kutuya beyaz, orta derecede başarılı bir öğrenci için kırmızı ve başarısız bir öğrenci için siyah yuvarlaklar konur. Kazandığı renk durumuna göre başarı derecesi belirlenir. Üstün başarı gösterenlerin bu durumu sicillerine işlenir ve kazananların listesi, ilmiye veya maarif meclisi dairelerinin kapılarına asılır (M.U.N.Madde:171).

Mülazemet sınavına girenlerden, diploma ve kayıt harcı olarak her öğrenciden, iki Osmanlı Lirası ve mezuniyet harcı için 3 Osmanlı Lirası alınır. Mezuniyet harcı peşin alınır. Ancak, sınavı kazanamayanlara bu harcın yarısı geri verilir. Ayrıca Nizamname, sınavlarla ilgili olarak şu ilkeleri belirlemektedir(M.U.N.Madde:153-177):

- a. Resmi okullarda okuyamayan Osmanlı tebaası da mülazemet mezuniyet ve müntehilik sınavlarına girebilir.
- b. Kanunda belirtilen sınav harcını vermek şartıyla, yabancı uyruklular da bu yüksek öğretim kurumları için yapılan sınavlara katılabilir. Fakat, devlet memuriyeti isteyemezler.
- c. Alınan sınav harcının yarısı başarı gösteremeyenlere geri verilir.
- d. Mülazemet başarısına sahip olanlar, Mezuniyet, Mezuniyet başarısına sahip olanlar da Müntehilik sınavına

girebilirler.

- e. Sultani ve idadi derecesindeki okullarda yapılan, bazı seçkin öğrencilerin katıldığı, yarışma niteliğindeki sınavlar da bir komisyon huzurunda yapılır. Bu komisyonlar:

Sınav İstanbul'da ise; Maarif nazırı başkanlığında,

- Meclis-i Kebir-i Maarif heyeti,
- Darülfünun ileri gelenleri,
- Mekatib-i Aliye nazırları (Yüksekokul müdürleri),
- vükelay-ı fiham (bakanların ileri gelenleri),
- süfera (sefirler),

31

- mütehayyizan-ı memurin (itibarlı, yüksek dereceli memurlar).

Sınav Taşrada ise: Valinin gözetiminde,

- mahalli hükümet memurları,
- Meclis-i Maarif üyeleri,
- öğrencinin ebeveyni,
- yörenin ileri gelenlerinin katılımıyla oluşturulur (M.U.N.Madde:177).

rulur (M.U.N.Madde:177).

Ayrıca, Yarışma niteliğinde olan bu sınavla ilgili olan M.U.N. nin ilgili maddesinin bu günkü ifadeyle metnin verilmesi faydalı olacaktır. Bu sınav, ilgili madde de özetle:

Madde 177- Her ders yılı sonundan 20 gün önce, idadi ve sultanilerden seçilen yetenekli öğrencilere bölümleri dikkate alınarak, kendilerine veri-

lecek bir konu üzerinde "birer risale kaleme aldırıldıktan sonra özel bir imtihan komisyonu" huzurunda, savunma yapacaklardır. Başarılı olanlar, devlet erkanı ve halk huzurunda ödüllendirilecektir.

denilmektedir. Bu düzenleme bugün de benzeri bir uygulamanın görülmesi bakımından dikkat çekmektedir. Öğrenciler, o zamanki koşullar altında, bir derecelendirme ile ödüllendirilmektedir. Öğrencilerden, çalışma odalarına kapanarak, alanları ile ilgili bir sorun üzerinde bir risale yazmalarının istenmesi, bugün yüksek okullarda mezuniyet tezi olarak yapılan çalışmalarını andırmaktadır. Önemli olarak görülen yanı, bir komisyon gözetiminde öğrencinin kendi yetenek ve bilgisine dayanarak yine kendi alanında bir çalışma yapmasıdır. Bu çalışmanın, belli bir bilgi düzeyini saptama, sentez yapabilen öğrencileri seçme ve başarı düzeyini artırma amacına yönelik olduğu söylenebilir. Bugünkü anlamda bitirme tezinin de amacı hemen hemen aynı sayılabilir. İşin ilginç olan yanı, bugün lisans düzeyinde yapılan bitirme tezi çalışmalarının benzeri çalışmaların, o dönemde, orta dereceli okullarda, lise düzeyinde yapılmakta olmasıdır.

Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin eğitim tarihi açısından önemi, ortaya koymuş olduğu 198 maddenin iyi veya kötü, uygulanabilir olup olmamasından çok, Türk eğitim tarihinde, sistemleştirme ve kanunlaştırma hareketinin başlangıcı sayılmasındandır. Bilindiği gibi kanun koyma

girişimleri, Tanzimat'la başlar ve Osmanlı Devleti'nde, eski hukuk sisteminin, toplumun gereksinimine cevap vermediği her alanda devam eder. Eğitim alanında da, kanunlaştırma işi Tanzimat'la başlar ve gelişir. Eğitim alanındaki yasal düzenlemelerin genel seyrine ve sonuçlarına bakıldığında, bunun sadece eğitimde bir düzenleme olmadığı, aynı zamanda çağın gereklerine uymayı veya batılılaşmayı belirli kurallara bağlama işi olduğu görülür. Çünkü, sistemleştirme ve yasal düzenlemeler geleneksel eğitim alanında değil, onun dışında, yani modern eğitimde yapılır (Kodaman,1991,s.26).

Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin, eğitim ve öğretim alanındaki düzenlemeleri şu sonuçları doğurur (Kodaman,1991,s.26):

- a. Modern eğitim sistemi, medrese eğitimi aleyhine genişler.
- b. Eğitim, öğretim ve ders denildiğinde modern eğitim anlaşılmaya başlanır.
- c. Eğitim ve öğretim, dini alandan dünyevi alana kaydırılır.
- d. Eğitim politikası, plan ve programları devlet tarafından yazılı olarak belirlenmeye başlanır.
- e. Kanunların uygulanması için maarif teşkilatı düzenlenir ve genişletilir.
- f. Okulların yapımı ve bu konuda her türlü reform girişiminin yapılması hükümetin yetkisine bırakılır.
- g. Eğitimde "ikilik" kanunen tescil edilerek medrese ve

modern eğitim alanları birbirinden tamamen ayrılır.

Eğitimde yasalaştırma girişimlerinin en önemli belgesi olan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi, incelendiğinde, o zamanki Avrupa eğitim sistemlerine göre, pek çok eksiklikleri olduğu görülür. Hatta, istenilen Avrupa Eğitimi ve ondan farklı olan İslam Eğitimi arasında senteze dahi varılmamaktadır. Fakat yasalaştırmanın gereği olarak ilk aşamada yukarıda saydığımız yenilikleri getirir. Bundan sonra da kanunlaştırma hareketleri devam eder ve böylece, eksiklikler giderilmeye çalışılır (Kodaman,1991. s.27).

Bu bölümde, genel hatlarıyla incelenen Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin, araştırmanın diğer bölümlerini ilgilendiren kısımları, o bölümler içinde değerlendirilmektedir.

4. Gümrük Nizamnamesi

1869'dan önce, yabancı devlet okulları ile gayr-ı müslim okullarını bağlayıcı belli başlı bir düzenleme yoktur. Buna karşın, okullardaki bazı uygulamalara, dolaylı yoldan değinen, kasıtlı da olsa bir denetim sağlayabilme amacıyla, 1868'de Gümrük Nizamnamesi yayımlanır (Akt.Haydaroğlu,1990,s.20).

Bu Nizamnamenin, eğitim öğretimle ilgili olan maddeleri, bu günkü dile çevrilerek aşağıda verilmektedir.

- a. Dini dergiler, kilise ve manastır nizamları ve ruhban okulları ile din eğitimi veren okullar için Avrupa-
dan gelecek her türlü kitap gümrük vergisinden muaf-
tır.
- b. Kiliseye ait eşya veya kitaplar, yabancı devletler-
den Osmanlı Devleti sınırlarından içeri geldiğinde ve
bundan sonra bir manastır veya kiliseden başka bir
kiliseye veya manastıra nakil olduğunda herhangi bir
vergi sözkonusu olmayacak, ayrıca, kiliseye ait her-
hangi bir şey onarım amacıyla, Osmanlı Toprakları dı-
şına, yabancı bir devlete gönderildiğinde de her tür-
lü gümrük vergisinden muaf bulunacaktır.
- c. Ruhban okullarındaki her bir öğrenci için, gerekli
olan, değeri yıllık 1.800 kuruşluk eşya gümrük vergi-
sinden muaf olacaktır. Bu eşyalar, giyim, kırtasiye,
bahçe aleti ve öğretime ilişkin araç ve gereçten
ibarettir.
- d. Yetimhanelerde bulunan, her bir yetime gerekli olan,
değeri yıllık 1.800 kuruşluk eşya, gümrük vergisinden
muaf olacaktır ki bu eşyalar, giyim, kırtasiye kitap,
oyuncak, tarım ve elsanatları için gerekli araç ge-
reçlerdir. Harici adıyla, okullarda parasız olarak
öğrenci olanlara gerekli olan ve yıllık 450 kuruş
değerindeki eşyalar da gümrük vergisinden muaftır. Bu
eşyalar da her çeşit kağıt, mürekkep kalem, kitap ve
oyuncaklardır.

e. Sandıklarda gümrük muafiyetine tabi eşyanın dışında bir eşya varsa, Fransa Konsolosluğu ile haberleşilerek gümrük vergisi tam olarak alınacaktır (Eğitim-öğretim için tanınan gümrük muafiyetinin suistimal edilmesine yönelik bir düzenleme).

Bu belge, dolaylı yoldan da olsa 1969 öncesi yabancı okulları ile ilgili olması bakımından ve bir denetimin düşünülmüş olması açısından önemlidir.

Gümrük denildiğinde akla daha çok, ticari amaçlı mal ve işlemler geliyorsa da, özellikle Tanzimat Döneminde, okulları ilgilendirdiği de bir gerçektir. Bunu en güzel şekilde Latin kuruluşlarına ait gümrük muafiyeti ile ilgili olan yukarıya aktardığımız nizamnamede görüyoruz. Yabancı devlet veya kuruluşlarla bağlantısı olan her türlü kuruma buralardan gelecek araç-gereç gümrükten geçmektedir. Doğal olarak eğitim-öğretim kurumları için gelen, her türlü araç-gereç ve kitap da gümrükten geçmektedir.

Gümrükte, herhangi bir kontrol işlemine tabi tutulmayan böylesi bir uygulamanın kötüye kullanılabileceği de gözönüne alındığında, gümrük denetiminin ne kadar önemli olduğu ortaya çıkmaktadır. Denetlenmenin dışında bir de gümrük muafiyetinden yararlandıkları da düşünülürse konunun titizlikle üzerinde durulması gereken bir nitelik taşıdığı anlaşılır.

Üçüncü Alt Probleme İlişkin Bulgular Ve Yorumlar

Üçüncü alt problem "Tanzimat Dönemi Eğitim Sistemi- nin, merkez ve taşra örgütlenmesindeki yeniden yapılanma çabaları nasıl bir süreç izlemiştir?" biçiminde düzenlen- mişti. Aşağıda, bu soruya yanıt verilmiştir.

1. Tanzimat Dönemi Eğitim Sisteminde Merkez Örgütü

Evkaf Nezareti bünyesinde, Şeyhülislamın kontrolü altında kurulan "Mekatib-i Rüşdiye Nezareti" Osmanlı Eğitim Sistemin'de, merkez örgütünün çekirdeği sayıla- bilir. O dönemde "Nazır" ve "Nezaret" (Bakan ve Bakan- lık) kavramları, her ne kadar "müdür" ve "müdürlük" an- lamlarında da kullanılıyor olsa da, "Mekatib-i Rüştiye Nezareti" eğitimde, ilk merkezi örgüt olma özelliği taşıması itibarıyla, merkezi örgütlenmenin ilk adımı ola- rak kabul edilmektedir (Unat,1964,s.18).

Tanzimat Fermanı'nda öngörülen reformların, aske- ri alanlar dışında, istenilen düzeyde gerçekleştirileme- diğini gören Sultan Abdülmecid, 1845'de Bab-ı Ali'ye giderek sadrazam başta olmak üzere, devlet adamlarının dikkatini bu konuya çeker ve derhal gerekli önlemlerin alınmasını emreder. Ayrıca, reform yolunda ilerlemenin şartlarından birinin de eğitime önem vermek olduğunu şu sözlerle belirtir:

...İşte bu defa da, huzurumuzda sana (sadrazam) ve bilcümle vükelamıza yeniden tenbih ederim ki, şu akdem-i amal ve efkarımız olan mamuriyet-i mülk ve tebaa hususunda ne makule esbab ve tedabir, lazım ve muktazi ise...bir an evvel bed ve şüru olunması nezdimizde matlub ve mültezim olmakla bu emri cesim ve hayr-ı azime icab ve iktiza-yı hal ve maslahat ne ise...ittifak-ı uful ve ara ve ittihad-ı umum-u vükela ile müzakere ve mütaalaya teşebbüs ve ibtidar olunsun Ve alel husus bu meram-ı hayriyet, encamı mülükanemizin, ber vefk-i matlub, rehin-i hayyiz-i husul ve kemal olması, dinen ve dünyeviyen her bir hususta izale-i cehl kaziyye-i hükmiyesine vabeste olmasıyla menba-ı ulum ve fünun ve mehaz-ı sanay-i maarif nümün olan, mekatib-i lazime icad ve inşası, ind-i şahanemizde akdem-i umurdan addolunmakla, memalikin munasib olan mahallerine iktiza eden mekteplerin tanzimiyle, terbiye-i ammenin çaresine bakılsın.... (Lütfi Tarihi.c.8,s.10)

Bu Hatt-ı Hümayundan sonra, hükümet, ülke kalkınması işlerini yürütmek amacıyla "Meclis-i Muvakkat" ve "Mecalis-i İmariye" adlarıyla İstanbul'da ve taşrada bazı komisyonların kurulmasını kararlaştırır. Bu arada, eğitim sorunları ile ilgilenecek bir "Muvakkat Meclis-i Maarif" (Geçici Eğitim Komisyonu) oluşturulur. 3 Rebiulahir 1261 tarihli "Takvim-i Vakayi" de çıkan bir yazıyla, Meclis-i Muvakkat'ın açılışı ilan edilir (Kodaman, 1991,s.10).

Yeni kurulan bu komisyonla, eğitim sorunlarını az çok zamanın ihtiyaçlarına göre ele alıp, çözüm yolları arayacak bir eğitim organı doğmuş olur. Komisyon üyeleri içinde Batı Kültürüne sahip, Batı eğitim sistemini tanıyan ve yabancı dil bilen kimselerin bulunması ve öte yandan, Şeyhülislama bağlı olmaması da komisyonun işini kolaylaştırır.

Yeni Kurulan bu örgütlerin, Medrese'nin kontrolünden uzak tutulması da göstermektedir ki; her yeni girişimde Osmanlı Eğitimi, medresenin tesirinden biraz daha uzaklaşmakta; buna karşılık çağdaş sistem ve anlayışa yönelmektedir.

Yukarıda sözü edilen ve sekiz üyeden oluşan bu geçici eğitim komisyonu, haftada iki gün toplanmak kaydıyla, çalışmalarına başlar. Komisyon aldığı kararları, Meclis-i Valaya bildirmekle yükümlüdür. Geçici meclisin hazırladığı ve Meclis-i Vala'nın onayladığı ilk raporda, sürekli bir eğitim meclisinin kurulması önerisi üzerine, 1846'da "Meclis-i Maarif-i Umumiye" (Genel Eğitim Meclisi) kurulur. Bu meclis, 1 Başkan, 6 üye ve 1 katipten oluşmaktadır. Meclisi Maarif-i Umumiye'nin, kuruluş amacı; Geçici komisyonun aldığı kararları, detaylı bir şekilde inceleme ve uygulama, ayrıca ülkenin, eğitim problemlerini görüşerek, çözümler üretme olarak belirlenir (Kodaman,1991,s.11).

Karar organı niteliği taşıyan "Meclis-i Maarif-i Umumiye", aldığı kararları, uygulamaya koyacak ve denetleyecek, bir birime, gereksinim duyar. Gerçi, 1838'de sıbyan ve rüşdiye okullarının yönetimine bakmak üzere kurulan "Mekatib-i Rüşdiye Nezareti" vardır; fakat dokuz yıldan beri, Evkaf Nezareti'ne bağlı olarak görev yaptığından, tamamiyle ulema ve medresenin etkisi altındadır. Bu bakımdan "Meclis-i Maarif-i Umumiye" nin kararlarının uygulanmasının, bu nezarete bırakılmasının sakıncalı

olacağı düşünülür. "Meclis-i Maarif"; bu sakıncayı önlemek ve Evkaf Nezareti'nin elinde bulunan okulları, ayrı bir yönetime kavuşturmak için "Mekatib-i Umumiye Nezareti" adıyla, kendisine bağlı bir yürütme organının kurulmasını önerir. Meclisin gösterdiği gerekçeye dayanılarak, 8 Kasım 1846'da Vakanüvis Esat Efendi başkanlığında "Mekatib-i Umumiye Nezareti" kurulur (Unat,1964,s.19).

Mekatib-i Umumiye Nezareti, sadece yürütme organı durumunda olup, yetki alanı sıbyan ve rüşdiye okullarıyla sınırlandırılır. Bu yüzden ona, merkezi eğitim örgütünün kuruluşuna doğru atılmış, önemli bir adım gözüyle bakmak yerinde olur. Bu şekilde, bir yürütme organının kurulmasıyla, daha önce açılmış ve açılacak olan okullar, Medrese'nin etki alanından kurtarılır. Bununla birlikte, sıbyan mekteplerinin yönetimi, medresenin etkisinden kurtarılamaz. Dolayısıyla, genel eğitimde, medresenin etkisi daha uzun süre devam eder (Kodaman,1991, s.12).

İç örgütlenmesi hakkında, fazla bilgi edinilemeyen, Mekatib-i Umumiye Nezareti'nin, biri rüştiyelerle, diğeri sıbyan okullarıyla ilgilenen iki şubeye ayrılmış olduğu ve her şubenin başında, müfettiş durumunda ve "Muin" adını taşıyan birer amir bulunduğu bilinmektedir (Unat,1964,s.20).

Tüm bu gelişmelerden, Osmanlı reformcularının baştan beri eğitimi ihmal etmedikleri ve ona gereken önemi vermeye çalıştıkları söylenebilir. Özellikle Tan-

zimat'tan sonra, modernleşmenin yolunun, eğitimden geçtiği kabul edilmektedir. Bu döneme kadar yapılan yenilikler, görünüş itibariyle modernleşme hareketinin başarısını göstermektedir. Halbuki eğitim alanında çağdaşlaşma, görünüşten öte, Batı bilim ve teknolojisinin alınıp uygulanmasına bağlıdır.

Yukarıdaki açıklamalardan anlaşılacağı üzere, Tanzimat Fermanı'yla, Osmanlı Eğitim Sistemi'nde başlatılan, yenilik hareketlerinde, 1851 yılına kadar, yeterli olmakla beraber epey yol alındığı görülmektedir. Bu zaman zarfında, Merkez örgütü şu adlarla yenilenerek kurulur (Kodaman, 1991, s.14):

- a. Mekatib-i Rüşdiye Nezareti (Rüştiye Okulları Genel Müdürlüğü), Kuruluşu:1838/1254
- b. Muvakkat Meclis-i Maarif (Geçici Eğitim Komisyonu), Kuruluşu:1845/1261
- c. Daimi Meclis-i Maarif-i Umumiye (Sürekli genel eğitim Komisyonu), Kuruluşu:1846/1262
- d. Mekatib-i Umumiye Nezareti (Genel Okullar Başkanlığı), Kuruluşu:1847/1263

1869 Maarif Umumiye Nizamnamesi (Genel Eğitim Tüzüğü) nin ilanına kadar, mevcut Eğitim Örgütü önemli bir değişikliğe uğramadan varlığını sürdürür. Ancak, eğitimde; 1867 yılında, yeniden değişiklik ve yenilik yapma hazırlıklarının başladığı görülmektedir. Eğitim alanındaki bu kıpırdanışları, Avrupa'nın baskısıyla bütün devlet kurumlarını içine alan kapsamlı bir "reorganizasyon"

hareketinin bir parçası olarak görmek mümkündür.

1.1. Maarif-i Umumiye Nezareti

Batı tipi eğitim kurumlarının Merkez Yönetimlerini, Mekatib-i Rüştiye ve Mekatib-i Umumiye Nezareti gibi kurumlar üstlenir. Okullarla birlikte, eğitime hizmet amacıyla kurulan kurumların (dernek ve vakıfların) da hizmete girmesi merkez örgütünü yetersiz kılmaya başlar. Eğitimin merkez örgütünün adını da, artık "okullar nezareti" olmaktan çıkarmak gerekmektedir. Nitekim 1857 yılında, Mekatib-i Umumiye Nezareti'nin adı, Maarifi Umumiye Nezareti olarak değiştirilir (Koçer,1987, s.64).

Bu Nezaretin görevlerinin ne olduğu hakkında, kuruluş yıllarında çıkarılmış bir belgeye rastlanmamıştır. Ancak, Bu yıllara ait salnamelerden anlaşıldığına göre, Nezaret, bir müsteşar, bir mektupcu ve yardımcısı ile aralarında yabancılar da bulunan, sekiz şeften oluşan bir kadro ile hizmet vermektedir (Akt.Unat,1964,s.21).

Nezaretin kuruluşundan 4 yıl sonra, 3 Mart 1861 tarihli "Maarif Nezareti'nin vazifelerine dair maddeler" adı altında aşağıda, bugünkü dile çevrilerek metni verilen genelge, yayımlanır. Bu genelgeye göre (Akt.Unat, 1964, s.22):

a- Mekatib-i Muntazamadan olan, Harbiye, Bahriye ve Tıbbiye dışında kalan bütün okullar, Maarif Nezareti'ne

bağlı olacaklardır.

- b- Genel okullar, birincisi Sıbyan, ikincisi Rüşdiye ve üçüncüsü Mekatib-i Fünun-u Mütenevvia (Çeşitli fen okulları) olmak üzere üç dereceye ayrılmıştır. Birinci kademe okullar, okumak, yazmak ve din derslerini öğretmekle görevli oldukları için, müslüman ve hıristiyan, karışık olmayacaklardır.
- c- İkinci kademeyi oluşturan rüştiye okulları, Devletçe gerekli görülen Memuriyet ve medeniyetin gerektirdiği bilgiler ile üçüncü kademe okullarına girmek için şart kılınan temel bilgileri öğretmeye yönelik olduğundan karışık olacaktır.
- d- Üçüncü kademedeki sayılan okullarda Geometri, maden, yollar, ticaret, ziraat, el sanatları ve mimarlığa dair ilim ve fenler öğretilecek ve mevcut bulunan, harbiye, bahriye, tıbbiye okulları da, aynı kademedeki sayılacaklar ve hepsi karma olacaklardır.
- e- Her kademedeki okuldan, bir yukardaki kademeye sınavla geçilecek veya girilecektir.
- f- İkinci ve üçüncü derecedeki okullarda öğretim Türk diliyle yapılacak, bu amaçla gereken kitaplar, Türkçeye tercüme edilerek okutulacaktır. Okulların öğretmenleri, Türk diliyle öğretime yetkili kişiler arasından seçilecektir.
- g- Daha önce kurulmuş bulunan, "Meclis-i Maarif" den başka, gerekli durumlarda, O'nun da düşünce ve oyunu almak ve gerekirse birlikte toplanabilmek üzere, na-

zırın emrinde, üyeleri karışık yani azınlık ve müslüman olmak üzere, bir meclis kurulacaktır.

Böylece, Maarif-i Umumiye Nezareti, Merkez örgütünü yeni bir danışma ve karar organı ile genişletmeyi amaçlar. Bu amacını, 1277 (1860) salnamesinde belirtildiğine göre, 11 üyeli bir komisyon kurarak gerçekleştirdiği görülmektedir. Görevlerini gereğince yerine getiremeyen bu komisyon, zaman içinde örgüt bünyesi içinde kaynaşarak erir.

1 Eylül 1869 tarihinde yayımlanan, "Maarif-i Umumiye Nizamnamesi"nin, bir çok yönden olduğu gibi, Eğitim Örgütü bakımından da köklü yenilikler getirdiği görülmektedir. Her şeyden önce, eğitimin; yönetim, örgütlenme, yetki ve sorumluluklar gibi sorunlarını, bir düzene sokmakta ve yasal kurallara dayandırmaktadır.

1.2. Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'ne Göre Eğitimde Merkez Örgütü

Bu Nizamname'ye göre, eğitimde merkezi örgütlenme aşağıdaki birimlerden oluşmaktadır:

- a. Maarif-i Umumiye Nezareti (Genel Eğitim Bakanlığı),
- b. Meclis-i Kebir-i Maarif (Büyük Eğitim Meclisi),
 - Daire-i İlmiye
 - Daire-i Idare
- c. Tahrirat Kalemi,
- d. Muhasebe Kalemi,

1.2.1. Meclis-i Kebir-i Maarif.- Bu son düzenleme-ye göre kurulan, "Meclis-i Kebir-i Maarif" eğitim yönetiminin, genel merkezi durumunda olup, Maarif Nazırı başkanlığında, eğitimin, idari ve bilimsel işleriyle ilgili olarak,

a. Yönetim Dairesi,

b. Bilim Dairesi diye ikiye ayrılır. Bu meclis, Maarif Nazırı Başkanlığı'nda, yılda iki defa toplanarak, yeni kararlar alma yetkisine sahiptir (M.U.N. Madde:131-132).

1.2.1.1. Bilim Dairesi.- "Daire-i İlmiye" (Bilim dairesi); okullarda gereksinim duyulan çeşitli fenlere ait kitapları Türkçeye çevirir, Avrupa Üniversiteleriyle iletişim kurar, Türk dilinin gelişmesi için çaba sarfeder, "rüüs" sınavlarını yapar. 8 kişiden oluşan dahi- li üyeleri sürekli bu işlerle ilgilenir. Harici üyeler ise, yazışmalar yoluyla çalışmalar yapar ve 3 ayda bir yapılan genel kurula katılırlar. Yüksek okul müdürleri bu dairenin tabii üyeleridir. Üyelerinin Doğu ve Batı dillerinden birini iyi bilmesi, herhangi bir bilim da- lında uzman olması ve Türk dilini çok iyi kullanması önkoşuldur. Bilim Dairesinin yapısı ve görevlerinin da- ha iyi anlaşılmasına yardımcı olacağı düşüncesi ile Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin ilgili maddeleri, bu günkü dile çevrilerek aşağıda verilmiştir.

133. Madde- Bilim Dairesi, başkanın gözetiminde haftada

iki defa toplanır. Bu daire, dahili ve harici olmak üzere, iki kısım üyeden oluşur. Bu meclisin iki kاتبی vardır. Bunlardan birinin, Avrupa Darülfünunları (Darülfünun kavramı maddenin orjinalinde bulunduğundan, diğer ülkelerin üniversitelerinin de aynı kavramla ifade edildiğini vurgulamak için aynen verilmiştir) ile iletişim kurulabilmesi için Fransızca bilmesi şarttır. Yüksek okul müdürleri Bilim Dairesinin asıl üyeleridirler. Bunlar daireye davet olduklarında gelmek ve toplantılara katılmak zorundadırlar.

134. Madde- Bilim Dairesi'nin asıl ödevi, tüm okullar için gerekli olan kitap, dergi ve Türk dilinde yazılmış olan bilimsel yapıtları zamanında ve sırasıyla yazdırtmak ve yabancı eserleri dilimize çevirmek, yerine göre gerek gazetelerle ve gerekse başka ilan araçları ile yetkili kimseleri bularak veya cemiyetler kurarak telif ve tercüme yaptırmaya gayret etmek ve Avrupa Darülfünunları (Üniversite) ile iletişim sağlamak ve Türk dilinin ilerlemesine ve yayılmasına çalışmak ve telif veya tercüme olunan kitapları inceledikten ve uygun olduğuna kanaat getirdikten sonra onaylamak, bu kitapların sağlayacağı fayda ve menfaatlere göre bunları yazarlara veya çevirenlere verilecek paranın değerini tesbit etmek ve rüus sınavlarını yapmak, rüus vermek gibi görevlerdir.

135. Madde - Bilim Dairesi, bilimsel çalışmalar yapmak ve yaptırmak, yaptıklarından faydalı sonuçlar almakla yükümlüdür. Bu sebeple her yıl sonunda, bilim alanındaki başarılarını rapor etmek ve göstermek zorundadır.
136. Madde - Bilim Dairesi'nin iç üyeleri Arapça, Yunanca, Latince gibi dilleri ve yahut Batı'nın gelişmiş ülkelerinin dillerinden birini bilmeleri gerekmektedir. Bundan başka muhakkak bir fende maharet sahibi olmalı ve Türkçeyi iyi okuyup yazan, güzel konuşan ve te'lif ve tercüme yetkili olan bilgili kişilerden seçilmelidir.
137. Madde - Bilim Dairesi'nin dış üyeleri ise daire ile iletişimde olacak, bilim ve eğitime ait olan inceleme ve araştırmalarını rapor edecek ve dairenin üç ayda bir yapacağı genel toplantısında hazır bulacaklardır.

1.2.1.2. Yönetim Dairesi.- "Daire-i idare" hergün toplanarak, Ülkedeki bütün okulların, eğitim komisyonlarının, müze, kütüphane ve matbaalarla buralarda çalışan memurların işleriyle ilgilenir. Bunun dışında, eğitimle ilgili yönetmeliklerin, tüzük ve kararnamelerin taslaklarını hazırlar.

Yönetim dairesi ile ilgili tüzük maddeleri ise şunlardır:

- 138.Madde- Yönetim Dairesi, bir başkan ve yarısı müslü-

man, yarısı müslüman olmayan 6 görevli ve bir başkaptıpten ibarettir. Yönetim Dairesi, her gün toplanacaktır. Görevleri; genellikle İstanbul ve civarında bulunan okullarla, tüm Osmanlı Devleti sınırları dahilinde bulunan okul, eğitim komisyonları, kütüphane müze ve matbaalara nezaret etmek ve öğretmenlerin özlük ve sicil işleri ile ilgilenmektir.

139. Madde- Her iki daire gerektiği zaman birleşik toplantılar düzenleyebilir.

2. Tanzimat Dönemi Eğitim Sisteminin Taşra Örgütlenmesi

1869 tarihine kadar, illerin eğitim durumuyla, gerektiği şekilde ilgilenilememiştir. 1969 Nizamnamesiyle, illere ayrı bir önem verildiği, getirilen yeniliklerden anlaşılmaktadır. İlk defa taşra eğitiminde görülen bu yenilikler;

- a. Maarif müdürlüklerinin atanması,
- b. Maarif müdürlüklerinin oluşturulması,
- c. Maarif muhakkiklerinin atanması,
- d. Maarif müfettişlerinin atanmasıdır.

Son iki görevin ihdası ile ilk defa, resmi görevliler aracılığıyla, okullardaki öğretimin denetimine karar verilmektedir. Bu durum, okullarda kalite aranmaya başlandığının bir belirtisi sayılabilir.

2.1. İl Eğitim Örgütleri

İl eğitim örgütleri iki önemli organdan oluşur.

Bunlar:

- a. Maarif Meclisleri
- b. Vilayet Maarif Müdürlükleri

2.1.1. Maarif Meclisleri.- İl Merkezlerinde, İstanbul'daki "Meclis-i Kebiri Maarif" in şubesi ve yürütme organı olmak üzere, "Maarif Müdürü" ünvanını taşıyan bir başkanın gözetiminde "Maarif Meclis" leri kurulur.

Bu meclisin:

Daimi Üyeleri; Başkan, 2 başkan yardımcısı (biri gayr-ı müslim), 4 muhakkik (ikisi gayr-ı müslim), 1 muhasebeci, 1 yazıcı, 1 sandık emini, 2 müfettişten (her sancakda 2 şer adet bulunacak) oluşmaktadır.

Daimi olmayan üyeleri ise; Sayıları 4-10 arasında değişen mahalli üyelere oluşmaktadır.

Bu Mecliste, başkan hariç, meclisin diğer üyelere, gerekirse, müslim ve gayr-ı müslimler getirilebilmektedir (Unat,1964,s.24).

2.1.1.1. Maarif Meclisinin görevleri.-

- a. Maarif Nezareti'nden gelen emirleri ve Maarif Umumiye Nizamnamesi'nin öngördüğü hususları, il sınırları içinde uygulamak.
- b. İl eğitim bütçesini ve tüm eğitim kurumlarını kontrol etmek ve okulları denetlemek.

- c. İlin eğitim durumunu ve gelişmesi için, yapılması gereken işleri rapor halinde Nezaret'e bildirmek.
- d. Vilayetteki, okul, kütüphane ve matbaa gibi kuruluşları kontrol altında bulundurmak.
- e. Öğretmenlerin seçimini ve atamasını yapmak.
- f. Sınavları yaptırmak ve diploma vermek (Akt.Haydaroğlu, 1990, s.27).

Osmanlı Eğitim Sistemi'nin, taşra örgütlerinin yönetimini yürüten Vilayet Maarif Meclisleri, Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin uygulanmasında en etkili kurum olur.

Bu meclisler, merkezden gelen emirlerin ilgili yerlere ulaşmasını, okullardaki her türlü istek, olay ve problemin merkeze duyurulmasını sağlayarak, sorunların çözümüne aracı olur. Merkez-taşra bağlantısını kurar. Ayrıca, bu yolla kendi karar yetkisine dayanarak gereksiz yere, her iş için merkezi meşgul etmeden, yazışmaların alacağı zamandan da tasarruf sağlayarak bazı sorunları yerinde ve zamanında çözer (Haydaroğlu,1990,s.28).

Görülüyor ki, Vilayet Maarif Meclisleri, kendilerine düşen eşgüdümlemeyi sağlama görevi açısından, büyük önem taşımaktadır. Merkezle iletişimin yetersiz olması halinde bu meclisler, merkezle olan bağlantılarını doğrudan kurabilen, vilayet valisine de başvurabilmekte-dirler.

Vilayetlerde, Maarif Müdürü'nün görevleri ile Maarif Meclisi'nin görevleri iç içe olup, aynı konuları

kapsamaktadır. Zaten Maarif Müdürü, her ikisinin de başkanı durumundadır.

Kaza ve sancaklara, Vilayet Maarif Meclisleri'nin şubelerini açabilmek için, orada, Darülmualimin mezunu bir öğretmenin bulunması gerekmektedir.

Vilayet Maarif Meclisleri'nin Tanzimat yıllarının son döneminde yaygınlaşmaya başladığı, Tanzimat'tan sonra ise pek çok yerde oluşturulduğu bilinmektedir.

2.1.2. Vilayet Maarif Müdürlükleri.- Osmanlı Devleti'nde modern eğitimi geliştirmek için, medrese dışındaki yeni okullar açılırken, bu okulların yönetimi konusunda bazı önlemler alınır. Bunun sonucu olarak 1857 yılında, modern eğitim, kendi merkez örgütü olan "Maarif-i Umumiye Nezareti" ne kavuşur. Ancak, yeni okullardan rüşdiyeler, İstanbul'dan sonra, illerde de yayılmaya başlamasına rağmen, il merkezlerinde eğitim yönetimleri oluşturulamaz. Dolayısıyla hem il rüşdiyeleri denetimden uzak kalır, hem de Maarif Nezareti kendi emirlerini ve politikalarını uygulatacak yürütme organlarından yoksun kalır. Bu eksikliği gidermek için geçici bir takım önlemler alınır da, taşrada modern eğitim ve öğretimi yaymada etkili olunamaz (Kodaman,1991,s.38).

1869 Nizamnamesi bu eksikliği gidermek için, il eğitim örgütleri konusunda bazı hükümler getirir. Her ne kadar doğrudan doğruya "her il merkezinde Maarif Müdürlükleri kurulacaktır" diye açık bir hüküm olmasa da,

"Riyaseti, Maarif Müdürü ünvanıyla bir zatın uhdesinde bulunmak üzere, merkez-i vilayette, bir Meclis-i Maarif teşkil olunacaktır (M.U.N. Madde:143)." ibaresiyle dolaylı olarak ifade edilmektedir.

Maarif müdürünün görevleri şu şekilde belirlenir (M.U.N. Madde:147):

- a. Nizamname hükümlerini ve Maarif Nezareti'nin talimatlarını uygular.
- b. İllerde bulunan tüm okulların ve kütüphanelerin yönetim ve denetimlerinden sorumludur.

Bu Nizamname'nin yayınlanmasıyla, Vilayet Maarif Müdürlüklerinin kurulması işi, kanun emri olarak hükümetin görevleri arasına girer. 21 Ocak 1871'de yayımlanan İdare-i Umumiye-i Vilayet Nizamnamesinin 25. ve 26. maddelerinde de Maarif Müdürleri'nin, görev ve yetkilerinin, açıklandığı ve böylece Maarif Müdürlerinin, vilayet yönetimi içinde yerini aldığı görülmektedir. Bu kararlara rağmen vilayet Maarif Müdürlükleri kurulamamıştır. Vilayetlerde yapılması gereken yeniliklerin bu yüzden gerçekleşemediği söylenebilir (Kodaman,1991,s.39).

Tanzimat Dönemi'nde Vilayet Maarif Müdürlükleri örgütlenemediği için yapısı üzerinde daha fazla durmaya gerek görülmemektedir.

Dördüncü Alt Probleme İlişkin Bulgular Ve Yorumlar

Dördüncü alt problem, "Tanzimat Dönemi'nde, Devlet okullarının genel görüntüsü ve yeniden yapılanma çabaları nelerdir?" biçiminde ifade edilmişti. Aşağıda, bu sorunun yanıtı verilmiştir.

1. Tanzimat Döneminde Öğretim Kurumlarının Kademelendirilmesi

Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile Osmanlı Devleti'ndeki tüm okullar, öğretim durumuna göre kademelendirilmiştir. Her öğretim derecesinde, uyulması ve yapılması gereken işler, maddeler halinde belirlenmiştir. Okullar derecelerine göre, sınıflandırılırken, genel olarak Fransız sistemi örnek alınmış ve iki temel gruba ayrılmıştır (Atuf,1930,s.136):

- a. Genel Okullar (Mekatib-i Umumiye)
- b. Özel Okullar (Mekatib-i Hususiye)

Bu bölümlerin her birinde, okullar, öğrenim düzeylerine göre sınıflandırmaktadır.

1.1. Genel Okullar (herkese açık devlet okulları).-

1.1.1. İlköğretim Okulları;

1.1.1.1. Sıbyan Mektepleri (4 Yıllık)

- İslam Okulları
- Gayr-ı müslim okulları
- Kız Sıbyan Mektepleri

1.1.1.2. İptidailer

1.1.2. Orta Öğretim Okulları:

1.1.2.1. Rüştiye okulları(4 Yıllık)

- İslamlar için Rüşdiye
- Azınlıklar için Rüşdiye
- Kız Rüşdiyeleri

1.1.2.2. İdadi Okulları (3 Yıllık)

1.1.2.3. Sultani Okulları

- Kısm-ı adi (1. kademe 3 yıl)
- Kısm-ı alî (Yüksek kademe 3 yıl)

1.1.3. Yüksek Okullar:

1.1.3.1. Daru-ı Muallimin (Erkek Öğretmen Okulları)

- Rüşdiye Bölümü (3 Yıl)
- İdadiye Bölümü (2 Yıl)
- Sultaniye kısmı (3 yıl)

(Rüşdiye Bölümü müslim ve gayr-ı müslim sınıflara ayrılır.)

1.1.3.2. Darülmualimat (Kız Öğretmen Okulları)

- Sıbyan kısmı (2 yıl)
- Rüşdiye kısmı (3 yıl)

(Müslim ve gayr-ı müslimler için ayrı sınıflar bulunmaktadır.)

1.1.3.3. Darülfünun

- Edebiyat ve felsefe bölümü.
- Hukuk bölümü.
- Fen bölümü.

1.1.3.4. Askeri Okullar

- Mühendishane-i Berr-i Humayun
- Mühendishane-i Bahr-i Humayun
- Tıbbiye
- Harbiye

1.1.3.5. Mekteb-i Mülkiye

1.2. Özel Okullar.-

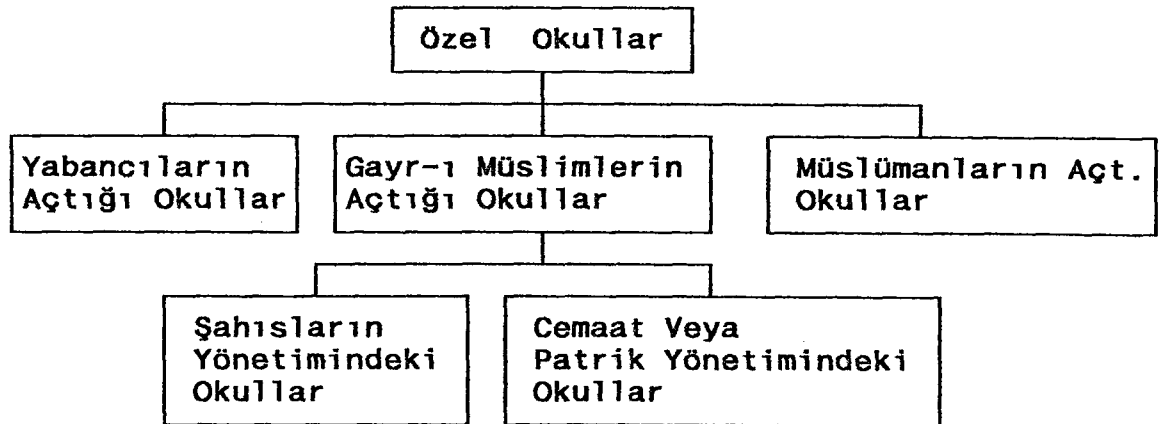
1.2.1. Müslüman tebaanın açtığı okullar

1.2.2. Gayr-ı müslim azınlıkların açtığı okullar

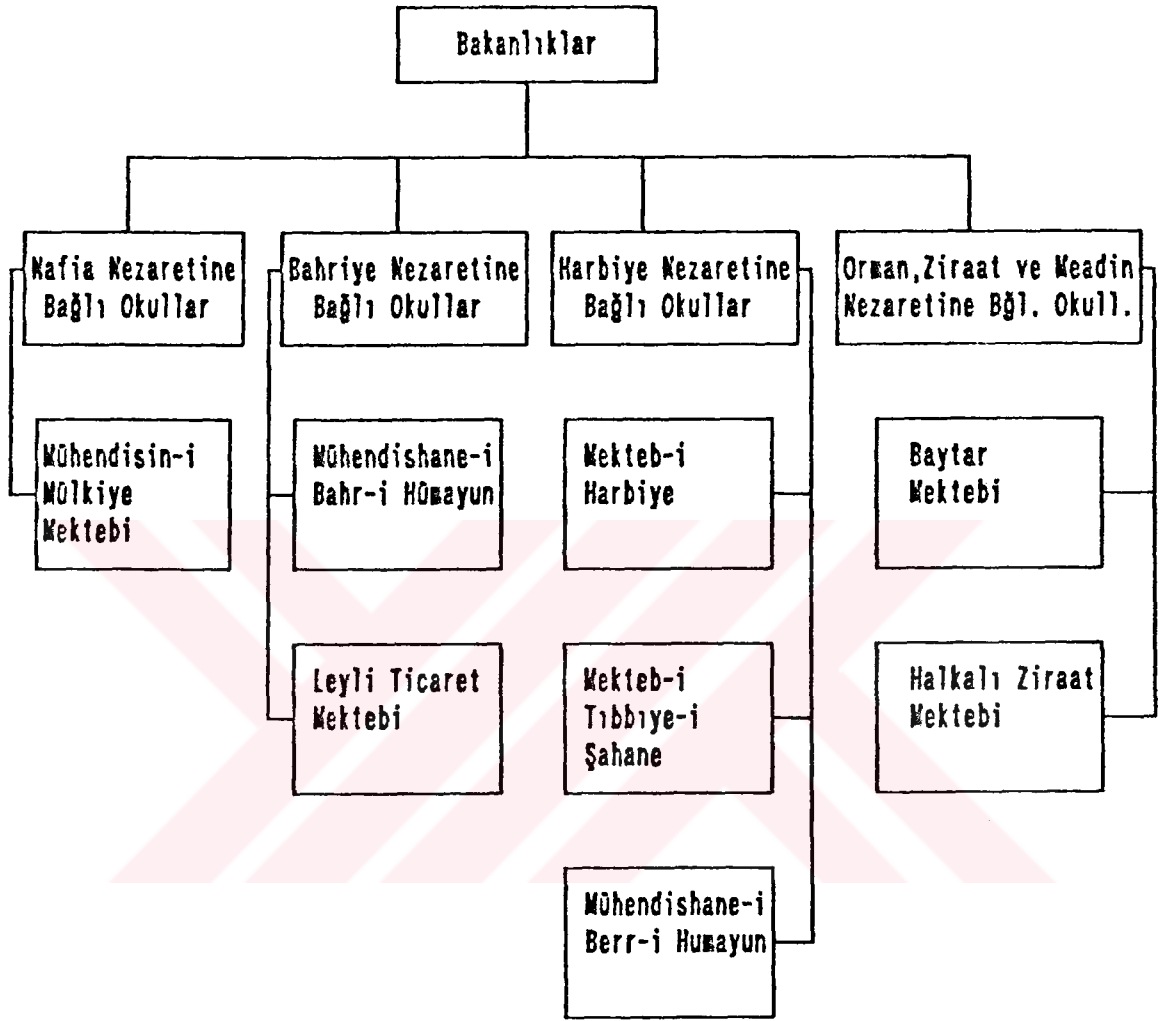
1.2.3. Yabancıların açtığı okullar

2. Tanzimat Dönemi'nde Okulların Şematik Görüntüsü

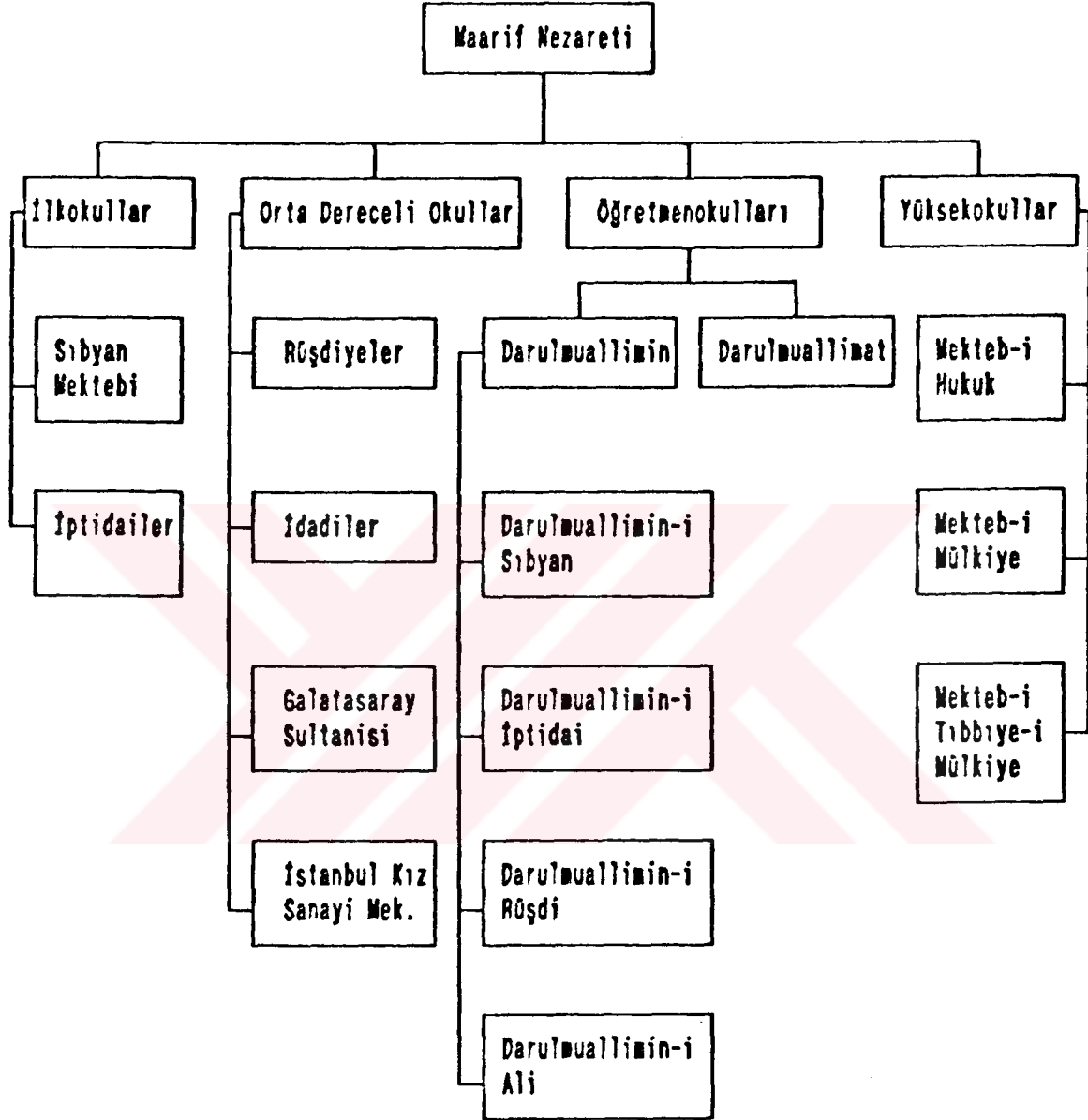
Tanzimat Dönemi'nde öğretim kurumlarının örgütlenme şemalarını, şekil 1-2-3'de olduğu gibi göstermek mümkündür.

Şekil 1. Özel Okulların Şematik Görüntüsü

Şekil 2. Çeşitli Bakanlıklara Bağlı Okulların Şematik Görüntüsü

Şekil 3. Maarif Nezaretine Bağlı Okulların Şematik Görüntüsü

3. Tanzimat Döneminde İlköğretim Kurumları

3.1. Sıbyan Mektepleri

Tanzimat Dönemi'nde ilköğretim, sıbyan mekteplerinde yapılmaktadır. Devletin güçlü olduğu dönemlerde, toplumun ihtiyaçlarını karşılayan bu kurumlar da, diğer kurumlar gibi kendini yenileyemediğinden, zamanla işlevlerini yitirirler. Bu okulların, büyük bir kısmı, vakıflar tarafından kurulduğundan, vakfiyelerine uygun program uygulamak zorundadırlar (Kodaman,1991,s.57). Bu zorunluluk, sıbyan mekteplerinin durağanlaşmasına neden olur. Dolayısıyla bu okullar, değişen koşullara ayak uyduramamış ve kendilerini yenileyememişlerdir.

Sıbyan mektepleri, kuruluş yeri itibarıyla, ya bir külliye içinde yer almakta veya köy ve mahallelerde ayrı yapılar olarak bulunmaktadır. Büyük bir çoğunluğu tek katlı taş binalardır (Özgönül,1968,s.153)

Sıbyan mektepleri başlangıçta devletçe hazırlanan yönetmelik ve programlar çerçevesinde öğretim yapan kurumlar değillerdir. Bu okulların amacı, ilköğretim çağındakilere, okuma yazma, İslam dininin temel kuralları ve Kur'an okumayı öğretmektir. Öğretim yöntemi olarak çoğunlukla ezbercilik ön plandadır. Öğretmenleri genellikle medrese çıkışlıdır. Fakat pek çok yerde, çeşitli kaynaklardan kimselerin de öğretmenlik yaptıkları anlaşılmaktadır. Özellikle imam ve müezzinlerin kendi görev-

leri yanında öğretmenlik yaptıkları bilinmektedir (Kodaman,1991,s.58).

Zaman zaman, sıbyan okullarının çoğaltılarak, toplumun bütün bireylerinin temel eğitimden geçirilmesi düşünülür. Tanzimat Dönemi'nde, sıbyan okullarının yeniden düzenlenmesiyle ilgili ilk girişim, Abdülmecit tarafından yapılır. 1845 yılında eğitimle ilgili bir geçici meclis kurularak sıbyan mekteplerinin, yeniden düzenlenmesi için, bir layiha hazırlanır (Cevat,1328,s.31).

Genel Eğitim Meclisi, sıbyan mektepleri hakkında yeni bir takım iyileştirme önlemlerine gerek görmeden, geçici meclisce alınan kararları uygulamaya koyar. Bu kararlar özetle (Akt.Kodaman,1991,s.61):

- a. Islahata ilk önce mahalle mekteplerinden başlanması
- b. Görevli öğretmenlere okutacakları derslerle ilgili birer talimat verilmesi,
- c. Yetersiz kimselere öğretmenlik yaptırılmaması,
- d. Sınıf ve sınav durumunun yeniden düzenlenmesi,
- e. Her şeyin bir yöntem ve kurala göre yürütülmesinden ibarettir.

Bu önlemlerin uygulanması ve denetlenmesi için Me-katib-i Umumiye Nezareti kurulur. Nazır'a, okulları ge-zip alınan kararların uygulanmasını denetlemek üzere, bir de yardımcı atanır (Kodaman,1991,s.61).

Sıbyan mekteplerinde ıslah çabaları, 8 Nisan 1847 de yayımlanan bir yönetmelikle yeni bir döneme girer. Bu

yönetmelikle şu kurallar getirilir (Akt.Kodaman,1991, s.61):

- a. Öğretim süresi 4 yıl olarak belirlenir.
- b. Sıbyan okulları, rüştiyelerin temeli sayılır.
- c. Türkçe derslerinin önemi vurgulanır.
- d. İlköğretimde birlik ve bütünlük sağlama yoluna gidilir.
- e. Okuma ve yazmanın önemi ön plana çıkarılır.
- f. Okullarda denetim öngörülür.
- g. Öğrencilerin okula devam etmeleri zorunlu hale getirilir.
- h. Öğretimi kolaylaştırarak ders araç ve gereçlerinin kullanılması öngörülür.

Bu talimatname, geleneksel öğretimin daha iyi yapılabilmesi için bir adım olur.

1857'de Eğitim bakanlığının kurulmasıyla sıbyan okullarının iyileştirilmesi yeniden ele alınır. Bu girişim 1963'de uygulamaya konularak, İstanbul'un çeşitli semtlerinde, 36 okulda, bir tür pilot uygulamaya gidilen yeni yöntem ve teknikler uygulanmaya başlanır. Bu uygulama döneminde, öğretmenlere devletçe maaş bağlanması, ilköğretimin parasız olması ve temel eğitim sayılması gibi düşünceler gelişmeye başlar (Kodaman,1991,s.62).

1 Eylül 1869 Genel Eğitim Tüzüğü (24 cemaziyyelel-vel 1286 Maarif-i Umumumiye Nizamnamesi) ile ilköğretim de tüm eğitim sistemi ile birlikte, bir düzene konulur.

Bu tüzük, sıbyan mektepleriyle ilgili, bugünkü dille sunulan, aşağıdaki hükümleri getirmektedir (M.U.N. Madde: 1-10):

- a. Her mahalle veya köyde 1, gerekli görüldüğü durumlarda, 2 mahalle veya köyde birer sıbyan mektebi açılacaktır. İslam ve azınlıkların karışık olarak yaşadığı mahalle veya köylerde, cemaatlerin okulları da, ayrı olacaktır.
- b. Sıbyan mektebi öğretmenleri tüzüğe uygun olarak seçilip atanacaklardır.
- c. Sıbyan okulunda öğrenim süresi 4 yıldır. Ancak bu müddetten sonra, Kur'an ezberlemek maksadıyla gönüllü okulda kalınabilecektir.
- d. Bir mahalle veya köyde, 2 sıbyan okulu varsa okullardan birisi kız öğrenciler için düzenlenecektir. Ayrıca, kız sıbyan mektebi olmayan yerlerde, kız öğrenciler erkek sıbyan mektebine alınacak fakat erkek çocuklardan ayrı bir tarafta ve ayrı sıralarda oturtulacaktır.
- e. Başlı başına, kızlar için düzenlenen sıbyan mekteplerinin bütün öğretmenleri ve dikiş ustaları, bayan olacaktır. Fakat, yeterli sayıda öğretmen yetiştirilinceye kadar, yaşlı ve iyi ahlak sahibi olduğu deneyimlerle saptanmış öğretmenler, kız sıbyan okullarında görev yapabileceklerdir.

Görülüyor ki, devlet, ilköğretimi tüm ülkeye yaymak ve öğrenim yaşındaki, tüm çocuklara, asgari bir eği-

tim vermek istemektedir. Daha önce ilköğretim reformu sadece İstanbul'la sınırlandırılmış ve pilot 36 okulda uygulanmıştı. Bu Tüzükle, ülke genelinde ilköğretimin zorunluluğu vurgulanmaktadır. Öğrenim çağında olup da, devam zorunluluğu olmayan çocukların şu şartları taşıması gerekmektedir (M.U.N. Madde:13):

- a. Resmi hükümet doktoru raporuyla, öğrenimimi engelleyecek derecede fizyolojik veya psikolojik rahatsızlığı bulunması,
- b. Fakir bir kimsenin çocuğu olup ailenin geçimini sağlıyor olması,
- c. Çocuğun oturduğu yere, okulun, yarım saatten fazla uzak olması,
- d. Çocuğun bulunduğu yerde, okulun bulunmaması veya fazla öğrenci dolayısıyla öğrenci alınamaması,
- e. Çocuğun özel öğretmenden ders alıyor olması,

Bu ve benzeri durumlarda, hükümetçe veliye zorlama yapılmamakta, ana babasına veya yakınlarına para cezası verilmemektedir.

3.1.1. Sıbyan Mekteplerinde, Ders ve Sınavlarla ilgili Yasal Düzenlemeler.-

- a. Okutulacak dersler: Yeni yöntemlerle elifba, Kur'an-ı Kerim, Tecvit, Ahlakla ilgili Risaleler, İlmihal, Yazı Eğitimi, Matematik, Osmanlı Tarihi, Coğrafya, Faydalı Bilgiler

- b. Derslerde değişiklik ancak Bakanlığın izni ile yapılabilecektir.
- c. Sınavlar köy ve mahalle ihtiyar heyeti huzurunda yapılacaktır (M.U.N.Madde:6).

Okutulacak derslere bakıldığında ilköğretimin öneminin anlaşıldığı yaşamsal değeri olan derslerin yerini aldığı gözlenmektedir.

3.1.2. Sıbyan Mektebi Öğretmenleriyle İlgili Yasal Düzenlemeler.-

- a. Öğretmenler Osmanlı tebaasından ve öğretmen okulu çıkışlı olacaktır (M.U.N. Madde:178).
- b. Okulun tüzüğüne uymayan öğretmenler cezalandırılacak ve suçlarında ısrarlı olurlarsa, görevlerine son verilecektir (M.U.N.Madde:180).

Darülmualimin'de, yeterli sayıda öğretmen mezun olmadığı düşünülürse, bu tüzüğün istediği özelliklerde öğretmen bulunamayacağı açıktır. Ancak böyle bir koşulun varlığı artık medreselilerden birşey beklenmediğini ve darülmualimin mezunlarına, ümit bağlandığını göstermektedir.

3.1.3. Sıbyan Mekteplerinde, Disiplinle İlgili Yasal Düzenlemeler.-

- a. Genel ve Özel okullarda öğrenci; suçundan veya ödevini yapmamasından dolayı kesinlikle dövülmeyecek ve uygunsuz sözlerle rencide edilmeyecektir.

- b. Disiplin cezası gerektiren durumlarda, öğrenci kusuru ölçüsünde özel yönetmeliğinde belirtildiği gibi tedip edilecektir.
- c. Aksine hareket eden öğretmen ve yöneticiler cezalandırılacaklardır (M.U.N.Madde:130).

3.1.4. Sıbyan Mekteplerinin Bütçesi ile ilgili

Yasal Düzenlemeler.- Sıbyan mekteplerinin yapım, onarım ve diğer harcamaları ile öğretmenlerin maaşları köy halkı tarafından karşılanacaktır (M.U.N.Madde:4).

Böylece, devletin, sıbyan okullarının ekonomik yönünü, zaten çocuklarını okutmaya pek istekli olmayan halka bıraktığı anlaşılmaktadır. Bu durum, sıbyan okullarının yaygınlaşmasını engelleyen bir faktör olarak değerlendirilebilir.

3.2. İptidai Mektepleri

1969 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile, sıbyan okullarının iyileştirilmesi yanında yeni yöntemlerle öğretim yapacak "iptidai" diye adlandırılan okulları, açma çalışmaları başlatılır. Tanzimat Dönemi'nin son yıllarında ise ilköğretim ikiye ayrılır.

Birincisi, eski yöntemlerle öğretim yapan sıbyan okullarıdır. Bu okulların kökten ıslahı, tutucu kesimler tarafından engellenir. Yöneticiler, bu okulların zaman içinde aşamalı olarak ıslahı yolunu seçer. Yeni-

leşmeyi engelleyen koşullardan dolayı Devlet, sıbyan mekteplerinde, din eğitiminin ihmal edilmemesi ile birlikte, yeni metod ve yöntemlerin (usul-ü cedidenin) de uygulanması şeklinde, uzlaştırıcı bir program benimser.

İkincisi ise, ibtidai okullarıdır. Tanzimatçı- lar, eskiye dokunmadan yenisini yapma siyasetine uygun olarak, daha 1863'lerde iptidai adıyla yeni okulların açılması fikrini ortaya atarlar. Bu düşünce, 1872'de açılan, örnek iptidai okuluyla uygulamaya konur. Tanzi- mat'ın sonuna kadar ise Nuruosmaniye, Şimşekhane ve Saraçhane olmak üzere 3 iptidai açılabilir (Kodaman,1991, s.68).

İlköğretimdeki bu ikilik, görünüşte, sıbyan mekte- bi okulu-iptidai, temelde ise eski yöntem yeni yöntem o- larak uzun süre devam eder.

Tanzimatçıları, eğitimin çağdaşlaştırılması yolun- daki bütün çabalarına rağmen, en az başarıyı ilköğretim alanında gösterir. Bunun başlıca nedeni, II.Mahmut zama- nından beri, eğitimin devletleştirilmesi benimsendiği halde, ilkokullar için medrese dışında öğretmen yetiştii- ren kurumların açılmamış olmasıdır. Dolayısıyla, ilköğ- retim kurumlarına, modern eğitimden geçmiş öğretmen bu- lunamadığından, medreseden yetişen öğretmenler atanır. Böylece okullar yine medresenin etkisi altında kalırlar (Berkes,1973,s.226).

Tanzimat Dönemin'de yaygınlaştırılmayan bu öğre- tim kurumları ile ilgili olarak, daha detaylı bilgi

verilmesi, araştırmanın sınırlılığı dikkate alınarak, uygun görülmemiştir.

4. Tanzimat Döneminde Orta Öğretim Kurumları

Osmanlı Eğitim Örgütü'nde, uzun süre idadi ve sultani okulları ile temsil edilen orta öğretim kurumları 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile bir düzene girer. Bu tarihten önce, rüştiyeden sonra hizmet veren orta öğretim kurumları: Mektebi Maarif, Mektebi Mülkiye ile Galatasaray Sultanisi'dir (Atuf,1930,s.115).

Tanzimat Dönemi'nde orta öğretim üç tür okul olarak kurumlaşır: Bunlar, rüşdiye, idadiye ve sultaniye okullarıdır.

4.1. Rüştiyeler

Rüştiyelerin, genel öğretimdeki yerini, araştırmacılar, yer yer farklı değerlendirmektedirler. Eğitim tarihçilerinin bir kısmı rüşdiyeleri, ilköğretim, diğer bir kısmı ise orta öğretim içinde değerlendirmektedir. Gerçekte ise rüşdiyeler, ilk zamanlarda, ilkokul üstü hazırlık okulu, daha sonraları ise orta okul karakterine sahip bir öğretim kademesi olarak hizmet verirler. Bu okulların başlangıçta Darülfünuna, daha sonraları, idadilere basamak olması, rüştiyelerin, orta öğretim içinde değerlendirilmesine haklı bir gerekçe olmaktadır (Kodaman,1991,s.91).

Rüştiyeler, 1846'da Mekatib-i Umumiye Nazırlığı kurulduktan sonra açılır ve sayıları artar. 1852'de İstanbul'da 12 rüştiye vardır. 1874 de sayısı 18'e ulaşan bu okullarda, 1859 öğrenci ile 166 öğretmen ve hizmetli görev yapmaktadır. 1848 de açılan öğretmen okulları mezun vermeye başladığında, taşrada da rüştiyeler açılmaya başlanır ve 1853 de, 25 rüştiye öğretime açılır. Bu yeni orta öğretim kurumlarının mezunları, yüksek askeri okullar, için daha nitelikli öğrenci kaynağı olur (Akyuz,1989,s.183).

Kızlar için de ilk Rüştiye 1859'da İstanbul'da Sultan Ahmet Kız Rüştiyesi adıyla açılır. 1870'den sonra ise kız rüştiyeleri de önemli merkezlere yayılmaya başlar (Akyüz,1989,s.183).

1859'da kız rüştiyeleri açılmaya başlamadan önce, kızlar için sıbyan okulundan başka bir örgün eğitim kurumu bulunmamaktadır. Osmanlılar, kızların öğretim görmelerini çok ihmal etmişlerdir. Bu tarihten önce, bazı varlıklı aileler özel hocalardan yararlanarak kızlarını yetiştirmeye çalışırlar (Akyüz,1989,s.185).

1969 Maaarif-i Umummiye Nizamnamesi yayımlandığı sıralarda, çeşitli illerde 87, İstanbul'da ise 12-13 rüşdiye vardır (Kodaman.1991,s.91).

Nizamnamenin uygulanmaya konmasından sonraki beş yıllık sürede, rüştiyelerdeki gelişmeler, 1875 yılına ait bir istatistikte görülmektedir. Bu istatistikte be-

İritilen rakamlar, çizelge 1,2,3'de verilmektedir (Akt. Sakaoğlu, 1991,s.95).

ÇİZELGE 1

TANZİMAT DÖNEMİN'DE İSTANBULDA AÇILAN
KIZ RÜŞTİYELERİ VE ÖĞRENCİ SAYILARI

Rüştiyenin Adı	Öğrenci Sayısı
Darülmuallimat	46
Sultan Ahmet	34
Şehzade	32
Yusufpaşa	50
Altay	37
Atpazarı	56
Üsküdar	28
Gülfem	15
İbrahimpaşa	10
Eyüb	15
	Toplam: 286

Sakaoğlu, 1991, s. 95

ÇİZELGE 2
TANZİMAT DÖNEMİN'DE İLLERDE AÇILAN
RÜŞTİYELER VE ÖĞRENCİ SAYILARI

İl Adı	Rüştiye Sayısı	Öğrenci Sayısı
Edirne	25	1389
Tuna	44	2205
Bosna	24	946
Selanik	21	1144
Yanya	12	577
Manastır	13	866
Girit	9	376
Cezayir-u Bahr-i Sefid	14	392
Konya	18	987
Aydın	13	976
Hüdavendigâr	25	1081
Ankara	15	1507
Sivas	9	513
Kastamonu	17	876
Trabzon	10	753
Erzurum	19	740
Diyarbakir	16	813
Halep	11	528
Suriye	11	524
Adana	5	329
Bağdat	8	351

ÇİZELGE 2. Devam

Trablusgarb	4	123
Kıbrıs	1	111
Canik	3	130
Kudüs	2	88
Zor	2	5
Toplam:	354	19.396

Sakaoğlu, 1991, s.95

ÇİZELGE 3

TANZİMAT DÖNEMİN'DE İSTANBULDA AÇILAN ERKEK
RÜŞTİYELERİ VE ÖĞRENCİ SAYILARI

Rüştiyenin adı	Öğrenci Sayısı
Darülmaarif	269
Mahrec-i Aklam	44
Beşiktaş	135
Mahmudiye	103
Kapudanpaşa	107
Mirgün	88
Galata	152
Şehzade	85
Fatih	195

ÇİZELGE 3. Devam

Sütlüce	44
Üsküdar Cedid	96
Belylerbeyi	61
Kanlıca	27
Tophanelioğlu	13
Feyziye	130
Bayezid	142
Zeyrek	96
Davudpaşa	124
Eyüb	62
Üsküdar Atik	148
Odabaşı	38
Sultan Selim	38
Toplam:	2240.

Sakaoğlu, 1991, s.95

Ayrıca, Zabtiye Nezaretine bağlı 13 rüşdiyede 430 öğrencinin öğrenim gördüğü ve Bosna, Girit, Konya Rüşdiyelerinden birer tanesinin de inas (kız) rüşdiyesi olduğu bilinmektedir.

1293 Devlet salnamesine göre İstanbul'da 2.099, Şehremaneti'ne bağlı bölgelerde 298, Rumeli'de 7.878, Ege adalarında (Cezayir-i Bahr-i Sefid, Girit ve Kıbrıs dahil) 742, Arap topraklarında 1.340, Anadolu'da 7.033 öğrenci olmak üzere, tüm ülkede bulunan 423 rüşdiye mek-

tebinde toplam; 19.330 öğrenci öğrenim görmektedir (Akt. Kodaman,1991,s.95).

Söz konusu salnamede, illerde bulunan pek çok rüşdiyenin öğrenci sayısı gösterilmemektedir (Kodaman,1991, s.95). Bu itibarla ülkede rüşdiye öğrencilerinin, tesbit edilen rakamlardan daha fazla olduğu kabul edilebilir.

30-35 yıllık bir maziye sahip olan rüştiyelerin, okul ve öğrenci sayısı yeterli olmasa da küçümsenmeyecek bir gelişme gösterdiği söylenebilir.

4.1.1. Tanzimat Döneminde Rüştiyelerle ilgili Yasal Düzenlemeler.- 1869 yılına kadar, ülkenin her tarafında çok sayıda rüştiye açılır. Rüştiyeleri yaygınlaştırmak, bir anlamda, Tanzimat Dönemi Eğitim Politikası'nın temelini oluşturur. Sadece 1868'de çeşitli vilayetlerde 31 adet rüşdiye daha öğretime açılır (Kodaman, 1991,s.93).

1869 Nizamnamesi, rüşdiyeleri yeniden düzenlemekte ve mekatib-i rüşdiye bölümünde, bu günkü Türkçeyle verilen, aşağıdaki hükümleri getirmektedir.

4.1.2. Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nde Rüştiyelerle ilgili Genel Hükümler (M.U.N.Madde: 18-32).-

a. Beş yüz haneden fazla olan her kasabada birer rüşdiye açılacaktır. Müslüman ve gayr-ı müslimler için ayrı okul açılacaktır.

b. Rüşdiyelerin her türlü harcamaları il eğitim yöneti-

- mince karşılanacaktır.
- c. Rüşdiye binaları Meclis-i Kebir-i Maarif tarafından gönderilen planlara göre yapılacaktır.
- d. Her rüşdiyeye, öğrenci sayısına göre bir veya iki öğretmen ve ayrıca bir gözetmenle bir de hizmetli atanacaktır.
- e. Muaallim-i evvel (baş öğretmen) 800, ikinci(Öğretmen) 500, gözetmen 250 ve hizmetli 150 kuruş maaşla istihdam edilecektir.
- f. Her rüştiyenin genel harcamaları için 4000 kuruş ödenek ayrılacaktır.
- g. Öğretim süresi 4 yıl olacaktır.
- h. Bütün rüşdiyelerde, ağustosun ilk üç haftası tatil olacaktır.
- ı. Rüşdiyeyi, belirlenen sürede bitirenler, sınavsız olarak idadi mekteplerine kabul edilecek, bitiremeyenler öğrenimlerine 1 yıl daha devam edebileceklerdir.

4.1.3. Rüştiyelerin Programları ile İlgili Yasal Düzenlemeler.- Öğretim süresi, önce dört yıl olan rüştiyelerin öğrenim süresi, bir ara altı yıla çıkarılır, fakat 1863'te tekrar beş yıla indirilir. 1846 Yönetmeliğine göre okutulan dersler (Akt.Kodaman,1991, s.92):

- Kur'an,
- Akaid (İnanç Esasları),
- Arapça,
- Hesap ve Yazı'dan ibarettir.

1848'de, rüşdiyelerin ders programları yeniden düzenlenerek, bu derslere:

- Farsça,
- Coğrafya ve Geometri de eklenmiştir.

1869 nizamnamesi erkek rüştiyelerinin programlarını da şöyle belirlemektedir.

- Din İlimlerine Giriş,
- Osmanlıca Kuralları,
- Yeni Düzenlemelerle Arapça ve Farsça Kuralları,
- Resim-İş,

- Geometriye Giriş,
- Defter Tutma Yöntemleri,
- Genel Tarih,
- Osmanlı Tarihi,
- Coğrafya,
- Beden Eğitimi,

- Okulun bulunduğu yerde en çok kullanılan dil ve ticaret merkezlerinde, zeki ve istekli öğrencilere, Fransızca.

Ayrıca din ve inançla ilgili dersler, her milletin mensub olduğu inanç sistemine ve kendi dillerine göre, o inanç sisteminin din büyüklerinin saptadığı programa göre verilir (M.U.N. Madde.23).

Ders programlarında, yerel koşullardan dolayı bazı değişiklikler yapılabilecektir. Ancak, bu değişiklikler için, Maarif Nezareti'nden izin ve Meclisi Kebir-i Maarif'den onay almak gerekir (M.U.N. Madde.24).

Bu nizamname, kız rüştiyeleri için yukarıdaki düzenlemelerin dışında bazı özel düzenlemeler de getirmektedir. Bu düzenlemeler bu günkü Türkçe ile şöyle ifade edilebilir;

- a. Halkı karışık olan yerleşim merkezlerinde, müslüman ve gayrı müslim rüştiyeleri ayrı olacaktır.
- b. Kız okullarının hocaları bayan olacaktır. Bayan öğretmenler yetiştirilinceye kadar yaşlı ve bilgili erkek hocalar atanabilecektir.
- c. Kız rüştiyelerinin programları,
 - . Din İlimlerine Giriş,
 - . Osmanlıca Kuralları,
 - . Arapça ve Farsça'ya Giriş,
 - . Kelime ve Yazı Bilgisi,
 - . Edebiyattan Seçmeler,
 - . Ev Ekonomisi,
 - . Tarih,
 - . Coğrafya Özeti,
 - . Hesap ve Defter Tutma Yöntemleri,
 - . Nakış Çizimi,
 - . Biçki Dikiş,
 - . Seçmeli Müzik, olacaktır.
- d. Elllerinde sıbyan okulu diploması olanlar sınavsız, olmayanlar da bir yeterlik sınavıyla kız rüştiyelerine kayıt yaptırabilecektir.
- e. Azınlık öğrencileri arapça farsça yerine kendi dillerini okuyacaklardır.

f. İnançlarla ilgili dersleri, her toplumun dini liderlerinin uygun gördüğü hocalar verecektir .

Tatillerle ilgili hükümler erkek rüştiyelerle aynıdır.

4.1.4. Rüştiyelerde Disiplinle İlgili Yasal Düzenlemeler.- 1860 tarihinde Meclis-i Maarifi Umumiye tarafından "rüştiye mektepleri muallimlerinin hareket-i lazimelerini mübeyyin" (rüştiye okulları öğretmenlerinin nasıl davranmaları gerektiğini açıklayan) yönetmeliğe göre rüştiye okullarında cereyan eden eğitim ve disiplin yöntemleri ile ilgili hükümler oldukça açıktır (Akt.Atuf, 1930,s.106).

5 bölümden oluşan bu yönetmeliğin 1. maddesinde rüştiye talebelerinin eğitim öğretimini engelleyebilecek 3 durum belirtilmektedir. Bunlar:

1. Devamsızlık.
2. Derslere çalışmamak.
3. Arkadaşları ile geçimsizlik.

Devamsızlık kabul edilen durumlar şunlardır;

- a. Belirlenen zamanda eğitim öğretime ilişkin randevuya gelmemek.
- b. Paydos saatinden önce okulu terketmek.
- c. Haftada bir iki gün devam edip diğer günlerde haylazlıkla vakit geçirmek gibi hareketlerde bulunmak (Atuf,1930,s.107).

Bu durumlarda yapılacak işlemler şunlardır;

- a. Öğrenciye önce öğüt verilir.
- b. Öğütten etkilenmezse ertesi gün ne kadar geç kalmışsa o kadar müddet ayakta tutulur.
- c. Yine etkilenmez ise tabanına 3 sopa vurulur.
- d. Bu cezadan sonra, tekrar mazeretsiz devamsızlık durumu 3 defayı aşarsa, ana-babasına bilgi verilerek velisinden, çocuğun devam edeceğine dair mühürlü bir senet alınır. Buna rağmen çocuk gene haylazlık ederse, bu öğrencilerle uğraşmak diğer öğrencilere kötü örnek olacağından ve zaman kaybına neden olacağından, öğrencinin okuldan atılması için İstanbul'da Maarif Nezareti'ne, illerde de valiye başvurulur.
- e. Bir öğrenci dersine çalışmazsa, ona çalışma zorunlu kılınmakla ceza verilmelidir. Çünkü "Bir şakirt herne cünha ile müttehim olursa yine onunla mücazat olunmak diğer mücazattan daha ziyade tesir icra eder". Derse çalışmadığı için ceza olarak öğrencinin dövülmesi yasaktır.
- f. Arkadaşlar ile geçimsizliği görülen öğrenci, bu geçimsizliğin derecesine göre ceza görür. Eğer geçimsizlik arkadaşlarını rahatsız eden yaramazlıktan ibaretse sınıfta yeri değiştirilir.
- g. Fakat gerek okul içinde gerek dışında, arkadaşlarına kötü söz söylemek, yahut dövmek nev'inden bir geçimsizlik ise müdür ve öğretmenler aracılığı ile muhakemeleri yapıldıktan sonra ayakta durma veya dayak

ile cezalandırılabilir.

- h. Ancak, dövüşmek ve yaralayıcı aletlerden biriyle kan çıkarmak ve arkadaşlarının eşyasını çalmak...gibi suçlar okuldan atılmayı gerektirdiğinden, bu durumlar için, öncelikle okul yönetimince gerekli soruşturma yapılır ve okuldan atılması için Maarif Meclisine bildirilmesi gerekir (Atuf,1930,s.107).

Okuldaki cezaları bu şekilde belirleyen yönetmeliğin 5. maddesi ise, öğretmen öğrenci ilişkilerinin nasıl olması gerektiğini genel hatlarıyla belirlemektedir. Bu maddeye göre:

- a. Suçlanan öğrenciler hakkında müdür ve öğretmenlerin kötü söz söylemesi, düşmanca davranması, hakaret etmesi, dalga geçmesi ve kırıcı olması eğitimin ruhuna ters olduğundan bu gibi davranışlardan sakınılmalıdır.
- b. Suçundan dolayı bir öğrenci hakkında sözedilen cezalardan hangisi uygulanacaksa, müdür ve öğretmenler tarafından belirli zamanlarda, tüm öğrencilerin önünde, kusuru belirtilerek öğüt verilmesi, bu öğütün eğitime yönelik olması kesinlikle öğrenciye hakaret şeklinde olmaması gerekmektedir.

Değnekle dayak atmaya açıklıkla izin veren bu yönetmelik değneğin uzunluğunu ve cinsini de belirlemektedir. "Darp ile mücazat olunmak iktiza eylediği halde, 4 karış boyunda budakları kesilmiş, incerek fındık çubuğu ile baştan geriye aşdırmamak şartı ile dövülmesi" öneril-

mektedir. Çünkü, cezadan amaç eğitmektir, yoksa öğrencide dayağa karşı duyarsızlaşma oluşturulmamalıdır. Ayrıca, dayak cezasının zorunlu olmadıkça kullanılmamasını da belirtmektedir (Akt.Atuf,1930,s.107).

Okulun disiplin ve ahengini bozan bu üç duruma göre öğrencinin nasıl cezalandırılacağı ve öğretmenlerin, öğrencilere nasıl davranması gerektiğini belirten bölümler bu yönetmeliğin özünü oluşturmaktadır.

19. yüzyılın başlarında ülkedeki eğitim yöntemleri hakkında bir fikir vermeye yarayan bu belge analiz edildiğinde, disipline ters görülen durumların ıslahı için neler düşünüldüğü görülmektedir.

Yönetmeliğin, dikkate değer bir noktası da zengin ve fakir çocuklarına, eşit davranılması ile ilgilidir. Bu madde; "Talebinin içlerinde fukara ve gureba evlatlarından bulunacaklarına mebni bazı zengin çocuklarına hatır için müsaade olunarak o gibi fakir çocuklara yeis ve fütur getirmemek üzere cümlesi hakkında daima bir muamele edilmesine dikkat etme.... (Akt.Atuf,1930,s.109)" 'yi öngörmektedir.

Anlaşılan, öğretmenlerin zengin ve makam sahiplerinin çocuklarına yaptıkları ayrıcalıklı muamele çok dikkat çekmiş olmalı ki, bu yönetmelikte özellikle bu noktadan söz edilmektedir.

Kanun karşısında herkesin eşit olması, insanlığın uzun mücadelelerle kazanmış olduğu bir haktır. Zengin, fakir her çocuğun, eğitim-öğretimden eşit olarak yarar-

lanma hakkına sahip olduğunun kabul edilmesi, tam anlamıyla uygulanamamış olsa da, ancak günümüzde, tüm insanlara verilmesi gereken bir hak olarak kabul edilmektedir.

4.2. İdadiler

Hazırlamak, geliştirmek anlamında, Arapça "dade" kökünden türemiş olan idadi kelimesi, hazırlama yeri demektir. Bundan dolayı, 1869'dan önce pek çok okulun hazırlık sınıflarına idadi denir. Fakat, bazı eğitim tarihçileri, idadi sınıflarını ilk ve orta öğretim kademelerinden biri içinde değerlendirmek isteseler de, karar vermede güçlük çektiklerinden, sorunu ortada bırakma durumunda kalırlar. Çünkü, hangi düzeyde olursa olsun bütün okulların, şayet varsa, hazırlık sınıflarına idadi adı verilmiştir (Unat,1964,s.45). Bu terim, ancak 1869 Nizamnamesi'yle açıklık kazanır. İlk defa, başlı başına orta öğretimin bir kademesi olarak ele alınır. Böylece, idadi terimi, eskiden ifade ettiği manayı kaybederek, yeni bir anlam ve içerik kazanır (Akyüz,1989, s.186).

İstanbul'da ilk açılan idadi (1845), Mekteb-i Funun-u İdadiye, 1872'de Kuleli Kışlası'na taşınınca, Kuleli Askeri İdadisi olarak anılmaya başlanır. Yine 1845 de Bursa'da açılan askeri idadi ise Işıklar Askeri İdadisi olarak anılır (Akyüz,1989,s.185).

Nitekim, 1869 Nizamnamesi için yazılan mazbatada,

idadilerin açılması için:

...Belki ileride ulum-u aliye mekatibinin teksi-ri iktiza eyliyeceği ve şu anda olsa olsa rüşdiye mekteplerinin fevkinde ve mekatib-i sultaniye'nin madununda idadiye mekteplerinin küşad-ı muhtac-ı ba-his olabilir ise de, mekatib-i rüşdiyede her sınıf tebaa etfalinin mebadi-i ulumu diniyesi tedris olun-mak lazım gelmesinden dolayı, bu nevi mekteplerin her cemaat için başka başka teşkili muktazi olmasına ve mekatib-i sultaniyenin defaten tamim-i küşadı ka-bil olmamasına mebni hem mekatib-i sultaniyenin ek-seri tedrisatına mahal-i talim olmak ve hem de sunu-fı tebaa etfalinin muhteliten tahsil-i maarif tarı-kine sevki ve o cihetle beynlerinde itilaf ve muha-denetim tahkimi kazıyyesi istihsal olunmak için me-katib-i idadiyenin ihdası elzem olduğu...
(Akt.Unat,1964,s.95).

gerekçeleri ileri sürülmektedir.

Maarif Nezaretinin bu kararları, Sadrazam tarafın-dan uygun karşılanmış olacak ki, kısa bir müddet sonra, yani 1873 tarihinde Darülmaarif, idadiye çevrilir ve böylece, ilk mülki idadi açılır. Vilayetlerde ise, ilk defa Mora Yenişehir'inde 1875'te bir idadi açılır. Yine bu tarihte Darülmualimin içinde bir idadi şubesi teşkil edilir. İlk mülki idadiden sonra, yani 1873 Ağustosunda (9 Recep 1290) İstanbul'da, üç veya dört idadi okulu da-ha açılmasına karar verilir. Fakat, bunların hangi semt-lerde açılacağı belirtilmez (Kodaman,1991,s.117).

ÇİZELGE 4
1877 YILINA AİT DEVLET SALNAMESİNE GÖRE
İSTANBUL'DAKİ İDADİLER

İDADİLER	ÖĞRENCİ SAYISI	ÖĞRETMEN SAY.
Daru-ı maarif idadisi	101	4
Fevziye idadisi	110	4
Beşiktaş idadisi	50	4
Fatih idadisi	65	5
Davutpaşa idadisi	49	3
İbrahim Ağa Çayırı idadisi	?	2

Kodaman, 1991. s. 118

1869 Nizamnamesiyle, açılması kararlaştırılan idadilerin, Tanzimat Dönemi sonuna kadar ihmal edildiği söylenebilir. Çünkü, 1876 tarihine kadar taşrada bir, İstanbul'da ise dört veya beş civarında idadi açılır. Çizelge 4'de görüldüğü gibi, 1877 (1294) Devlet salnamesinde, o sırada İstanbul'da altı idadi gösterilmektedir (Akt.Kodaman, 1991. s. 118).

4.2.1. İdadiler ile İlgili Yasal Düzenlemeler.-

İdadiler, 1869 M.U.N.nin bir eseri olduğuna göre, doğal olarak ilk ve önemli düzenlemeler, bu tüzükle yapılmaktadır. Tüzüğün, idadilerle ilgili hükümleri şunlardır (M.U.N. Madde 33-41);

- a. Rüştiye çıkışlıların girdiği ve tüm Osmanlı vatandaşlarınının karışık olarak okuyabilecekleri bir okuldur.

- b. 1000 haneyi geçen merkezlerde kurulacaktır.
- c. Her türlü maaş ve harcamaları il eğitim yönetim sandığıınca karşılanacaktır.
- d. Her idadide çeşitli ilimler için birer yardımcı, 6 şar öğretmen, hizmetli ve gözetmen görevlendirilecektir.
- e. Öğretmen olarak atanacaklarda yüksek öğretmen okulu diploması aranacak ve Maarif Nezareti tarafından seçilerek atanacaktır.
- f. Her idadinin, toplam maaş gideri aylık 6000 kuruş ve yıllık tüm harcamaları 80.000 kuruş olarak bütçelenecektir.
- g. İdadilerin öğretim süresi üç yıl olup şu dersler okutulacaktır:
- . Türkçe Kitabet ve İnşa,
 - . Fransızca,
 - . Kavanin-i Osmaniye,
 - . Mantık,
 - . İlm-i Servet-i Milel,
 - . Coğrafya,
 - . Tarih-i Umumi,
 - . İlm-i Mevalid,
 - . Cebir,
 - . Hesap ve Defter Tutma,
 - . Hendese ve ilm-i Mesaha,
 - . Hikmet-i Tabiyye,
 - . Kimya

. Resim.

- h. Ders Programlarında, yerel koşullardan dolayı, değişiklik gerekirse, Maarif Nezareti'nden izin alınacaktır.
- ı. Tatil zamanları, aynen rüştiyeler gibi olacaktır. Ancak, öğrencileri tüm unsurlardan karışık olacağından özel günler için tatillerde eşitliğe dikkat edilecektir.
- j. Mezuniyet sınavları tüzük çerçevesinde yapılacak. Ancak, başarılı olamayanlar okula bir yıl daha devam edebileceklerdir.

1869 Nizamnamesi'nin idadi programlarında gösterilen mantık, ilm-i Mevalid, ilm-i Servet, Hikmet-i Tabiiyye ve Kimya derslerinin çıkarılıp yerlerine Arapça, Farsça, İngilizce, Almanca, Jimnastik ve Müsellesat (trigonometri) derslerinin konulduğu bilinmektedir (Kodaman,1991,s.117). Yaşamsal değeri olan dersler yerine, öğrenilmesi zor, yabancı dil programlarının doldurulması, idadi öğretimi açısından geriye atılmış bir adım olarak değerlendirilebilir.

4.3. Sultaniler

1869 Nizamnamesi, orta öğretimin üst basamağını oluşturmak üzere, il merkezlerinde "sultaniye" adında okullar açılmasını öngörür. Bu okullar, rüştiyeden sonra 6 yıllık bir öğretim vereceklerdir. Kısm-ı adi adını ta-

şayan ilk 3 yılında, idadi dersleri, kısm-ı ali adı verilen son 3 yılında ise, Fen ve Edebiyat bölümleri bulunacaktır.

Her ile bağlı, büyük şehir ve kasaba merkezlerinde açılması planlanan sultaniye mekteplerinde de, müslüm ve gayr-ı müslüm çocuklar beraber öğrenim görecektir. Bu okulların yapım giderleri, "taraf-ı saltanatı seniye" den karşılanacaktır. Ancak, öğrencilerden alınacak ücretler okulun harcamalarını karşılamadığı durumlarda da, her sene "Hazine-i Celile" tarafından okul bütçesine verilmek üzere ödenek ayrılacak ve bu ödeneğin harcaması Maarif Meclisinin onayı ile yapılacaktır (Antel,1940.s.455).

Açılması öngörülen sultaniler, imtiyazlı bir il olan Girit'den başka bir yerde, meşrutiyete kadar açılmaz. Ancak, rüştiyelerden sonra öğretim süresi, 7 yıla çıkarılan idadilere, sultani görevleri yaptırılmaya çalışılır (Unat,1964,s.47).

Bölümün sonunda, sultanilerle ilgili yasal düzenlemeler verilmektedir. Bu okullar da, Tanzimat Dönemi'nin sonundan itibaren açılır. Tanzimat Dönemi'nde ise Galatasaray Sultanisi ile başarılı bir örnek verilir.

4.3.1. Galatasaray Sultanisi.- Galatasaray Sultanisi, aslında ilk ve yükseköğretim arasında, her dine mensup öğrenciye hitap etmek üzere düzenlenen bir orta öğretim kurumu olarak 1868'de açılır. Lise, Fransız Eği-

tim Bakanı Duruy'nin verdiği eğitim raporundaki, önerilerden biri olarak açılır. Okutulacak dersler Fransızca olacak, ve Fransız edebiyatından başka, Türkçe, Latince, Grekçe, Tarih ve pozitif bilimler okutulacaktır. Öğretim tamamıyla din adamlarının etkilerinden uzak tutulacaktır. Ancak, dersler dışında Müslüman öğrenciler okuldaki mes-cide, Hıristiyan ve Musevi öğrenciler de Galatasaray yakınlarındaki kilise ve havralarına gideceklerdir. Okula ücretli olarak her milletten öğrenci alınmakla birlikte, Osmanlı Hükümeti hesabına, 150 Müslüman, 150 Müslüman olmayan öğrenci alınacaktır. Öğretmenler, Müslüman-Türk, Ermeni, Rum, Fransız, İngiliz ve İtalyan asıllı olacaklardır. Lisenin ilk Müdürü Fransız hükümetinin seçip gönderdiği M. D. Salvedir. Müdürlerin, ikincisi Ermeni, üçüncüsü ve dördüncüsü Rumdur. Daha sonra, 1895-1896 yılları arasında gelen bir Rum müdürden sonra, okulun müdürleri, hep Türkler arasından seçilmiştir (Berkes,1973,s.239).

Tanzimat'ın bir sembolü sayılan, Mekteb-i Sultani, Fransızca öğretiminde çok başarılı olur. Okulun programını, ilk Müdürü M. D. Salve hazırlar. Okul tüzüğü ise 1874'te yayımlanır. Lisan-ı Osmani, Tarih, Coğrafya, Yüksek Matematik, Muhasebe, Biyoloji, Kimya, Hukuk, Latince, Yunanca, Resim, Beden Eğitimi, Botanik vb. dersler ile ağırlıklı olarak da Fransız dili öğretim programında yer alır (Sakaoğlu,1991,s.88). Ertesi yıl yürürlüğe giren Maarif-i Umumiye Nizamnamesi; büyük il merkez-

lerinde de birer sultani açılmasını öngörür.

Aslında, bu tür okulların açılmasında dış baskıların büyük rolü olur. Osmanlı Devleti'nin vaadettiği yenileşmenin bir an önce gerçekleşmesi için dış baskılar da olur. Bunların başında, Fransa'nın 1867 de Bab-ı Aliye verdiği nota gelir. Bu notada; büyük merkezlerde Hıristiyan öğrencilerin devam edebileceği orta öğretim kurumlarının bir an önce kurulması gerektiği vurgulanır (Akt.Akyüz,1989,s.187). Bunun üzerine, Osmanlı Hükümeti, Fransız Büyükelçisi ile görüşerek, İstanbul'da öğretim dili Fransızca olan bir lise açılmasına karar verilerek, Galatasaray Sultanisi açılır.

Galatasaray Lisesi'nin laik bir okul görünümü sergilemesine karşı dini otoriterlerinden tepki gelir. İlk tepki, Vatikan'dan gelir. Daha okul öğretime başlamadan Papalık makamı, iki emirname ile Katoliklerin bu okulda öğrenim görmesini yasaklar. İkinci tepki Rus elçiliğinden gelir. O zaman, elçi olan General Ignatyef, Osmanlı başkentinde, Fransız nüfuzunu kırmak için büyük çaba göstermektedir. Ortadoks Rumlarının, bu okula girmemesi için, Rus elçiliği tarafından propaganda yapılır. Musevi cemaati içinde de, çocuklarını Müslümanların sahip olduğu, Hıristiyanların yönettiği bir okula göndermekte tereddüt edenler olur. Fakat, yemeklerde, İbrani kurallarına aykırı yiyecekler olmamak şartıyla çocuklarını okula gönderen yahudiler olur (Engelhard,H.1328,s.347).

Ulema arasında, Müslüman çocukların okula veril-

mesine karşı açık bir muhalefet gelmez. Bununla birlikte, birçok aile başlangıçta tereddüt geçirir. Ancak, Türk basınının, okul lehine yazılar yazarak, geleceğin mühendislerinin, öğretmenlerinin, iktisatçılarının, Avrupa dillerini öğreten, bu okuldan yetişeceğini, Müslüman çocukların, Avrupa'ya gönderilmesine lüzum kalmayacağını vurgulaması ile bu tereddüt de ortadan kalkar (Sungu,1940,s.329).

Fransız müdür Salve, Fransa'da yayınladığı bir yazısında; kendi zamanındaki gözlemlerinin çok umut verici olduğunu, öğrenciler arasında, hiçbir geçimsizlik olayı görülmediğini, bu tür eğitim kurumlarının, yakın doğunun çeşitli milletleri arasında bir birlik yaratacağını, bu okulun gösterdiğini anlatır (Akt.Berkes,1973,s.240).

Aleyhte ve lehte oluşan tüm bu gelişmelerle birlikte, Darülfünun deneyiminin aksine, Galatasaray Sultanisi hızla gelişir, başarılı bir kurum olur. Birkaç yıl içinde Hukuk, Ekonomi ve Mühendislik bölümlerini de öğretime açarak adeta bir yüksek okul durumuna gelir.

4.3.2. Sultanilerle ilgili Yasal Düzenlemeler.-

Sultanilerle ilgili önemli yasal düzenlemeler yine Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile yapılır. Bu Nizamname, bu günkü Türkçe ile aşağıdaki hükümleri getirmektedir (M.U.N. Madde:42-50);

- a. Sultaniler büyük kasaba ve şehirlerde kurulacaktır.
- b. İdadi ve rüştiye mezunları girebileceklerdir. Rüşti-

- ye mezunları kısm-ı adiden başlayacaktır.
- c. Öğretim ücretlidir. Ancak, yetenekli fakat ödeme yapamayacak olanlardan, başarı durumuna göre, %5'i ücretsiz, %5'i yüzde elli indirimli, %5'i de yüzde yirmibeş indirimli olarak kabul edilecektir.
- d. Okulun yatılı gündüzlü ve harici öğrencisi olacaktır. Harici öğrenciler derslere devam etmek zorundadırlar. Yatılı öğrencilerin ödemeleri, 20 Osmanlı altınından az ve 30 Osmanlı altınından çok olmayacaktır. Gündüzlü öğrencilerin ödemeler yatılıların dörtte biri kadar olacaktır.
- e. Her sultaninin; edebiyat, fen ve hukuk dersleri için, 8-12 öğretmeni olacak, bu öğretmenler Nizamnameye uygun olarak seçilip atanacaktır.
- f. Her sultaninin müdür, muhasebeci, ahçı, temizlikçi gözetmen ve hizmetlisi bulunacaktır. Yönetim, il eğitim yönetiminin yetkisinde olacaktır.
- g. Sultanilerin birinci kademesi olan kısm-ı adinin programı idadilerin aynısıdır. İkinci kademesi olan kısm-ı alinin programı ise aşağıdaki gibidir.

Edebiyat bölümü:

Türkçe Fenni Kitabet ve İnşa,

Arapca ve Farsca Edebi Eserler,

Maani, (Dilbilim ve teleffuz ile anlam ilişkisini
araştıran bilim)

Fransızca,

Milletler Ekonomisi,

Milletler Hukuku,

Tarih.

Fen bölümü:

Hendese-i Resmîye,

Menazır (Peyzaj),

Cebir ve Cebirin Geometriye Uygulanışı,

Düzlem ve Küresel Trigonometri,

Heyet (Kozmoğrafya),

Fizik,

Kimyanın Sanayi ve Ziraata Uygulanışı,

Tabiat Bilgisi,

Topoğrafya.

- h. Programlarda yerel koşullardan dolayı Maarif Nezareti'nin izni ile değişiklikler yapılabilecektir.
- ı. Tatil günleri rüştiye ve idadilerle aynıdır. Ancak, yatılı öğrencilerin tatillerde nerede kalacağı, yerel eğitim yönetimlerince belirlenecektir.
- j. Sultani okullarının sınıf geçme sınavları Maarif Meclisleri Heyetince, İstanbul'da Büyük Maarif Meclisinin bazı üyelerince ve Darülmuallimin ve Darülmuallimat hocalarından seçilecek bir komisyon huzurunda yapılacaktır. Başarı gösteren öğrencilere sınıf geçme belgesi verilecektir.
- k. Bitirme sınavlarında başarılı olamayanların öğrenim süresi bir yıl daha uzatılacaktır.

5. Tanzimat Döneminde Mesleki ve Teknik Eğitim

Tanzimat Dönemi'nde çağdaş anlamda meslek eğitimi ni askeri okullar başlatır. Ancak, bu dönemde devlet, kamu hizmetleri için, daha fazla kalifiye elemana gereksinim duyunca, ülke gençlerini, istenilen düzeyde yetiştirecek kurumlar açmaya başlamıştır. Meslek okullarını o dönemde daha çok, Maarif Nezareti değilde Nafia, Ticaret ve Ziraat Nezaretleri açmıştır.

Mesleki ve Teknik öğretim başlığı altında, bu bölümde özetlenecek olan orta ve yüksek öğretim kurumları aşağıdaki gibi sıralanabilir:

- a. Mühendis ve mimar okulları
- b. Erkek teknik öğretim okulları
- c. Kız teknik öğretim okulları
- d. Memur okulları
- e. Ziraat ve orman okulları

5.1. Mühendis ve Mimar Okulları

Daha önceleri Mühendishane-i Berr-i Hümayun ve Mühendishane-i Bahr-i Humayun'dan sivil kamu hizmetlerinde, uzun süre yararlanılır. Devlet, askeri okulların mezunlarından yeterli ölçüde yararlanamayan sivil kamu hizmet birimleri için, 1867'de "Mülkiye Mühendis Mektebi" adında, konusunda ilk sivil uzmanlık okulunu açar.

Her ne kadar bu okulun açılmadığı hakkında bilgi-

ler bulunsada (Ergin,1939,c.2,s.280), H.1289 sayılı devlet salnamesi kayıtlarına göre, bu okulun Nafia Nezaretine bağlı olarak öğretim yaptığı, müdür ve öğretmenlerinin bulunduğu, okul binası hakkında bilgilerin olduğu bilinmektedir (Akt.Unat,1964,s.78).

Sözü edilen okulun yerine, 1874'te Darulfunun-ı Sultani açılır. Galatasaray Lisesi yerindeki bu okulda 4 yıllık Turuku Meabir ve 2 yıllık Kondüktör mektebi açılır. 1881 yılına kadar öğretime devam eden bu okullar, Osmanlı Devleti'nde ilk mühendislik girişimlerini sembolize etmektedir (Unat,1964,s.78).

5.2. Erkek Teknik Öğretim Okulları ve İslahaneler

Ülkede yeni kurulmaya başlayan fabrikaların gereksinim duyduğu ilk teknik eleman yetiştirmeye yönelik kurum, 1848'de açılan "Zeytinburnu Sanayi Mektebi"dir. Öğrencileri burslu olan bu okul, öğretim kadrosunun verimsizliği yüzünden kapanır. Bundan sonra ise, daha çok kimsesiz çocukların sanat sahibi olmalarını sağlamaya yönelik ıslahaneler açılır (Unat,1964,s.80).

Mithat Paşa'nın, 1860 tarihinde ilk ıslahaneyi açarken Ülke ekonomisinden çok, insancıl duyguların baskısıyla bu girişimde bulunduğu bilinmektedir. Niş'te Vali iken açtığı ilk ıslahhanenin açılma tarzı da bunu açıkça göstermektedir. İlk ıslahhanenin açılışı ile ilgili olarak, Mithat Paşa'nın bu konudaki düşüncelerini

içeren aşağıdaki beyan konuya açıklık getirecektir.

...İslam ve Hıristiyan evladından bazı kimsesiz ve öksüz çocuklar şurada burada sürünüp mahvu telef olduklarından, o makule çocukları toplattırıp ve hayrat ve hasenat sahipleri ianesi ile bir mahal yaptırılıp talim ve terbiyelerine bakmak ve sanat öğretmek için hocalar ve muallimler tayin ve teayyüş ve idareleri için muktazi varidat tedarik ve tahsis kılınmıştır. Etfal ve eytamın bu vechile infak ve ıslahı ve muhafaza ve terbiyesi hususunda suri ve manevi müsellem olan hayır ve menfaat ciheti ile bu madde bittabi herkesin hamiyet ve mürüvvetini celbetmesyle idaresine muktazi olan varidatın günden güne çoğalıp ve varidat tevessü ettiği etfalin adedi dahi tekessür edip 100 neferi tecavüz ettiği halde, çünkü bu iş bizim memlekette yeni ve muhdes bir şey olup emsali olmadığı cihetle münasip bir isim bulunup vazolunmamıştı. Nihayet Kuran'dan tefe'ül ile ne hüküm zuhur ederse onunla tesmiyesi bittensip ol veçhile tefe'ül olundukta yetimlerin ıslahına müteallik ayet zuhur etmekle teberrüken ıslahhane tesmiye kılınmış ve ondan sonra sair mahallerde ve vilayetlerde buna misal olarak yetimlerin terbiyesi için yapılan mahallere dahi bu isim konulmuştur... (Akt.Atuf,1930,s.121).

Mithat Paşa'nın, ıslahane fikrinde oldukça başarılı olduğu bilinmektedir. Başarılı olmasının temel sebeplerinden biri, Mithat Paşa'nın projelerini halkın sıcak bakacağı figürlerle süslemiş olması olarak değerlendirilebilir. Çünkü, halkın dine karşı olan bağlılığı değerlendirildiği gözlenmektedir. Örneğin yukarıdaki açıklamasında, ıslahaneleri açma arzusunun "Kuran" kaynaklı olduğunu, hatta "ıslahhane" adının da Kuran'dan tefe'ülle tesbit edildiğini ifade ederek, halkın bu yeni okula sıcak bakmasını sağlayıcı önlemler almış oluyor. Bu türden bir tekniğin, Abdulmecit tarafından da kullanıldığı bilinmektedir. Taştahta ve tebeşirin okullarda kullanımına

direnenler olunca, Sultan Abdulmecid, yasal düzenleme-
deki ilgili maddeye "Mekke ve Medine'de olduğu misülli"
ibaresini koydurarak, tahta ve tebeşirin okullarda
daha kolay kabul edilmesini sağlıyor.

Bazı Avrupa memleketlerini de gezmiş olan Mithat
Paşa da, bu yetimhane fikri, git gide sanayi mektebine
dönüşür. Daha sonra, valilik yaptığı her yerde, Tuna vi-
layetinin Sofya ve Rusçuk kasabalarında, Şam'da, Sela-
nik'te, böyle birer İslahhane açtırır. Bu İslahhanelere
alınan çocuklara, terzilik, kunduracılık, araba yapıcı-
lığı, mürettiplik, dokumacılık gibi sanatlar öğretilir.
Erkek çocuklar için açılan bu İslahhanelerde iyi sonuç-
lar alınınca, Rusçuk'ta da bir kız İslahanesi açtırılır.
İstanbul da, Tophane-i amire tarafında bulunan baruthane
tamir edilerek, bir kız sanayi mektebi de buraya açılır
(Atuf,1930,s.122.)

Bu okulların İslahane tüzüğüne göre, 5 sınıfa ay-
rıldıkları, yatılı oldukları, öğrencilerin iç hizmetle-
rin önemli bir bölümünü kendileri yaptıkları, Sabahları
ikişer saat teorik ders gördükten sonra seçtikleri mes-
lek dalına göre işyerlerine dağılarak pratik yaptıkları
bilinmektedir. Bir süre Dahiliye Nezareti'ne sonra Maa-
rif Nezareti'ne bağlanan bu okullar, Tanzimat'ın son
yıllarında, Ticaret ve Sanayi Nezareti'ne bağlanarak
Tanzimat'tan sonra da II. Abdulhamid'in adına bağlanarak
tümü "Hamidiye Mekteb-i Sanayi-i Alisi" adını alır (Unat
1964,s.80d).

5.3. Kız Teknik Öğretim Okulları

1859 yılında Sultanahmet'te sanat öğretimine yönelik ilk kız rüştiyesi açılır. Ardından Mithat Paşa tarafından Rusçuk'ta ordu dikim işlerini karşılamak üzere bir kız ıslahhanesi açılır. Rusçuk'taki kız ıslahhanesinden, iyi sonuç alınınca, İstanbul'da, Yedikule'de tamir ettirilen, Baruthane binasında da, aynı amaçla bir kız sanayi mektebi yaptırılır (Unat,1964,s.80d).

5.4. Memur Okulları

Bu gün, pratik büro hizmetleri için, kalifiye memur hazırlamakta olan sekreterlik bölümlerinin benzerlerinin, Tanzimat Dönemi'nde, devlet daireleri, ordu ve donanmaya memur yetiştirmek amacıyla açıldığı görülmektedir.

Tanzimat Fermanından kısa süre önce açılan Mektebi Maarif-i Adliye, 3 yıllık bir eğitimle devlet dairelerine memur yetiştirir. Mezunları hangi nezarete görev alacaklar ise, o nezaret nazırının huzurunda, sınava tabi tutularak işe alınırlar. Daha sonra, mezunların yetersiz kaldığını gören yetkililer bu okulu, rüştiyeyi bitirenleri, bir yılda memuriyete hazırlayan bir kurum olarak düzenleme yoluna giderler. Adını da Mektebi Aklam olarak değiştirdikleri okulun, 1 yıllık öğretiminin yetersiz olduğu anlaşılınca da, Öğrenim süresi, rüştiyeden

sonra 3 yıla çıkarılarak adı da, Mahrec-i Aklam olarak değiştirilir. Ders programları, yeni duruma göre düzenlenen okul, 1863 ten itibaren, Mülkiye Mektebi'nin yanında öğretime devam eder. 1877'de ise Mülkiye Mektebi'nin örgüt yapısı yeniden düzenlenirken, Mülkiye Mektebi bünyesine alınır. Merkezdeki bu okulla beraber, illerde de benzeri eğitim kurumları açılır. 1865'de Bosna'da, 1868'de Sivas'da, memurların sabahları devam ettikleri, "Sabah Mektepleri" veya "Mekteb-i Aklam" adlı dersanelerin açıldığı bilinmektedir (Unat,1964,s.80j).

5.5. Orman ve Ziraat Okulları

Orman ve Ziraat alanında önemli girişimler, Tanzimat'la başlar. Bunlardan ilki, 1847'de Yeşilköy'de Aya-mama Çiftliği'nde hizmete giren, Ziraat Mektebi'dir. Bu okul, ülkenin ilk mesleki ve teknik öğretim kurumu olarak bilinmektedir. Yedikulede açılan bez dokuma fabrikasının, pamuğunu yetiştirme amacıyla açılan okul, yerli ve yabancı uzman öğretmenlerle öğretim yapar. Programlarında, Aritmetik, Coğrafya, Geometri, Fizik, Hayvan Anatomisi, Botanik, Toprak Bilgisi, Tarım, Şekercilik, İpekböcekçiliği, Merinos Koyuncululuğu vb. dersler bulunan okul, 1891'de Halkalı'daki binasına taşındıktan sonra, Halkalı Ziraat ve Baytar Mektebi adını alır. Bu okul her yıl, düzenli olarak, 20-30 mezun vererek ülke'nin tarımsal kalkınmasına katkıda bulunur (Unat,1964,s.80).

Öteki meslek okullarının başlıcaları şunlardır; Telgraf Mektebi (1860): Telgraf Memur Mülazimi Mektebi de denilen bu okul Soğukçeşme'de açılır, 2 yıllıktır.

Lisan Mektebi (1864): Fransızca, Rumca, Bulgarca dillerinin öğretildiği bu okulla ilgili fazla bilgi yoktur. Hariciye Nezareti'ne bağlıdır.

Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye (1866): Sivil hekimlik okuludur. İlke olarak, her kentte ve büyükçe kasabada birer tabip görevlendirilmesi ve halkın sağlığıyla ilgilenilmesi benimsenince, İstanbul'da bir sivil hekimlik okulu açılması kararlaştırılır. Rüşdiye üstü 5 yıllık okulda, tıp dersleri ağırlıktadır. İdadi sınıfları da eklenen ve 1870'deki mevcudu 200 olan bu okul, 1874'te Ahırkapı'da yapılan binasına taşınır. 1871'e kadar dersler Fransızca, bu tarihten sonra da, Türkçe olarak verilir. Öğrencilerinin çoğunluğunu, gayr-i müslimler oluşturur (Sakaoğlu, 1991, s.81,82).

6. Tanzimat Dönemi'nde Öğretmen Okulları

Osmanlı Devleti'nde, modern eğitimin gelişmesinde karşılaşılan zorlukların başında, kuşkusuz öğretmen yokluğu gelmektedir. Uzun yıllar bu eksiklik, medrese mezunlarının öğretmen yapılmasıyla giderilmeye çalışılır. Ancak bu durum, modern eğitim ve öğretim anlayışına sahip olan eğitimciler tarafından yadırganır. Çünkü, bir taraftan yeni okulları, medresenin sultanından ve idari

yönden, Evkaf Nezareti'nden veya Şeyhülislamlık'tan kurtarmaya çalışmak, diğer taraftan bu okullara ve yeni öğretime karşı olan medreselileri öğretmen yapmak, amaca ulaşmayı güçleştirmektedir. İşte, bu, çelişkili durumu, bir dereceye kadar hafifletmek için, yeni açılan rüşdiyelere öğretmen yetiştirmek amacıyla öğretmenokulları açılması düşünülür. Böylece, medresenin yanında, oluşmaya başlayan yeni eğitim kurumları, öğretmen yetiştiren bir kaynağa kavuşacaklardır.

Tanzimatçıların, öğretmensiz eğitim olamayacağını anlamaları, önemli bir aşama sayılabilir. Çünkü, bu aşamada modern eğitim ve öğretimin, açılan okullara, modern eğitim yöntemleriyle donatılan aydınların atanması ile mümkün olacağı fikri öngörülür. Artık, okulla öğretmenin, ayrı düşünülmesi, ortaya çıkmıştır.

Öğretmen okullarının kuruluşlarını kronolojik sıraya ile şu iki evrede değerlendirmek mümkündür:

- a. Rüştiye Öğretmeni Okulları
- b. Sıbyan Öğretmeni Okulları

Gerçi, bazı dönemlerde bu okulların aynı yönetim altında beraber öğretim yaptıkları olmuş ise de, bu yönetsel birlikteliğin okulun işlev ve kuruluş amacının özünü etkilemediği gözlenmektedir (Unat,1964,s.30).

6.1. Öğretmen Okulları ile ilgili Yasal Düzenlemeler

Tanzimat Dönemi'nde öğretmenokulu açma kararı, Maarif-i Umumiye Nizamnammesi ile somutlaştığı için, bu konudaki yasal düzenlemeler de doğal olarak, bu Nizamnameyeyle belirlenmiştir. Nizamnamenin hükümleri, bu günün Türkçesiyle şu şekilde ifade edilebilir (M.U.N.50-77):

- a. Öğretmen okullarının, sıbyan mektepleri, rüştiyeler, idadiler ve sultaniler için öğretmen yetiştiren ayrı bölümleri olacaktır.
- b. Sıbyan ve rüştiye bölümleri, müslüman ve gayr-ı müslim okullarına yönelik olarak, iki kesim için de öğretmen yetiştirecektir.
- c. Rüştiye öğretmenliği bölümünün, fen ve edebiyat öğretmenliği için ayrı programları olacaktır.
- d. Öğrencileri sınavla alınacaktır. Öğretim süresi, sıbyan bölümünde 2, rüştiye bölümünde 3, idadi bölümünde 2, sultani bölümünde ise 3 yıl olacaktır.
- e. Öğretmen okullarına girmek isteyenlerin, en az rüştiye mezunu olması gerekmektedir. Daha yüksek bir okulu bitirenlerde girebilecektir. Özel yeterliği olupta, öğretmen olmak isteyen adaylar, giriş sınavlarını kazanmak şartıyla, öğrenci olarak kabul edilecektir.
- f. Kültür ve inançlara ilişkin dersler, her cemaatin kendi diliyle verilecektir. Din derslerinin program ve hocalarını, her cemaat kendisi belirleyecektir.
- g. Öğrenciler gündüzlü ve burslu olacaktır. Mezun olan

- öğrenciler, başka adaylara göre öncelikli atanacaklar ve göreve gitmeleri zorunlu olacaktır. Görev kabul etmeyenler veya mazeretsiz, 5 yıl göreve ara verenlerden, aldıkları burs miktarları tahsil edilecektir.
- h. Bir alt düzeydeki öğretmenlik öğrenimini tamamlayanlar, bir üst düzey öğretmenlik öğrenimine devam edebilecektir (sırasıyla sıbyan, rüşti, idadi ve sultani bl.).
- ı. Öğrenciler, mezun olmak için öğrenim süresini beklemek zorunda olmayacaklardır. Derslere ait sınavları vererek daha erken diploma alabileceklerdir.

Yukarıdaki yasal düzenlemelerden, eğitim sisteminde oldukça demokratik bir yapılanmanın hedeflendiği gözlenmektedir. Ayrıca, öğrencilerin, okulun öğrenim süresini beklemeden, sınavları vermek koşuluyla, diploma alabilmeleri de yetenekli öğrencilerin değerlendirilmesine katkıda bulunan bir karar olarak dikkate değer görülmektedir.

Bu Nizamname'de, yalnız müslümanların değil, gayrı müslim unsurların, rüştiye mekteplerine de öğretmen yetiştirme işinin, Devletin görevleri arasında sayılması, önemli bir noktadır.

Bunu, ıslahat fermanı ile kendilerine çok ayrıcalıklar tanıyan hiristiyan unsurlara karşı bir dostluk ifadesi olarak kabul etmek mümkün olduğu gibi, hiristiyan mekteplerinde, çeşitli etnik kökenden olanların kaynaşmasını sağlamaya yönelik, "Osmanlılık" bilincini verebi-

lecek, gayr-ı müslim öğretmen yetiştirmeyi amaçladıkları da düşünülebilir.

6.2. Rüştiye Öğretmeni Okulları

1839'dan sonra, kurulmaya ve çoğalmaya başlayan rüşdiyelerin, iyi bir öğretim yapabilmeleri, kuşkusuz iyi yetişmiş öğretmenlerin varlığına bağlıdır. Bu da ancak, medrese dışında yalnızca bu iş için açılacak, öğretmenokulları ile sağlanabilirdi. Dönemin yöneticileri haklı olarak böyle düşünürler. Öğretmen yetiştirme düşüncesi, daha çok ortaöğretim okulları açma aşamasında belirginleşir. Zamanın Mekatib-i Umumiye Nazırı Kemal Efendinin öncülüğü ile 16 Mart 1848'de öğretmen okullarının ilki, Darülmuaallimin-i Rüşdi adıyla Fatih'te açılır. Fakat, burada bile, öğretmen yetiştirecek kişilerin çoğu, eskiden medresenin yetiştirdiği kişilerdir. Ülke içinde ya da Avrupa'da modern eğitim görmüş kişilerin sayısı, ilk ve orta öğretim öğretmenleri yetiştirmekle görevlendirilecek sayıda değildir. Bu yüzden, Fatih'te açılan öğretmenokulu; öğretmenleri, Cevdet Paşa'nın önderliği altında, medrese mezunları arasından seçilerek kurulur (Berkes,1978,s.226). Bu okulun açılması, Türk Eğitim Tarihi'nde ve Tanzimat Dönemi'nde, sivil okullar açılması girişiminin çok önemli bir aşaması sayılmaktadır (Akyüz, 1989,s.198).

1848'de öğretime başlayan ilk Darulmualliminin

adı sonra konmuş olsa da, kuruluş amacının, rüştiyelere öğretmen yetiştirmek olduğu bilinmektedir. 1869'da Darülmualimin-i Sıbyan öğretime açılınca, ayırt edilmesi için adı, Darülmualimin-i Rüşti olarak belirlenir (Unat, 1964, s.31). 1969 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'yle de bu ünvanı kesinleşir.

Maarif-i Umumiye Nizamnamesi, kız ilkokulları ve kız rüşdiyelerine, kadın öğretmen yetiştirilmesi için, bir Darülmualimat açılmasını öngörmektedir. Bu okul da, 1870'de açılır (Berkes, 1978, s.226).

Darülmualimatın programı, Darülmualiminin programlarına çok benzer. Fakat çok ilginçtir ki, 1869 Nizamnamesi, Darülmualimatın Sıbyan şubesi için "usul-i talim" (öğretim yöntemleri) adıyla bir pedagoji dersi öngörmektedir. Böylece, bu dersin öğretmen okulları arasında ilk kez Darülmualimatın Sıbyan şubesine 1869 Nizamnamesi ile girdiği ve 1870'te bu okul fiilen açılınca okutulduğu anlaşılmaktadır. Darülmualimat'ın programında, Darülmualimin'den farklı olarak sırf kızlara hitap eden şu dersler de bulunmaktadır: Tedbir-i Menzil (aile bilgisi), Dikiş-Nakış (M.U.N. Madde:69).

Darülmualimat, (kız öğretmen okulu) sıbyan ve rüşdi şubelerini, bu şubeler de "müslim", "gayr-ı müslim" bölümlerini kapsayacak biçimde hizmete girer. Okula müzik dersi konması düşünülür. Ancak, kızların öteki derslerdeki başarılarını olumsuz etkileyeceği kaygısıyla vazgeçilir. Maarif Nazırı Saffet Paşa'nın okulu açış

söylevi Takvim-i vekayi'de yayınlanır:

...Kadınlar, her türlü saygıya ve riayete layıktır. Onların eğitimi ve öğretimi, özen gösterilmesi gereken bir konudur. Çünkü, bir çocuk doğduğu andan, okula gidinceye kadar ana kucağındadır. Erkekler kadar kadınların da bilgiyle donatılmaları gerekir... (Akt. Sakaoğlu,1991,s.81).

2 yıl süreli, 50 öğrencili okul, 1878'e kadar ancak 8 rüşdiye, 5 sıbyan muallimesi mezun edebilir (Sakaoğlu,1991, s.81).

İlk kez bir kadın öğretmen tayini 1873'de olur. 1881 de de ilk kez bir okulun kapanma töreninde, bir kadının söylev verir. Kadınların okul yönetimi işlerine atanmaları, 1883'de başlar ve bu tarihten sonra, illerdeki okullara da bayan yöneticiler atanmaya başlanır. (Berkes,1978,s.227).

5.3. Sıbyan Öğretmeni Okulları

İlkokullar için, özel eğitim görmüş öğretmen yetiştirme gereği, ortaöğretmen okullarından 20 yıl sonra anlaşılır ve şimdiki Beyazıt Üniversite Kütüphanesinin yerinde, 15 Kasım 1868 de Darülmualimin-i Sıbyan adıyla ilk sıbyan öğretmeni okulu açılır (Unat,1964,s.32).

Modern eğitim ve öğretimde öğretmenin rolü ve önemi anlaşılmiş olmasına rağmen, Darülmualimin-i Rüşti-den başka bir öğretmen okulu, 1868'e kadar açılmaz.

Fakat, 1862'den sonra, sıbyan okulları, iptidai okulları adı altında "usul-i cedid" üzere açılıp Maarif Nezaretine bağlanınca, bu okulların da öğretmen gereksinimini karşılamak için, "Darulmuallimin-i Sıbyan" ın (ilk öğretmen okulu) açılması bir zorunluluk olur. İlk yıl sınavla ve burslu olarak 30 talebe kabul eden Darulmuallimin-i Sıbyan'ın kurulması, devletin rüşdiyelerden sonra, ilkokullara da önem vermeye başladığını göstermektedir.

Darulmuallimin-i Sıbyan'ın öğretim süresi iki yıl olup Arapça, Farsça, Hesap gibi derslerden, biraz anlayan kimseler öğrenci olarak alınır (Kodaman,1991,s.146). Programı ise şöyledir: Din ilimleri, Ses Bilgisi ve Tecvid, Hesap, Tarih, Coğrafya, Dilbilgisi, Çizim, Türkçe Gramer, Yeni Yöntemlerle Okuma (M.U.N. Madde:69).

Yeni açılmakta olan ve yavaş yavaş iptidai mektep denen ilkokullara, öğretmen yetiştirmek için kurulan bu okula, ileride açılması düşünülen öğretmen okullarına öğretmen yetiştirme görevi ile, illerde toplanacak ilçe ilkokul öğretmenlerine hızlandırılmış kurslarla, yeni yöntemleri öğretme görevi de verilir. Taşrada bu tür okullar, 1875'ten sonra açılmaya başlanır (Akyüz,1989, s.199).

Maarif-i Umumiye Nizamnamesi, sultani ve idadi mekteplerine öğretmen yetiştirmek üzere de, öğretmenokulu açılmasını öngörür (M.U.N. Madde: 52). Fakat, Nizamnamenin uygulanamayan bir çok maddesi gibi bu madde de

kağıt üzerinde kalır, idadiye şubesi ancak idadiler açıldıktan iki yıl sonra 1874'te sıbyan ve rüşdiye öğretmenliği bölümlerini de kapsayarak açılabilir (Akyüz,1989, s.200).

1874'ten sonra taşrada da öğretmen okulları açmaya teşebbüs edilirse de, ancak 1875 yılında, Bosna, Girit ve Konya vilayetlerinde birer Darülmualimin-i Sıbyan açılabilir. Taşradaki bu okullar da bir yıllık olup, Ulum-ı Diniye, Tecvid, Hesap, Tarih, Coğrafya, İmla, İnşa, Yazı ve Türkçe gibi dersler okutulur (Unat,1964, s.33).

1860'lı yıllarda, ülkede, 12 binden fazla sıbyan okulu vardır. O dönemde henüz ilkokul öğretmeni yetiştiren okullar açılmadığı için, buralarda imamlar öğretmenlik yapmaktadır. 1868'de açılan Darülmualimin-i Sıbyanın, 1870'li yıllarda öğrencisi 25'i geçmemektedir. Bu rakamlardan, ilkokul öğretmeni olarak yetişenlerin, eski hocalara oranla, çok az oldukları anlaşılmaktadır (Akyüz, 1989,s.204).

Her ne kadar, Tanzimat Devri'nde öğretmen okulları nicelik ve nitelik bakımından çok yetersiz kalmışlarsa da, açılan bir kaç okulu, ilk ve orta öğretim bakımından ileri bir adım, ve modern eğitim bilincine sahip, kimselerin başarısı olarak görmek yerinde olur. Öğretmen okullarının yetersizliği yüzünden, ülkenin öğretmen ihtiyacını, eskiden olduğu gibi, yine medreseden karşılamaktan başka çare bulunamaz.

7. Tanzimat Döneminde Yükseköğretim Kurumları

Tanzimat'tan önce ülkede kurulan yüksek okulların tamamı askeri okullardır. Bu okullar, Tanzimat Döneminde de kendini yenileyerek devam ettiler. Ancak, Tanzimat'la sivil kesimin elaman gereksinimini karşılamak üzere, sivil yüksek okullar açılmaya başlanır.

Tanzimat Dönemi'nde kurulan veya öğretim yapan Yüksek Öğretim kurumları, 2 bölümde incelenebilir. Bunlar:

- a. Askeri yüksek okullar
- b. Sivil yüksek okullar

7.1. Tanzimat Dönemi'nde Askeri Yüksekokullar

7.1.1. Mühendishane-i Bahr-ı Hümayun.- 18 Kasım 1773'de deniz subayı ve mühendisi yetiştirmek amacıyla Kasımpaşa'da açılır. Kendinden sonra açılan okullara da örnek olabilecek nitelikte ve gerçek anlamda ilk batılı öğretim kurumudur. "Gemi inşaiye" ve "seyr-ü sefain" diye iki bölüme ayrılmaktadır. Seyr-ü sefain bölümü mezunları seyir subayı, levazım subayı ve sonra da başhoca olur ve sınavdan geçerek kaptanlığa atanırlar, inşa bölümünden, mezun olanlar ise, yardımcı hoca, başkalfa ve tersane mimarlığında görev alırlar. Okul, Tanzimat Dönemi'e kadar birçok defa ad, yer ve sistem değişikliğine uğrar. 1838'de ise müstakil yeni binasına kavuşarak,

Mekteb-i Bahriye adıyla, öğretime devam eder. Deniz kuvvetlerine, subay yetiştiren bu kurum Tanzimat'tan sonra da varlığını devam ettirir (Kurtcephe ve Balcıoğlu,1992, s.40)

7.1.2. Mühendishane-i Berr-i Hümayun.- 1734' de Humbarahane ve Hendesehane adlarıyla Üsküdar'da açılır. Yeniçerilerin baskısı ile 1740'da tekrar kapatılır, 1769'da Haliç'te yeniden açılır. Bu okul, Kara Kuvvetlerine, kara, topçu ve istihkam subayları yetiştirir.

Öğrenciler sıra ve sandalyelerde oturur. Öğretmen masası, alışılmışın dışında, yüksektedir. 4 yıllık okulun en üst sınıfı en küçük rakamla ifade edilir. Ders programları itibariyle Fransız Askeri okulları örnek alınır. Yüksekokul sayılan bu okul mezunları orduda önemli görevler alırlar.

Okulun başında "Nazır" denilen bir müdür bulunur. Fakat, okulda en etkili rolü "Başhoca" diye adlandırılan okulun başmühendisi oynar. Eğitim-Öğretim ve disiplin başhocadan sorulur (Esat,1315,s.8).

Kara Kuvvetlerine subay yetiştiren ve modern anlamda eğitim öğretim veren Mühendishane-i Berr-i Hümayun 1. Dünya savaşı sonuna kadar varlığını sürdürür.

7.1.3. Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye.- Bu okul, ilk defa 1826 yılında orduya hekim yetiştirmek amacıyla, Tulumacıbaşı konağında 4 yıl süreli olarak açılır. Mek-

teb-i Tıbbiye 1838'de Galatasaray'a taşınarak, Padişahın açış konuşmasıyla öğretime başlar. Batıdan getirilen öğretmenlerle, kaliteli bir eğitim veren okul, ilk mezunlarını 1840'da verir. Bu tarihten sonra birçok defa adı, yeri ve programı değişen okul, Osmanlı Devleti'nde özgürlük ve yenilik hareketlerinin de merkezlerinden biri durumuna gelir (Unat.1964,s.62).

7.1.4. Mekteb-i Harbiye.- 1 Temmuz 1835'de Sultan II.Mahmut tarafından açılır. Bu okul, çeşitli adlarla anılmış olsa da öğrencilerine kuruluşundan bu yana harbiyeli denmektedir.

Okulun başında, paşa rütbesinde bir "Mektep Komutanı" bulunur. Okul komutanının yetki ve sorumlulukları, bir kanunname ile belirlenmiştir. Buna göre Müdür (Okul Komutanı):

- a. Okulun tüm düzen ve tertibinden giyim-kuşam, eğitim öğretim ve harcamalardan sorumludur.
- b. Okuldaki memurları uygun görevlerde istihdam eder.
- c. Gerektiğinde emrinde bulunan memurlara bizzat veya dolaylı olarak uyarıda bulunur.
- d. Yasa ve talimatların okulda uygulanmasından sorumludur.
- e. Nizam intizam ve kılık kıyafetle ilgili nazır paşanın tüm emirlerini gerekli yerlere bildirir.
- f. Okulla ilgili her değişikliği nazır paşaya bildirir.

- g. Eğitim öğretim düzeyini geliştirmek için çaba sarfeder.
- h. Öğretim sürelerini, tatil zamanlarını, günlük hizmet çizelgelerini hazırlattırır.
- ı. Gerekli konularda gerekli birimlere yetki aktarımında bulunur (Balcıoğlu ve Kurtcephe,1992,s.95).

Harp okulunda, müdürlükten sonra en önemli makam ders nazırlığıdır. Ders nazırı okul komutanından (müdür) sonra en yüksek yöneticidir. Görevleri kanun ve yönetmeliklerle belirlenmektedir.

Okulda 3. derecedeki yönetici "liva paşa" dır. Liva paşa ve ders nazırı bir anlamda müdür yardımcıları konumundadır. Ordunun; piyade, istihkam, süvari, topçu ve kurmay subay ihtiyacını karşılamak maksadıyla açılır. Okul, Kara Harp Okulu olarak bugün de varlığını sürdürmektedir.

7.2. Sivil Yüksek Okullar

7.2.1. Mekteb-i Mülkiye.- Tanzimat'ın ilanından sonra kurulan ve amacı, yeni bir örgütlenme ve düzenleme dönemine giren ülkenin kalifiye eleman ihtiyacını karşılamak için, ilk sivil yüksek okul 12 Şubat 1859'da açılan Mekteb-i Mülkiyedir. Merkezi yönetimi güçlendirmek, taşraya, yasa ve hukuk bilir kaymakamlar göndermek amacıyla açılan bu okul için, Meclis-i Ali-yi Tanzimat'ın görüşü

doğrultusunda; gerekli bina ve öğretmen sağlanır. Rüştiye çıkışlıların alındığı okul, 2 yıl sürelidir. Babıali memurlarından, medreselerden seçilen, 100 öğrenciden 30'u iki yıl sonra mezun olurlar. 30 Ekim 1867'de okul 4 yıla çıkarılır (Unat,1964,s.72).

Mülkiye, II.Abdulhamit döneminde, yüksekokul hüviyetine bürünür. 2 Şubat 1877'de "Metkeb-i Sultani'nin üstünde ve yeni açılacak yüksekokullara bir başlangıç olmak üzere, eski Mülkiye Mektebi, daha geniş olanaklara kavuşturulup yükseköğretim yapan bir okul haline getirecektir " (Akt.Unat,1964,s.73), içerikli bir irade ile, Mekteb-i Mülkiye yüksekokul statüsüne kavuşur. 1 Aralık 1877'de yapılan bir törenle açılan Mülkiye'de öğretim, Maarif Nezareti'ne bağlı olarak sürdürülür (Unat,1964, s.73).

7.2.2. Mekteb-i Hukuk .- Osmanlı Devleti'nde okulla dayalı ilk hukuk öğrenimi, Fatih Sultan Mehmet döneminde açılan Sahn-ı Seman Medresesi'nde başlatılır. Teokratik anlayışla yönetilen Osmanlı Devleti'nin, hukuk sistemi de, doğal olarak dinsel kurallar üzerine oturtulduğundan, Osmanlı Hukuk Mektebi'ndeki öğrenim de bu islami anlayışa koşut olarak sürdürülür.

Tanzimat Dönemi'nde, hukuk alanında adli mahkemeleri örgütlemek, yargı yöntemlerini, batıdan alınan hukuk kurallarını, düzenlemek ve günün ihtiyaçlarına göre yeni yasalar çıkarmak için, eleman gereksinimini karşı-

lamak amacıyla okul açma zorunluluğu doğar.

Hukuk Mektebi'ne başlangıç olarak, Adliye Dairesi'nde; hukuk bilimine ilişkin dersler verilmeye başlanır. Fakat, Batılı anlamda ilk Hukuk Mektebi'nin açılışı, Osmanlı Darülfünunu'yla ele alınır. 20 Şubat 1870'te Darülfünun ikinci kez açılırken "İlm-i Hukuk" bu Üniversitenin üç şubesinden biri olarak öğretime açılır. Fakat 1872'de Darülfünunun kapatılmasıyla birlikte İlm-i Hukuk Şubesi'nde de dersler sona erer (Unat,1964,s.74).

1874'te Darülfünun üçüncü kez açıldığında, beş fakülte biçiminde kurulması planlanan bu Üniversitenin yine bir şubesini Hukuk Fakültesi oluşturur. II. Abdülhamit döneminde Hukuk Fakültesi, sözde tasarruf amacıyla kapatılır, fakat bir yıl sonra, yabancı basın ve Millet Meclisi'ndeki eleştiriler sonucu, 1878'de Galatasaray Sultanisi bünyesinde yeniden açılır. 1880 yılında Bu fakülte, özel olarak yapılan bir binaya taşınır (Unat, 1964,s.74).

7.2.3. Mekteb-i Mülkiye-i Tıbbiye.- 1867'de Askeri Tıbbiyede, öğretimin Türkçe olmasını isteyenlerin çabalarıyla, Tıbbiye'nin içinde özel bir sınıf olarak açılır. Öğrenci çekebilmek için, doktora sınavlarından ve askerlik kurasından muaf tutulur. İlk mezunlarını, Haziran 1874'de verir. Daha sonra okula rağbet artınca, giriş sınavı ve doktora sınavı zorunluluğu getirilir. Öğrenim süresi, hazırlık sınıfıyla beraber 7 yıl olan

okul, 1872'de Ahırkapı'da yaptırılan, özel binasına taşınarak ayrı bir okul durumuna getirilir (Unat,1964,s.73).

7.2.4. Darülfünun.- Tanzimat'ın ardından 21 Temmuz 1846'da toplanan, Meclis-i Maarif-i Muvakkat, (Geçici Maarif Meclisi) İstanbul'da, uygun bir yerde, bir darülfünun kurulmasına karar verir. Aynı yıl Ayasofya civarında, Mimar Gaspare Fosssati'ye (1809-1883) üç katlı ve yüzden fazla odası bulunan bir darülfünun binası yaptırılmaya başlanır. Yatılı olması planlanan bu okula, öğretim üyesi yetiştirilmek üzere, 1857'de Paris'e öğrenci gönderilir. Gerekli kitapların hazırlanması görevi de, 1851'de kurulan Encümen-i Daniş'e verilir. Aradan 18 yıl geçtikten sonra, hemen hemen tamamlanmış bulunan binanın bir bölümünde, 12 Ocak 1863 pazartesi günü bazı serbest dersler verilmeye başlanır. Bina içinde, Ethem Paşa tarafından bağışlanan, çoğu Fransızca ve başka yabancı dille yazılmış olan 4000 kitaptan oluşan bir kitaplık kurulur. Özellikle Kimyager Derviş Paşa'nın gayretiyle, Avrupa'dan çeşitli Fizik, Kimya, Astronomi aletleri ve mineral örnekleri getirtilir (Unat,1964, s.50).

İlk ders veya konferans Fizik konusunda, Derviş Paşa tarafından 300 öğrenci huzurunda verilir. Bunu, Tarih (Ahmet Vefik Efendi), Botanik (Hekim Salih Efendi), Coğrafya (Mehmet Cevdet Efendi), Astronomi (Müneccimbaşı Osman Saib Efendi) ve Matematik konulu dersler izler.

Bu dersler, önce eleştirilere neden olur. Özellikle büyük devlet memurlarının ders vermeleri halk tarafından hoş görülmez. Bilinmeyen bir nedenle H.1281 (1864/1865) de Çemberlitaş'taki ahşap, Nuri Efendi Konağı'na taşınan Darülfünun, kısa bir süre sonra bütün araç, gereç ve kitaplarıyla birlikte yanar. Böylece, Darülfünun-u Osmani adı verilen birinci Darülfünun girişimi sona erer (Dölen, 1985,s.476).

Halkın, büyük devlet memurlarının ders vermelerinin, ne gibi sakıncaları olabileceği konusunda, felsefe yapmalarının mümkün olamayacağı, kabul edilirse, Darülfünunla ilgili halk tepkisinin, yine medreselilerin propagandası sonunda oluştuğu düşünülebilir.

İkinci Darülfünun için Çemberlitaş ile Sultan Mahmud türbesi arasında özel olarak bir bina yaptırılır. Öğrenci kaydı için, 1000'den fazla başvuru olur, bunlardan 450 tanesi seçilir. Ancak, başvuranların büyük bölümü, medrese öğrencisi olduğundan ve ramazan dolayısıyla "cerre" çıktıklarından, öğretime serbest derslerle başlanması uygun görülür. Bu karar doğrultusunda, ramazanın onbeşinci gecesinden başlayarak (19 Aralık 1869) teravih namazından sonra, alaturka saat 3-4 arasında halka açık serbest dersler verilmeye başlanır. İlk ramazan dersini Darülfünun müdürü, Hoca Tahsin Efendi "Hararetle hareketin teadül-i kimyeviyesi" konusunda verir (Dölen, 1985, s.476).

Öğrencilerin dönmesi üzerine 20 Şubat 1870 pazar

günü, sadrazam ve nazırların da hazır bulunduğu bir açılış töreniyle, Darülfünun öğretime başlar.

Devletin resmi tarihçisi, Vakanüvis Lütfi Efendi, Darülfünun'a, "Medrese kıtlığı mı var?" diyerek karşı çıkar ve ramazan gecelerinde saçmalıklarla uğraşmanın inançları bozacağını ileri sürer. Hoca Tahsin Efendi, yaptığı deneyler nedeniyle dinsizlikle suçlanır. Bu zat (Hoca Tahsin Efendi), Darülfünun hocası olmak üzere Avrupa'ya öğrenime gönderilen iki öğretmenden biridir.

"Cehalet mültezem, kesb-i kemaldır cünhamız bildim
ilahi cürm-i tahsil-i ilimden tövbeler olsun"

(Bilgisiz kalmak şart, okuyup olgunlaşmak büyük suç. Tanrım, bilim öğrenmek suçundan tövbe ederim) dize-leri ona aittir (Akt.Sakaoğlu.1991,s.84). Afganlı Cema-letdin Efendi "Nübüvvet bir san'attır" dediği ileri sürülerek kafirlikle suçlanır ve katlinin vacip olduğu ileri sürülür. Bütün bu gelişmeler sonucunda Darülfünun H.1288 (1871) sonlarında tekrar kapatılır (Dölen,1985, s.476).

İkinci Darülfünun girişiminin, başarısızlıkla sonuçlanmasından sonra, 1874'te Galatasaray'daki Mekteb-i Sultani içinde Saffet Paşa'nın gayretiyle Darülfünun-ı Sultani adıyla üçüncü Darülfünun açılır. Hukuk, Mühendislik ve Edebiyat bölümlerinden oluşan ve müdürlüğüne, Sava Paşa getirilen bu okulda, Türkçe kitap ve öğretmen bulunamadığı gerekçesiyle öğretim Fransızca olarak yapılır. Yalnız Mekteb-i Sultani'yi bitirenlerin devam ede-

bildiği bu yüksek okul da, 1882'de kapatılır (Unat,1964, s.53).

Avrupa'da üniversiteleşme 12.yy.'da başlar. Bologna ve Paris Üniversitelerinin kuruluş tarihleri 1100-1150 yıllarıdır (Atuf.1930,s.142). Ancak, Avrupadan 6-7 asır sonra, Saffet Paşa, 1869 Nizamnamesi ile hayalini kurduğu Darülfünun'u çok zahmetlerle açabilir.

7.2.4.1. Darulfunun Hocası Yetiştirilmek Üzere

Fransa'ya Öğrenci Gönderilmesi.- Maarif Nezareti'nin kuruluşundan sonra eğitimi modernleştirme üzerinde önemle durulmaya başlanır. Bu amaçla, 25 Şubat 1857'de yüksek öğretim kurumlarına öğretmen yetiştirmek için, Paris'e, Maarif Nezareti tarafından, aşağıdaki talimatla, iki öğrenci gönderilir. Bunlardan biri, ikinci defa kurulan Darülfünun'da, nazır (rektör) olarak görev yapan, Hoca Tahsin Efendi, diğeri de, Selim Sabit Efendi'dir. Bu öğrencilere, Fransızca öğretmek ve girecekleri okullara hazırlamak için Paris'te de, Mekteb-i Osmani adında bir okul açılır (Koçer,1987,s.65).

7.2.4.2. Darulfununla ilgili yasal düzenlemeler.-

Darulfunun açılmasından sonra, ilk esaslı düzenleme, 1869 Maarif-i Umummiye Nizamnamesi'yle yapılır. Nizamname hükümleri, bu günkü Türkçe ile şöyledir

(M.U.N. Madde 79-128):

a. İstanbul'da, Darülfünun-u Osmani adıyla bir üniversi-

- te kurulacaktır.
- b. Darülfünun, hikmet ve edebiyat, hukuk, tabii ilimler ve matematik öğretimi dallarında olmak üzere 3 bölümden oluşacaktır.
- c. Edebiyat ve Felsefe bölümünde; Anatomi, İlm-i Ahvali Nefs, Mantık, Maani ve Beyan, Kelam, Ahlak, Tabii Hukuk, Tarih, İleri Arapça, Farsça, Türkçe, Fransızca, Yunan ve Latin Lisanları, bütün dillerin kurallarının uygulanmasına ve karşılaştırılmasına ilişkin Sarf-ı Umumi, İlm-i Aruz, Genel Tarih, Asar-ı Atika ve Yazı Sanatı dersleri okutulacaktır.
- ç. Hukuk bölümünde; Fıkıhda Muamelat konusu, Roma Hukuku, Fransız Hukuk-u Adiyeye Kanunları, Hukuk-u Adiyeye ait Muhakeme Yöntemleri, Kara ve Deniz Ticareti, Ceza Kanunları, Ceza Muhakemeleri Usulü, Hukuk-u Mülkiye ve Uluslararası Hukuk dersleri okutulacaktır.
- d. Tabii bilimler ve matematik bölümünde; Kozmoğrafya, Fizik, Kimya, Jeoloji, Madenler, Botanik, Zooloji, Geometri, Trigonometri, Geometrinin Cebire Uygulanması, Hendese-i Resmiye, Peyzaj, Kuramsal Matematik, Tabii Bilimler Tarihi, Matematik ve Topoğrafya okutulacaktır.
- e. Darülfünunda okutturulacak dersler, Türkçe olarak verilecek ve Türkçe ders verebilecek iyi yetiştirilmiş öğretmenler bulununcaya kadar dersler Fransız diliyle verilecektir.
- f. Her bölümün öğrenim süresi, mezuniyet ruusunu alacak-

- lar için 3, hoca olacaklar için 4 yıldan ibarettir.
- g. Her sınıfın ders programları ders yılı başında düzenlenerek, Maarif nezaretine onaylatılacaktır.
- h. Dersler, öğretmenler tarafından şifahi olarak verilecek, ders dinlemek için dersaneye girmek isteyenlere engel olunmayacaktır.
- ı. Bütün öğrenciler, gündüzlü olacaktır.
- i. Darülfünun öğretmen ve yardımcıları "Muallim Nizamnamesi" gereğince seçilerek atanacaktır.
- j. Darülfünun, Maarif Nezareti'nin yazısı üzerine, Padişah iradesiyle atanacak, bir nazırın nezaretinde bulunacaktır.
- k. Nazır, Darülfünun yönetmeliğinin bütünüyle uygulanmasını ve öğrencilerin davranışlarını kontrol eder, öğrencilerin yolsuz hareketlerini görürse öğüt verir, bununla da yetinmeyerek durumu çocuğun velisine bildirir, gerekirse durumu Maarif Nezareti Celilesine de duyurur.
- l. Nazır, her yıl sonunda Darülfünunda, o yıl içinde geçen olayları ve içinde buldukları durumu ve ıslahat konusundaki önerilerini özel bir bildiri ile yayımlar.
- m. Her bölümün öğretmenleri, aralarından birini her yıl bölüm başkanlığına seçerler.
- n. Her şubenin müdürü, gerektiğinde şube öğretmenlerini yanına çağırarak şubeye ait işler konusunda onların düşüncelerine başvurur, okul ve öğretimle ilgili konuları görüşür.

- o. Darülfünun Meclisi, nazırın başkanlığı altında ve bölüm başkanlarından oluşur. Darülfünun; derslerinin planıyla, disiplini ve diğer işlerini Maarif Nezareti'nden izin alarak yapar.
- ö. Her bölümün öğretmenleri, aralarından birini yazıcı olarak seçecektir.
- p. Bölüm yazıcısı, tutanakları kaleme alır, yazışmaları yapar ve bölümün evraklarını korur.
- r. Tatil günleri; cuma, pazar, her unsurun bayram ve özel günleri, ramazan ayı, sınıf geçme sınavından sonra 1 ay ve resmi tören günleridir.
- s. Darülfünun'da bir kütüphane kurulacaktır. Kütüphane, Darülfünun öğretmenleriyle öğrenciler için her gün, herkes için ise belirli gün ve saatlerde açık bulunacaktır.
- t. Darülfünunun özel bir sandığı olacak ve Darülfünun nazırının onayı ile ve Maarif Nezareti'nin yazısı üzerine, padişahın iradesiyle seçilecek bir özel memur tarafından yönetilecektir.
- u. Darülfünunun geliri;
1. Sandığa tamamıyla teslim olunan kayıt ve müsvette ve sınav harçları gelirinden,
 2. Hibeler ve vakıflardan,
 3. Devlet tarafından verilecek yardımdan ibarettir. Bu, yıllık devlet yardımı, fazla harcama ve giderleri karşılamak için verileceğinden Darülfünunun diğer gelirleri çoğaldıkça, senelik yardım miktarı

azaltılacaktır.

v. Darülfünunun masrafları;

1. Nazır ve öğretmenlerle, hademe aylıkları,
2. Okulun yakacağı ile onarım gideri,
3. Kütüphaneye ayrılan yardım akçasından ibarettir.

y. Yukardaki iki maddede sözü geçen sandığın gelir ve giderlerinin muhasebesini belirten ve her sene düzenlenen bir defter esaslı şekilde tutularak, yıl sonunda, Meclis-i Kebir-i Maarif'in, yönetim dairesine sunulacaktır.

z. İleride düzenlenecek olan özel tüzüğün uygulanması için Darülfünun'da bilim tarihine ve eski paralara ait bazı değerli ve antika eserlerin toplanmasına ve saklanmasına mahsus olmak üzere birer daire oluşturulacak ve bir de kimya laboratuvarı yapılacaktır. Bunların, her ikisinin de ayrıca atanmış görevlileri bulunacaktır.

Dördüncü maddede önerilen hukuk derslerinden, Osmanlının artık batı hukukuyla ciddi olarak ilgilendiği ve yeni hukuk sisteminin temelini oluşturmak istediği anlaşılmaktadır.

Fakültelerde bölüm başkanlarının, bölüm hocalarının seçmesiyle göreve gelmesi, oldukça demokratik bir bir ilkenin benimsenmesi olarak nitelendirilebilir.

Nizamname hükümlerinden anlaşıldığına göre, ders dinleme amacıyla dışarıdan gelenlere engel olunmaması ise, halkın eğitime ilgisini artırma amacına yönelik ol-

sa gerektir.

Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin genelinde gözlenen bir incelik ise, tüm Osmanlı unsurlarının; kültür ve inanç farklılıklarının, dikkate alınarak, tatil günlerinin ve inançlarla ilgili derslerin, o unsurları memnun edecek şekilde düzenlenmiş olmasıdır.

Beşinci Alt Probleme İlişkin Bulgular ve Yorumlar

Beşinci alt problem, " Tanzimat Dönemi'nde özel öğretim kurumları ile ilgili gelişmeler nelerdir?" şeklinde ifade edilmişti. Aşağıda bu sorunun yanıtı verilmiştir.

1. Tanzimat Döneminde Azınlık ve Yabancı Okulları

Osmanlı İmparatorluğu'nun eğitim örgütlenmesinden söz ederken " devlet içinde devlet " denecek kadar geniş ve özerk örgüt yetkilerine sahip olan gayr-i müslim cemaatlerin yönettikleri okullara yeterince yer vermek uygun olacaktır. Görünüşte, Hükümetin kontrolü bulunmakla beraber, gerçekte cemaatler, patrikane ve hahamhaneleri aracılığı ile, okullarını müstakil olarak yönetirler

Osmanlılar, tevhid-i tedrisatın önemini, uzun süre anlayamaz. Fatih, İstanbul'u fethettiği zaman, gayri müslimlerin, "mezheb-i imtiyazlarını" da tanır ve bu suretle onlara "kiliselerini, mekteplerini, bizzat idare etmeleri" hakkını verir (Atuf,1930,s.144).

Milliyetçilik akımlarının geliştiği ve ırkçılık esaslı isyanlar başladığı dönemlerde de dış siyasi baskılar sonucu, eğitim öğretim birliğine cesaretle gidilemez.

Özel okullarla ilgili olarak, 1845 Geçici Maarif Meclisi kararları ile 1866 tarihli Maarif Nezareti'nin

görevlerini belirten metinde, hiç bir kayıt bulunmamakla birlikte Türk, azınlık ve yabancılar, özel okullar açmaya başlarlar. Bunlardan, azınlıkların okulları; Osmanlı Devleti'nin, kontrolü altına aldığı ülkelerin halklarını, çok geniş bir hoşgörü içinde tutma siyasetlerinin sonucu olarak, Osmanlı Devleti kontrolüne girmeden önceki eğitim-öğretim sistemlerini devam ettirir. Fener Rum Mektebi, Heybeli Ada Papaz Mektebi, Kumkapı Ermeni Mektebi gibi. Hatta, bu okullar içerisinde Rumlar için "Kuruçeşme'de; Edebiyat, Fen ve Tıp şubelerini içine alan bir Rum Darülfünun'u" da vardır (Koçer,1987, s.115).

Ülkede, eğitim işlerini yürüten makamları, 4 grupta toplamak ve değerlendirmek mümkündür. Bu makamlar:

- a. Meşihat,
- b. Maarif Nezareti ve diğer Nezaretler,
- c. Gayr-i müslim cemaatlerin teşkilatları (Kiliseler, hahamhaneler)
- d. Yabancı papaz heyetleri ve yabancı hükümetler.

Kilise ve hahamhaneler, din ve mezhep işlerinde bütünüyle serbest bırakılmış oldukları gibi kendi cemaatlerinin eğitim işlerini de yürütürler. Sırpların, Ermenilerin, Bulgarların okulları, ait oldukları kiliseler tarafından, Musevilerin okulları da hahamhaneleri tarafından yönetilir (Atuf,1930,s.144).

Her cemaatin, Kilisesine bağlı okulları vardır.

İlkokullar; yerel cemaat örgütleri, Öğretmen okulları ile orta dereceli okullar; her kademedeki din ve inançla ilgili öğretim elemanlarını atama yetkisine sahip, dinlere ait yüksek makamlar tarafından yönetilir.

İlk zamanlar Osmanlı Devleti'nde eğitim-öğretim konusunda bir yasa olmamasından da yararlanan yabancı devlet okulları, 1869'a gelinceye kadar alabildiğine çoğalır, dengesiz, denetimsiz olarak ülkenin her tarafına yayılır.

Yabancı Devletler, kendilerini bağlayıcı yasal bir düzenleme olmadığı için rahatlıkla istedikleri yere, istedikleri nitelikte ve sayıda okul açarlar. Diledikleri gibi yönetip, amaçlarına uygun şekilde örgütlerler. Kanuni boşluklardan yararlanarak açtıkları bu okulların sayıları, Salnamelerden ya da bazı istatistiki bilgiler veren raporlardan anlaşılmaktadır.

Salnameler, doğruluğu kesin olmamakla birlikte yaklaşık bir sayı vermesi bakımından önemli görülmektedir. Elde edilen verilerden anlaşıldığı kadarıyla, ülkenin çeşitli yerlerine dağılmış yabancı devlet okullarındaki yayılma (1869'dan önce) öylesine belirgindir ki, Halep'te bir de "Mekatib-i Ecnebiye Muayene Amirliği" kurulmuştur (Haydaroğlu,1990,s.19). Hizmet amacı bilinmemekle beraber okulların çoğalmasından doğan bir Yönetim ve denetim kurumu olduğu anlaşılmaktadır.

Yabancı unsurların ve yabancı kurumların, Osmanlı ülkesinde okul açmaları, Fransa'ya tanınan kapitülasyon-

larla başlar. Fransızların açtıkları okullara katolik, Amerikan ve İngilizlerin açtıklarına protestan okulları da denmektedir (Akyüz,1989,s.197).

Osmanlı Devleti, güçlü dönemlerinde yabancılara bir lütuf olarak verdiği kapitülasyonların karşılığını, yabancılardan, kendi ülkesinde nüfuz sahibi olmaları şeklinde görür. Bu fırsattan en çok yararlanan Saint Benoit Koleji ile birlikte, Tanzimat'ın ilan edildiği günlerde, 21'i erkek 19'u kızlar için olmak üzere, 40'a yakın okul açılır. Tanzimat ve Islahat Fermanlarıyla, durumlarını daha da güçlendiren bu okullara, 1863'te Robert Kolej'le Amerikan okulları da eklenir (Koçer,1987.s.115).

Böyle bir çoğalma ve yayılmaya karşı, Osmanlı Devletinin tepkisi, yasal denetimler alanında olur. Tanzimat'tan sonra, her alanda düzenleme yapma amacıyla, bir çok komisyon oluşturulurken, 1845 te de Meclis-i Maarif-i Umumi kurularak, bu alanda ilk adım atılır. Bununla, ülke tarihindeki tüm eğitim-öğretim kurumlarının, yeniden sınıflandırılması ve oluşturulması kurallara bağlanır. Bu kararlı tutum 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesinin çıkarılması ve hemen uygulanmaya başlanması ile yeterli denebilecek bir düzeye ulaşır.

1869'dan önce, yabancı devlet okullarını yada gayri müslim okullarını bağlayıcı belli başlı bir düzenleme bulunmamaktadır. Fakat, araştırmanın yasal düzenlemeler bölümünde metni verilen, kasıtlı da olsa bir denetim sağlayabilme açısından önemli olan 1868 tarihli Gümrük Ni-

zamnamesi bu konuda bilinen, dolaylı bir yasal düzenleme olarak kabul edilebilir.

Türk, azınlık ve yabancıların özel olarak açtıkları, okullar, aynı yasal düzenlemeler içine girdiği için bunların birlikte incelenmesinde yarar olacaktır.

1.1. Özel Okullarla İlgili Yasal Düzenlemeler

Yukarıda belirtildiği gibi, Gümrük Nizamnamesi ile, dolaylı olarak denetim altına alınmak istenen, özel okullarla ilgili ilk ve köklü düzenlemeler, 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesiyle gerçekleştirilir.

1.1.1. Maarif-i Umumiye Nizamnamesinde Özel ve Yabancı Okullar.- Maarif-i Umumiye Nizamnamesi, 1. maddesinde: "Memalik-i Devlet-i Aliyede bulunan okullar aslında iki bölüme ayrılmıştır. Birincisi mekatib-i umumiye'dir ki, nezaret ve yönetimi devlete aittir. İkincisi özel okullardır ki yalnız nezareti devlete ve tesis ve idaresi efrad veyahut cemaate aittir" diyerek özel okulların sistemdeki yerini belirler.

Osmanlı Devleti'nin, Eğitim Sistemini bir düzene sokma girişimi sonucu oluşturduğu, Maarif-i Umumiye Nizamnamesi aynı zamanda bünyesinde barındırdığı, yabancı okullar sorununa da bir ölçü de çözüm getirir, ötedenberi sağlanamayan denetim de bir anlamda gerçekleştirilir.

Nizamnamede özel okullarla ilgili düzenlemeleri ana başlıklar halinde incelemek yararlı olacaktır.

1.1.2. Özel Okul Açma Koşulları.- Daha önce de değindiğimiz gibi hiç bir izne bağlı olmaksızın açılan, yaygınlaşan, yabancı ve gayr-ı müslim okullarında, denetimi sağlamak ve aynı zamanda Osmanlı Eğitim Sistemi'ni de düzenlemek amacıyla çıkarılan, Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nden sonraki gelişmeler oldukça ilginçtir. Çünkü nizamnamenin getirdiği yükümlülüklere uymak istemeyen yabancı devletler, ellerinden geldiğince, kaçamak yollara baş vurur, işlerini, denetimsiz yollardan gerçekleştirme yoluna giderler. Maarif-i Umumiye Nizamnamesi, yabancı ve gayr-ı müslim okullarını ilgilendiren iki maddesi ile, okul açma ve yönetme işine bazı koşullar getirmektedir. Bu koşullardan üçü çok önemlidir. Bu "üç şart" tam olarak yerine getirilmedikçe okul açma izninin verilmeyeceği açıkça belirtilmektedir. Bu koşullara uymamak için, yabancı devletler ısrarlı ve kararlı bir direniş sergilerler. Gösterilen bu karşı direnme istenen sonucu verir. Nizamname hükümlerine aykırı uygulamalarına devam ederler (Haydaroğlu,1990,s.40).

Nizamname'nin, ruhsat işlemi bakımından en önemli yanı yukarıda sözü edilen, üç zorunlu koşulu öngörmesidir. Bu üç koşul şunlardır (M.U.N.Madde:129):

- a. Öğretmenlerinin elinde Eğitim Bakanlığı veya Yerel Eğitim Yönetimi tarafından verilmiş öğretmenlik diploması bulunacaktır.
- b. Bu okullarda genel ahlaka ve resmi politikaya aykırı ders okutturulmaması için verilecek derslerin prog-

ramları ve kitapları Maarif Nezareti veya "mahalli maarif idaresi" ne onaylattırılacaktır.

- c. Resmi açılış izni taşrada ise vilayet maarif idaresiyle vilayet valisi tarafından, Başkentte ise Maarif Nezareti tarafından verilir.

Bu üç koşul yerine getirilmedikçe Özel okulların açılmasına ve öğretime devam etmesine izin verilmez. Kurallara uymayan eylemler yasaklanarak engellenir.

Özel okul açanların atayacakları hocaların diplomaları eğitim yönetimlerinde, onaylanması gerekir.

Öğretmenler diplomalarını onaylatmak için okul müdürlüklerine baş vuracaklardır. Daha sonraki işlemler şunlardır (Haydaroğlu,1990,s.40) :

- a. Okul müdürlükleri diplomalarda pul ve damga işini gerçekleştireceklerdir.
- b. Mahalle maarif müdürlükleri okulun derecesini belirleyeceklerdir.
- c. Maarif Nezareti bu işlemlerden sonra, kendisine gelen diplomaları onaylayacaktır.

Maarif-i Umumiye Nizamnamesi çıkmadan önce sadece bir izinle okul açılabililmektedir. Nizamname'den sonra ise (1869) okul açmak için ilk ve tek şart ruhsat almaktır. Ruhsat almak için şu işlemler yapılacaktır:

Önce, okul açmak isteyen kişi ya da kurumlar müracaat edecektir. Bu müracaat Maarif Nizamnamesine göre merkezde Maarif Nezareti'ne, taşrada (İstanbul dışı) yerel maarif yönetimlerinde yapılacaktır. Ruhsat için mü-

racaat edildiğinde bir çok noktanın aydınlığa kavuşması gerekmektedir. Bunun için ilgili dairelere emir verilmekte ve gerekli soruşturmaya başlanılmaktadır. Bazen, Devlet Şura'sından da görüş sorulmakta, hatta bazen, Maarif Meclisi'nden karar çıkarılmaktadır (Haydaroğlu, 1990,s.43).

Ruhsat işlemleri şöyle devam eder: Öncelikle okul yapılacak arsa hakkında bir araştırma yapılması gerekmektedir. Açıklığa kavuşturulması gereken konular şunlardır (Haydaroğlu,1990,s.43):

- a. Bu arsanın kime ait olduğu,
- b. Arsanın boyutları,
- c. Arsanın yeri,
- d. Arsanın cinsi, yani şahsa mı devlete mi? ait olduğu,
- e. Yapılacak binanın masraflarının, inşaat ya da işletme giderlerinin kim yada kimler tarafından karşılanacağı,
- f. Binanın kullanım ve sağlık açısından durumunun ne olduğu,
- g. Binanın boyutları,
- h. Okulun kurucusu ve öğretim kadrosu hakkında güvenlik soruşturması yapıp sonucunun bildirilmesi,
- ı. Yönetici ve öğretim kadrosu ile ilgili bilgileri içeren listelerin hazırlanması.
- i. Okulun derecesi,
- j. Okul açılacak yerde gayr-ı müslim tebaanın nüfusu,
- k. Okutulacak kitapların listesi,

Bütün bu hususlar açığa çıkarıldıktan ve hala bir sakınca bulunmadığına karar verildikten sonra ruhsat işlemleri tamamlanmış sayılmaktadır.

Bu koşullara çoğu zaman uyulmaz. İstenilen raporların alınması şöyle dursun önce okul açılmış, sonra bir emr-i vaki ile ruhsat alınmak istenmiştir. Oysa ki, okul açılmadan önce ruhsat isteminde bulunulması ve bu yapılırken de okulun yapılacağı arsa ve binanın durumu, ders programlarının, okutulacak kitapların ne olduğu ve hangi öğretmenlerin görev alacağını belirtir bilgilerin verilmesi gerekmektedir (Haydaroğlu,1990,s.44).

Genelde işlemler basit bir açıklama ile okulların bağlı oldukları yere göre iki ayrı yol izlenerek yürütülür.

1.yol; Cemaat okulları içindir.

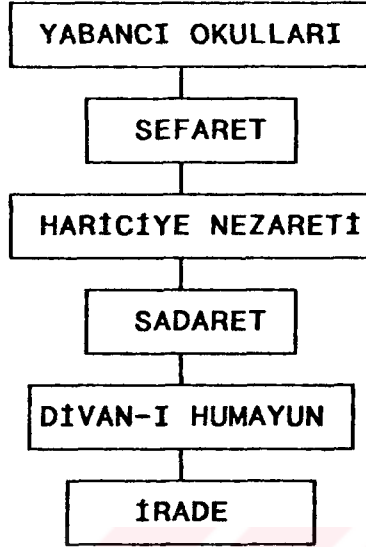
2.yol; Yabancı devlet okulları içindir.

Şekil 4'de, oldukça basit bir şekilde, verilen cemaat okullarının ruhsat başvurusu, çeşitli yasalara göre farklı bir çok kademe ve işlemde de geçer. Her şeyden önce, bu okullar, istekleri ile ilgili dilekçeleri verirken, gerekli olan bazı belgeleri de ekte sunmak zorundadırlar. Bu belgeler, ilgili makama ulaştıktan sonra, gerekli işlemler yapılarak, bir diğer üst makama sunulması gerekmektedir. Bütün bu evrak, sadarete geldiğinde, sadaret de inceleme yapılması ya da görüş bildirilmesi için ilgili makamlara yazar, bütün işlemler ve evrak tamamlandığında, Başvuruda bulunanın isteğinin ye-

rine gelmesinde sakınca bulunmadığı taktirde, bütün evrak "Emr-i Ali" çıkması için Padişaha sunulur. Padişah'tan çıkan irade, sadarete gönderilir, yine sadaret gerekli işlemleri yaparak, evrakın gelirken izlediği yolla sonucu başvuru sahibine bildirir. İstek sahibinin dilekçe ile birlikte hazırlayıp sunması gereken evraklar, bazen tamamlanmamış olduğundan, belgeler sadarete ulaştığında bu işlemler sürerken, sadaret bu evrakın tamamlanması yoluna gitmiştir (Haydaroğlu,1990,s.45).

Şekil 4. Cemaatlerin Açacağı Okulların, Ruhsat Başvurularının Takip Edeceği Yol

Şekil 5. Yabancı Devletlerin, Okul Açma Başvurularının İzleyeceği Yol

Haydaroğlu,1990,s.43

Şekil 5'de görüldüğü gibi, ikinci yolda incelediğimiz prosedür, cemaat okulları ve yabancı okullar için izlenen yolun biraz farklı olduğunu göstermektedir.

Cemaat okulları, bağlı oldukları dini kurumlar yoluyla buldukları vilayete müracaat etmektedir. Yabancı okullar ise kendi elçilikleri kanalı ile Hariciye Nezareti'ne başvurmaktadır. Bu başvurular; taşrada vilayete, İstanbul'da doğrudan Maarif Nezaretine olmaktadır. Cemaat okullarının dilekçesi, vilayet yoluyla Adliye ve Mezahip Nezareti'ne oradan da sadarete gönderilmekte, yabancı okulların dilekçesi ise doğrudan Hariciye Nezareti'nden, Sadaret'e gönderilmektedir. Her iki gurubun

dilekçesi, Sadaret'te gerekli incelemeler yapıldıktan ve ilgili bakanlıklardan görüş alındıktan sonra, dosya tamamlanıp Divana sunulmakta ve Padişahın iradesi istenmektedir. Çıkan irade yine aynı yol izlenerek istek sahibine kadar ulaştırılmaktadır (Haydaroğlu,1990,s.46).

1.1.3. Özel Okullarda Öğretim Kadrosu.- Okul açmak için ruhsat başvurusunda, öğretim kadrosu ile ilgili, şu bilgilerin belirtilmesi gerekmektedir (Akt.Haydaroğlu 1990,s.59);

- a. Öğretim kadrosunda görev alacak tüm öğretmenlerin listesi (oldukça ayrıntılı şekilde hazırlanması gerekir).
- b. Öğretmen seçimi ya da ataması ile ilgili bilgiler.
- c. Öğretmenlerin hangi dersi okutacağı, kaçınıcı sınıfın öğretmeni olduğu hakkında açıklamalar.

Bu bilgiler ilgili kuruma geldiğinde, ayrıca öğretmenler hakkında soruşturma yapılır. Öğretmenlerle ilgili soruşturmadan, günümüzdeki güvenlik soruşturmalarının bir benzerinin o gün de uygulandığı anlaşılmaktadır.

1.1.4. Özel Okullarda Ders Programları ve Ders Kitapları.- Okul açmak ya da eğitimine devam etmek isteyen, kurum yada kişiler, bunun için ruhsat istemi ile ilgili dilekçe verirken bildirmek zorunda oldukları bil-

gilerden olan, ders programı ve onlara ait tüm verileri dilekçelerinde belirtmeleri gerekmektedir.

Ayrıca, başvuru sahibi, tıpkı ders programlarına ilişkin bilgileri, cetveller halinde vermesi gibi Maarif Nizamnamesine göre, okulda okutturulacak kitapların da bir listesini vermek zorundadır. Bu listelerde kitabın adı, hangi sınıfta okutulacağı, nerede basıldığı gibi bilgiler bulunacaktır (Haydaroğlu,1990,s.69).

1.1.5. Özel Okullarda Disiplin.- Osmanlı Eğitim Sistemi'nde öğrenci disiplin işlerinin nasıl yürütüldüğü ile ilgili çok şey söylenmektedir. Hatta Cumhuriyet dönemi Eğitim Tarihi yazarlarından Ergin Ve Atuf gibi bu alanda araştırma yapmış yazarlar da, bu konuda çağdaş eğitim anlayışlarından oldukça uzak ve ilkel bir disiplin anlayışından söz etmektedirler. Özellikle dayanın büyük bir ısrarla disiplinde kullanıldığını vurgulamaktadırlar. Ancak, ulaşılabilen tüm yasal düzenlemelerde bunun tam tersi gözlenmektedir. Elbette yasal düzenlemelerde belirlenen hükümlerin, uygulamaya aynen yansıdığını iddia etmek olası değildir. Çünkü 21. yüzyılın eşiğinde günümüz eğitim sistemlerinde de, dayak ve benzeri metodlar yasal düzenlemelerle, şiddetle yasaklandığı halde uygulamalarda varlığını sürdürmektedir.

Maarif-i Umumiye Nizamnamesi, aşağıda bugünkü dile çevrilerek aktarılan ilgili maddesinde, eğitimde sık tartışılan dayak konusundaki hükmünü kesin olarak

şöyle belirlemektedir (M.U.N.Madde:130):

Genel ve özel okullarda, öğrencilerin, disiplin kurallarını ihlal eden davranışlarından veya ders çalışmamalarından dolayı dövülmesi ve yakışıksız sözlerle rencide edilmesi kesinlikle yasak olup, cezalandırılması gereken öğrenciler, kusurlarına göre özel tüzüğe uygun olarak disipline edilecektir. Tersine hareket edenler cezalandırılacaktır.

Bu maddede değil dayak, öğrenciyi rencide edecek sözlerin sarfedilmesi dahi, kesinlikle yasaklanmaktadır.

1.1.6. Özel Okullarda Gelirler ve Giderler.- Gayr-ı müslim ve yabancı okullarının gelir kaynakları şu şekilde sıralanmaktadır (Haydaroğlu,1990,s.76):

- a. Yabancı okulların bağlı buldukları devletlerden aldıkları yardımlar.
- b. Yabancı okulların bağlı buldukları kurumlardan aldıkları yardımlar.
- c. Öğrenciden alınan harçlar.
- d. Özel okulların Osmanlı Devleti'nden aldıkları ödenekler.
- f. Belli düzenlemelerle sağlanan ek gelirler.

Buradan, özel okulların, Osmanlı Devleti tarafından, ekonomik olarak destek ve teşvik gördüğü anlaşılmaktadır.

1.2. Tanzimat Döneminde Okul Açan Yabancı Devletler

Osmanlı Devleti'nde, önceleri ülke halkından, çeşitli milletlerin açtıkları cemaat okulları eğitime başlar. Bunların öncüleri de, İstanbul'un fethiyle Bizans'tan devralınan miras Latin okullarıdır. Bunları, bu günkü anlamda okullar olarak düşünmek doğru değildir. Çünkü bu okullar, kilise bünyesinde kurulan, dini eğitim veren ve daha çok cemaat çocuklarının dinlerini, kültürlerini ve milliyet duygularını unutmamaları için düşünülen, küçük birimlerdir. İstanbul'un fethiyle, bu kurumlara, din ve ayin serbestisi çerçevesinde izin verilir. Latinlerin açtıkları bu kurumlar, bütün tebaa için birer örnek oluşturmaktadır. Gayr-ı müslim tebaa da, bu kurumların benzerlerini, kendileri için birer ikişer açmaya başlar. Başlangıçta, tıpkı örnek aldığı öncüleri gibi dini eğitim veren, küçük çaptaki bu birimler, zamanla gelişmeye, büyümeye ve çoğalıp yaygınlaşmaya başlar. Bu gelişme paralel olarak, sistem ve programları da değişir. Artık, örgün eğitim kurumu olma yolunda, büyük adımlar atılmakta ve okul niteliğinde kurumlar olma özelliğini kazanmaya başlamaktadırlar. Bu kurumların, kısa sürede büyük ve hızlı bir gelişme göstermesinin nedenlerini, şöyle sıralamak olasıdır.

- a. Osmanlı toplumunun çeşitli millet, din ve etnik kökenden oluşması: Her dini grup kendine özgü eğitim-öğretim kurumu açma yoluna gitme eğilimi taşımakta-

dır. Böylece benliklerini koruyacaklarını düşünmektedirler.

- b. Büyük devletlerin çıkarları: Yabancı devletlerin, Osmanlı Devleti üzerinde nüfuz sahibi olabilmek, elde edecekleri çıkarlara bir an önce kavuşabilmek için bu okullara yardım yoluyla yaklaşmaları, bu okulların gelişmesinde ve çoğalmasında büyük rol oynamaktadır.
- c. Eğitimin önem kazanması: Yabancılarla olan bu temas sonuçta, eğitim olgusunun öneminin anlaşılmasına, "okul" konusuna daha fazla titizlik gösterilmesine yol açmıştır.
- d. Milliyetçilik Akımları: Okullar belli bir gelişme çizgisine eriştiklerinde, büyük bir akımın etkisi altına daha girdiler. Bu da, milliyetçilik fikridir. Zaten, yabancı devletlerin etkisiyle benliklerini koruma, Osmanlı toplumundan kopma ve bağımsız olma yolunda teşvik ve tahrik görmekteydiler. Ayrıca, dünyayı saran bu milliyetçilik akımı onları daha da sabırsız ve bir o kadar da azimli yapar. Artık, tek istekleri kendi kendilerine yeten, ayrı bağımsız devletler olmaktır. Bu yolda, işlerine yarayacak en elverişli yerin, okullar olduğunu çoktan kavramışlardır. Yabancı devletler, amaçları için buraları kullanabilirlerdi. Yani, eğitim yoluyla cemaatlerinin milliyetçilik duygularını ve bağımsızlık isteklerini daima canlı tutabileceklerdir.

Böylece yabancı okullar, olumlu ve olumsuz yönlere

riyle, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküş yıllarına kadar, istedikleri amaç ve sayıya ulaşmayı başarırlar. Yabancı Devletlerin eğitim-öğretim alanında yaptığı çalışmaları, genel olarak açıklamakta yarar olacaktır. Devletlerin etkililiğine göre, eğitim alanındaki çabalarını, sırayla açıklamak yerinde olacaktır.

1.2.1. Amerikan Okulları.- Osmanlılar'ın Amerikalılarla ilk ilişkileri, Amerikan tüccarları ve misyonerleri aracılığıyla olur. Bunu, ülkeye gelen Amerikalı diplomatlar, konsoloslar ve diğerleri izler.

İlk defa 1797 yılında İzmir limanında görülen Amerikan ticaret gemileri, artık yoğun bir ticari trafik içerisine girmişlerdi. Bunun sonucunda 1830 yılında, Amerika ile Osmanlı Devleti arasında ilk ticaret anlaşması yapıldı. Amerika'ya en ayrıcalıklı devlet statüsü tanınarak tüm imtiyazlardan yararlanma hakkı verildi. Bir diğer ayrıcalık da Amerika tüccarının, Osmanlı Devleti'nde, devletin müdahalesi olmadan, her milletten ya da dinden sımars kullanabilmesiydi. Sımars denince de akla Ermeniler ve Rumlar geliyordu. Böylece, Amerikalılar ve Ermeniler, zamanla öylesine yakınlaştılarki, Amerikalılar Ermenileri himayelerine almakla kalmadılar, onlara vatandaşlık hakkını da verdiler. İşte sımarslarla başlayan bu beraberlik ve yakınlaşma eğitim alanında da kendini gösterdi. Bu yakınlaşma da körükleyici destek olarak misyonerleri görüyoruz. Onların kanadı altında Amerikanlaşan bir Ermeni toplumu doğmuştu. Osmanlı Devleti üzerinde söz sahibi olup yönetimde etkin olmak gayesi ile azınlıkları kullanmak isteyen her devlet gibi, Amerika da Ermenileri kullanmak istedi. Tabii onları, daima kendi yanında tutmak için her bakımdan destekledi ve korudu. Amerikan eğitim kurumları ile misyoner faaliyetleri ve Ermenilerle ilişkilerin oluşturduğu üçgen birbirine girift konuları içermektedir. Bu üç unsurun, birbirine yardımcı olmalarını göstermesi bakımından da dikkat çekicidir. Çünkü Amerikan eğitim kurumları ancak misyonerlerin yardımıyla etkin olmuş ve bu eğitim kurumları sayesinde Ermeniler,

koruma altına alınarak, Amerikalılar'ca kullanılmıştır. Azınlıklara böylesi bir yaklaşımla hem onları kendi tarafına çekme, hem de çıkarları doğrultusunda onları kullanma amacı her Batılı devlette görülmüştü. Yunanlılar'ın Rumları, İngilizlerin Protestanları, Fransızların Katolikleri, Rusların Ortodoksları ve Amerikalıların Ermenileri korumaları ve kullanmaları gibi. Sonuçta da koruma altına alınan tüm gayr-ı müslim milletler bağımsız birimler haline gelmişlerdi... (Haydaroğlu, 1990, s.127-128).

1860 yılında Amerikan misyonerlerinin de yardımıyla Lübnan'da açılan 33 okulda, 1000 kadar öğrenci bulunmaktadır. Beşte biri kız öğrenci idi ve öğrencilerin bütün harcamaları A.B.D. kaynaklarından karşılanmaktadır.

Çizelge 5, 1845-1876 yılları arasında Amerikan misyoner okullarının, misyoner sayısını, yerli görevli, okul ve öğrenci sayısını göstermektedir.

Amerikan okulları, denirken doğrudan doğruya, Amerikan Devleti'nin, Amerikan vatandaşlarının açtığı okulları kastedilmektedir. Bunun dışında, Amerikalıların korumasında bulunan, Protestan okulları da vardır. Bu okullar, çizelge dışı tutulmuştur. 1845-1876 yıllarında, saptandığı kadarıyla Amerikan misyoner okullarının, 1845 te 7 olan okul sayısı, 1876 da 244'e kadar yükselmektedir.

ÇİZELGE 5
1845-1876 YILLARINDA AMERİKAN MİSYONER OKULLARININ
SAYISAL GÖRÜNÜMÜ

Yıllar	Misyoner Sayısı	Yerli Görevli Sayısı	Okul Sayısı	Öğrenci Sayısı
1845	34	12	7	135
1850	38	25	7	112
1855	58	77	38	363
1860	92	156	71	2742
1865	89	204	114	4160
1870	116	364	205	5489
1875	137	460	244	8253

Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi s.496

1964 yılında yapılan bir çalışmaya göre, araştırma tarihinde halen öğretime devam eden Amerikan okulları şunlardır (Akt.Haydaroğlu,1990,s.147):

Izmir Amerikan Kız Koleji (Göztepe),
 İstanbul Amiral Bristol Hastanesi Ebe ve Hemşire Okulu (Nişantaşı),
 İstanbul Amerikan Koleji Kız bölümü (Arnavutköy),
 İstanbul Robert Koleji Lise Bölümü (Bebek),
 İstanbul Robert Koleji Yüksek Okulu (Bebek),
 Tarsus Amerikan Koleji (İçel),
 Amerikan Kız Lisesi (Üsküdar).

Amerikalıların açtığı başlıca okullara kısaca değinmekte yarar olacaktır.

1.2.1.1. Harput Amerikan Koleji.- 1859'da Amerikalıların Fırat Koleji, Ermenilerin Yeprad Koleji dedikleri Harput Amerikan Koleji açılır. İlk amacı Ermeni Protestan din adamı yetiştirmek olan kolej, 1880 yılında genişletilerek, laik öğretime başlar. (Haydaroğlu,1990, s.128).

1.2.1.2. Robert Koleji.- Harput Koleji'nin ardından, 1863'te açılan Robert Koleji Amerikalıların Türkiye'deki eğitim faaliyetleri ve Türk eğitimine olan etkileri bakımından oldukça önemlidir. Türk eğitimi üzerinde, modern ve örnek bir okul olarak, olumlu yönde etkili olur.

Galatasaray ile aşağı yukarı aynı tarihlerde kurulan ve Amerikalı zenginlerden Mr. Robert'in bağışlarıyla kurulan Robert Kolej, Fransız Katolik, Avusturya Katolik, İngiliz, Alman, İtalyan okulları da bu dönemde açılarak Osmanlı Eğitim Sistemi'nin boş bıraktığı alanı doldururlar. Bu okullar, özellikle Hıristiyan Osmanlılar arasında, Avrupa dili, Tarihi, Edebiyatı gibi konular dışında, sanat ve ticaret hayatı için yararlı pratik usulleri öğretmede de etkili olurlar. Ayrıca, yabancı okullar, yüksek gelirli Müslüman Osmanlılar arasında, yalnız Batılılaşmayı değil, aynı zamanda mensup oldukları toplumdaki ayrılan bir elit zümresinin doğmasını da

sağlayan faktörlerden biri olurlar. Bulgar, Rum, Ermeni öğrenciler arasında ise, bunun tersine kendi "milliyet" duygularının gelişmesinde rol oynamışlardır. Zamanla benzerleri, İstanbul dışında, Edirne'de, İzmir'de, Beyrut'da, Şam'da, Tarsus'da, Kayseri'de, Selanik'te ve daha başka yerlerde açılır. Bu, okullarda, "Osmanlılık" ideolojisine aykırı olacağı ve Hıristiyan öğrencileri inciteceği düşünülerek, Türklük kültürüyle ilgili eğitim ve eylemlere yer verilmez (Berkes,1973,s.240).

16 Eylül 1863'te 4 öğrenci bulunduğu, yüksek bir moralle öğretime başlayan kolej, öğretim yılı sonunda 20 öğrenciye ulaşır. Hatta ilk müdürü Dr. Hamlin'in, bir yazısında;

Robert Kolej bu gün 16 Eylül 1863'te İstanbul'da açıldı. Bizim ve dostlarımız için çok enterasan bir gün. Bu gün 4 öğrencimiz var. Bu sayının 2-3 hafta içinde yarım düzineye ulaşmasını bekliyoruz. Cesaretim arttı...(Akt.Haydaroğlu,1990, s.132).

diye ümidini ifade ettiği bilinmektedir.

Burada dikkate değer olan, Başarılı olmanın, ümitli ve ısrarlı olma ile büyük ölçüde ilişkili olmasıdır. 1971'e kadar bir yabancı okulu olarak, başarılı bir şekilde eğitim öğretime devam eden kolej, böylesine bir ümit ve çabanın ürünü olarak varlığını tüm görkemiyle sürdürür, Türk siyaset ve ekonomi dünyasına önemli kişiler kazandırır.

1971'de Robert Kolej Kampüs'ü, Bogaziçi Üniversitesi

tesini bünyesine katılmak üzere, Türk hükümetince devralınır.

1.2.1.3. İstanbul Amerikan Kız Koleji.- 1871'de yine Robert Kolej bünyesinde, Dr.Hamlin'in çabalarıyla Gedikpaşa'da, kiralanmış bir evde kızlar için "Home School" olarak açılır. İlk yıl 3 öğrencisi vardır ve hepsi 6 yaşındadır. İlk akademik binanın 1875'te bitimine kadar site yakınında bir ev kiralanır. Okulun 1873'te ana okulu seviyesinde öğrenci sayısı kırka ulaşır. İlk müdürü, Mary Mills Patrick'tir. 1890'da okul tam bir kolej kimliği kazanır ve 1891'de ilk mezunlarını verir (Haydaroğlu,1990,s.134).

1.2.1.4. Merzifon Amerikan Koleji.- 1863'te açılan bir Amerikan okulu da Merzifon Amerikan Kolejidir. Başlangıçta bir "Teoloji semineri" görünümündedir. Ancak 1881'de bir "High School" kimliği kazanır. 1986'da kolej düzeyine ulaşmıştır (Haydaroğlu, 1990,s.134).

1.2.2. Fransız Okulları.- Fransızların açtığı başlıca öğretim kurumları şunlardır;

1.2.2.1. Saint-Benoit Fransız Okulu.- Bilinen, en eski Fransız okulu, 18 Kasım 1583'te kurulan Saint-Benoit Fransız okuludur. 8 Kasım 1583'de İstanbul'a gelen Cizvit misyonerleri Galata'daki Saint-Benoit kilise ve

manastırına yerleştirilirler. Fatih'ten 200 yıl kadar önce, Cenovalılar tarafından yaptırılmış olan kilise ve manastır, Kanuni Sultan Süleyman zamanında, Fransa'ya verilir. Bunun için, Fransa Korumasındaki cizvit rahipleri St.Benoit kilise ve manastırına yerleştirilirler. Burada, 18 Kasım 1583'te Saint-Benoit Fransız okulunu açarlar (Polvan,1952,s.172).

1.2.2.2. Saint-Georges Fransız Okulu.-Kronolojik sıraya göre, 2. sıradaki Fransız okulu Saint-Georges Fransız okuludur. 1829 'da İstanbul'a gelen Capucin misyonerleri'nin Galata'da açtıkları St.Georges Fransız okulu önceleri, Latin topluluklarına, yani Fransız ve İtalyan çocuklarına, sonraları da bunların yanında Rum ve Ermeni çocuklarına dini eğitim verme amacıyla açılır. Bu okul, St. Georges Kilise ve Manastırı, 1873'te İstanbul Papa Vekilliğine satılınca kadar öğretime devam eder (Polvan,1952,s.150).

1.2.2.3. Saint-Pierre Fransız Okulu.- 1842'de Galata'da, St.Benoit müessesesinde bir erkek ilkokulu açılır. Lazaristler tarafından açılan bu okul, Saint Pierre Fransız okuludur. Okul, 1851'de Yüksek Kaldırım'a, 1854'te St.Pierre Kilisesi manastırına, 1857'de de manastırın bahçesinde yapılan binaya yerleşir. Dini nitelik taşımakta olan bu okulun, bütün masrafı "Papalık Propaganda Dairesi" tarafından karşılanır. 1892'de öğrenci sayısı

238'e ulaşır (Polvan,1952,s.198).

1.2.2.4. Notre Dame De Sion Fransız Kız Lisesi.- Önemli Fransız okullarından biri de, Pangaltı Notre Dame De Sion Fransız Kız Lisesidir. 1839'da açılan St.Benoit kilisesi çevresindeki "N.Dame de La Providence Kurumu", "Files de La Charitee" Derneği rahibelerince kurularak faaliyete geçer. Bu kurumda, rahibeler tarafından fakirlere yardım amacıyla açılan bir takım hayır kurumları yanında, kimsesiz çocuklar için de bazı yurt ve sınıflar oluşturulur. Bu yurt ve sınıflar şunlardır (Polvan,1952,s.169):

- a. Kimsesiz Erkek Çocukları Yurdu
- b. Kimsesiz Kız Çocukları Yurdu
- c. Küçük Erkek Çocukları İçin Sınıflar
- d. Küçük Kız Çocukları İçin Sınıflar
- e. Kızlar İçin İş Atölyesi
- f. Çocuk Yuvası

Bu Kuruma bağlı olarak, 1839'da açılan "Providence Kız Ortaokulu" ücretli ve yatılıdır. Providence kurumu diğer okul ve yurtlarıyla beraber, Birinci Dünya Savaşı sırasında kapanır ve 1918'den sonra tekrar faaliyete başlar (Polvan,1952,s.171).

1.2.2.5. Saint-Joseph Fransız Koleji.- 1864'lerde öğretime başlayan bir başka Fransız okulu Kadıköy' deki

Saint Joseph Fransız kolejidir. Bu okul, Tanzimattan sonra gerçek anlamda öğretime başlar (Haydaroğlu,1990, s.118).

1.2.2.6. Saint-Esprit Fransız Okulu.- Bir diğer önemli Fransız okulu da 1871'de açılan Pangaaltı Saint-Esprit Fransız okuludur. Papa'nın İstanbul temsilcisi Pluym tarafından Saint-Esprit kilisesi yanında bir bina yaptırılarak erkek ve kız çocukları yetiştirilir. Daha sonra bu bina, kız çocuklarına bırakılarak erkek çocukları için, ikinci bir bina yaptırılır. Böylece, iki okul olarak eğitime devam etmiş ve 1892'de ise kız öğrenci sayısı 200'ü bulmuştur (Polvan,1952,s.210).

1.2.3. İngiliz Okulları.- Yapılan araştırmalar sonunda İngiliz okulları ile ilgili çok az kaynak bulunabilmiştir. İngiliz okulları, binalarını Anadolu lisesi halinde kullanılmak üzere, Milli Eğitim Bakanlığına devrederken tüm belgeleri İngiltere'ye göndermeleri nedeniyle, başlangıçtan günümüze kadar, kesintisiz bir tarihi gelişmenin açığa çıkarılması imkansız duruma gelmiştir. Ancak Ülke topraklarındaki çeşitli yerleşim birimlerinde, bazen hizmet verdikleri toplulukların nüfusunun yoğun olduğu, bazan da, siyasi amaçları için gerekli gördükleri yerlerde İngiliz okullarının, istenen sayıda açıldığı bilinmektedir. Bir fikir vermesi açısından 1917 tarihli bir belgede, sadece İstanbul'da 83 in-

giliz eğitim kurumunun bulunduğunu belirtmekte yarar vardır (Haydaroğlu,1990.s.127).

1964'te yayınlanan özelokullar rehberine göre ise İstanbul'da iki tane İngiliz okulu bulunmaktadır. Eldeki bilgilere göre, diğer İngiliz okulları, Anadolu Liseleri olarak, Türk hükümetine devredilir. Bu okulların öğretici ve yönetici kadrosu ile tüm yazışmaları İngiltere'ye gönderilir (Akt.Haydaroğlu,1990.s.127).

1.2.4. İtalyan Okulları.- Osmanlı Toprakları üzerinde okullar açan ve bugün de eğitim öğretime devam eden devletlerden biri de İtalya'dır. İtalya'dan İstanbulla ticaret amacıyla gelen İtalyanların bir kısmı İstanbulla yerleşirler. Önceleri çocuklarını özel hocalarla eğitmeye çalışan İtalyan'lar, daha sonra okullaşmanın bir zorunluluk olduğunu düşünerek kendi okullarını açma yoluna giderler. Tanzimat Döneminde açtıkları başlıca okullar şunlardır (Haydaroğlu,1990,s.159):

1861 de İstanbul'da İtalyan erkek okulu,

1863 de Hatay'da karma İtalyan ilkokulu,

1864 te İstanbul'da kurs,

1870 de İtalyan kız okulu,

1863'ten bu yana sayıları 20'yi pek geçmeyen İtalyan okulları, genelde anaokulu ve ilkokul derecesindedir. Ancak İtalyan okullarının sayısı az olmakla beraber, ticaret ve sanayi eğitiminde, önemli etkileri olmuştur. Etkilerini bugün de sürdüren, en tanınmış İtal-

yan okulları; İtalyan ortaokulu, İtalyan Lisesi, İtalyan Ticaret Lisesi ve Giustiniani okuludur (Haydaroğlu,1990, s.159).

1.2.5. Alman Okulları.- Almanlar, hastane ve okul konusunda Fransa, İngiltere ve Amerikan örgütlerine oranla pek fazla varlık gösteremezler. Çünkü, Almanlar'da İtalyanlar gibi parçalanmış durumdadır. Osmanlı topraklarında oturan Alman vatandaşı pek yoktur. Avusturya tarafından temsil edilirler. Ancak 1870'te siyasal birliklerini kurduktan sonra, başkentte sayısal bir artış göstermeye başladılar. Aynı zamanda, kültür ve inanç değerlerini yaymak için de örgütlenmeye başladılar. Almanların, Alman kültürünü empoze etmek, azınlıkları kendi mezheplerine kazandırmak için oluşturdukları, başlıca dini örgütler şunlardır:

1. Werte des Tompels
2. Verein Vom Heiligien grabe
3. Commuzaute Eangelique
4. Das Hailigie land zions veren,versin von der unkeflekten
5. Jerusalem verein
6. Deutscher Palastine verein (Sevinç,1975,s.82).

...Bu teşkilatlardan birincisi, bir katolik örgütüydü. İkincisi, Alman misyoner çalışmalarını daha etkin bir biçimde sürdürmek için gazete çıkarıyordu. Üçüncüsü Hayfa, Betlehem, Nazaret, İzmir ve Beyrut'u çalışma merkezleri olarak seçmişti. Dördüncüsü, Protestanlık esaslarına dayalıydı. Beşinci örgüt Hı-

ristiyan aleminin, öteden beri üzerinde durduğu Kudüs'le ilgileniyordu. Altıncısı Alman katoliklerinin dini kurumlarını organize ediyordu (Sevinç,1975, s.83).

Tanzimat Dönemiyle Başlayan yabancı okulların yayılması eyleminde Almanların yanı sıra Ruslar, Bulgarlar, Avusturyalılar ve İranlılar da yerini alır. Bu ülkeler eğitim alanındaki eylemlerini daha çok Tanzimat Dönemi sonrasında gerçekleştirdiklerinden konu alanını dağıtmamak için burada söz edilmemektedir.

1.3. Azınlıkların Özel Öğretim Girişimleri

Tanzimat Dönemi'ndeki yasal düzenlemeler yapılmaya kadar, azınlıklardan bir kısmı Enderun'da eğitilir. Bir kısmı bazı teknik ve mesleki bilgi kazandıran Osmanlı okullarında, öğretim görür. Mesleki ve Teknik öğretim yapan okullarda, Fransızcanın, öğretimde kullanılması, öğretmenler arasında gayr-ı müslim ve hatta Avrupalıların bulunması, mezunlarının ulaştığı statü ve ekonomik durum nedeniyle, azınlıkların bu okulları seçmelerine (Özellikle Tıbbıyeyi) neden olur (Akyüz,1989,s.195).

1856 tarihli Islahat Fermanına göre, azınlıklar cemaat olarak, okullar açma ve geliştirmeye, izinli sayılırlar. Fakat bu okulların, öğretim metodu ve öğretmenlerinin seçimi, Padişahın atayacağı üyelere oluşan karışık (yani azınlıklardan da üyeler bulunan) bir Eğitim Komisyonunun gözetim ve denetimi altında bulunur. Bu

alandan, asıl düzenlemeye 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile gidilir.

Tanzimat Dönemi'nde büyük bir gelişme gösteren azınlık okulları ile ilgili olarak, Ali Suavi'nin endişe yüklü şu ifadeleri, anlamlıdır;

...Yazık ki, İstanbul'da, bilim ve eğitim alanında toplumlar ve kavimler arasında birlik yok. Her toplum, kendi dilini ve kendi yolunu tutmuş ilerliyor. Elbet bir gün gelecek, çalışan toplumlardan biri ileri geçecek. Umarız Müslümanlar bu durumdan büyük ve önemli ders çıkarırlar... (Akt. Akyüz, 1991, s.196).

Aslında endişe de edilse, sonuçta korkulacak bir takım olaylar da beklense, toplumun eğitim talebi sözkonusudur ve bu talep, Osmanlı devleti tarafından, yeterince karşılanamamaktadır. Her halde, eğitimin yaygınlaşması ve niteliğinin yükseltilmesi gerekmektedir.

1.3.1. Ermenilerin Eğitim Girişimleri.- Amerikalılar, 1830'da Osmanlı-Amerika ilişkileriyle ilgili bir anlaşmada en ayrıcalıklı ülke statüsü kazanırlar. Bu durum, Amerikalıların Ermenilerle olan ilişkilerini en üst düzeyde sürdürmelerine olanak sağlar.

Bu yakın ilişkiler, hem Amerikan destekli Ermeni okullarının açılmasına, hem de Ermeni cemaat okullarının yaygınlaşmasına zemin hazırlar. Ermeni Kilisesi kayıtlarına göre 1834'de Anadolu'da Ermeni okulu sayısı 120 civarındadır.

Eğitimin yaygınlaşması, üst kademe eğitim kurumlarına olan gereksinmeyi de artırır. Bu nedenle, 1838'de Üsküdar'da, Cemaran Okulu açılır. Bu okul, Ermeni azınlığın ilk yatılı yüksek okuludur. Okulda, yoksul öğrenciler ücretsiz okumaktadır. Varlıklı ailelerin çocuklarından yılda 3000 kuruş alınmaktadır.

Bu okulun, Amira Berciyan'ca hazırlanan yönetmeliğinde ilginç düzenlemeler vardır. Bu düzenlemeler kısaca (Akt.Tekeli,1985,s.463):

- a. Öğretmenlerin öğrencileri dayakla eğitmesi yasaktır.
- b. Öğrencilerin yalnızca Ermenice konuşmasına ve yabancı kelimeler kullanmamasına özen gösterilecektir.
- c. Mütevellinin izni olmadan hiç kimse, çocuğunu okuldan alıp sanata veremeyecektir.

Bu okulun yönetimi, Amiralar ile esnaf arasında sürekli bir çatışma konusu olur. Okul, 1841'de kapanır; 1846'da, Yedikule'de yeniden açılır (Tekeli,1985,s.463).

1871'de yapılan bir istatistikte, İstanbul'da Ermenilerin 18'i Erkek, 13'ü kız, 17'si karışık olmak üzere 48 okulu ve 6000 civarında öğrencisi mevcuttur (Akt. Haydaroğlu,1990,s.184).

1.3.2. Rumların Eğitim Girişimleri.- İstanbul'un fethinden sonra Fatih, Rum toplumunun başına getirdiği, Patrik adındaki dini lidere bu Rumların kilise, okul vs. gibi kurumlarını istediği gibi yönetme yetkisi verir. Rumlar, Fatih'in onlara sağladığı bu çok önemli imkan

ve hoşgrü sayesinde varlıklarını, din ve dillerini, kültürlerini koruyup geliştirdiler. Yüzyıllarca kiliselerine bitişik ve papazların ders verdiği okullarda, toplumlarının eğitim öğretim gereksinmelerini karşıladılar (Akyüz,1989,s.196).

Azınlık okulu açmada ve ayrılıkçı görüşleri yaymada en ileri giden kiliseler, Rum patrikhanelerine ait olan kiliseler olmuştur. Ülkede; İstanbul, Iskenderiye, Antakya, Kudüs patrikliği olmak üzere, 4 Rum patrikliği vardır. Her patrikliğin kendi sınırları içinde yönettiği yüzlerce okulu bulunmaktadır. Rum kiliseleri yalnız kendi cemaatlerinin eğitim işleri ile ilgilenmekle kalmazlar, diğer Hıristiyan unsurları da kendi cemaatleri içine almak için onların eğitim öğretim işlerine de müdahale ederler (Atuf,1930,s.145).

Mezhep birlikteliğinden yararlanan Fener kilisesi Bulgarların, Sırpaların, Romenlerin okullarını kapatır, yerlerine, Rumca okutan Rum mektepleri açar (Atuf,1930, s.146).

Rumlar, 1844'te Heybeliada'da, 1856'da Fener'de, iki büyük okulu cemaat hizmetine soktular. İstanbul'da ve Rum azınlığın bulunduğu yerlerde ilk, orta ve lise düzeyinde okullar açarlar. Ermeniler'in ise 1859'da yalnız İstanbul'da, 42 okulları vardır. Bu okullarda, 5.531 öğrenci okumaktadır. 1874'te ise İstanbul'da 51, Anadolu'da da 469 Ermeni okulu bulunmaktadır. Ermeni okullarının bir özelliği, Ermenice'nin yanında, bir zo-

runluluk yokken, Türkçe'nin de öğretilmesidir. Muhasebe ve matematik dersleri ise Türkçe yapılmaktadır. 1900'de Osmanlı ülkesinde, 813 Ermeni okulunda, 81.226 öğrenci öğrenim yapmaktadır. Anadolu Ermeni okullarına, az da olsa Türk çocukları da devam eder (Sakaoğlu,1991,s.93).

1.3.3. Yahudilerin Eğitim Girişimleri.- Tanzimat-
tan önce de bazı okulları olan Yahudiler, 1860'da Paris-
te kurdukları "Alliance Israelit" derneği aracılığıyla
ülke genelinde Yahudi nüfuzunun bulunduğu merkezlerde
hızla okul açmaya başladılar. Bu örgüt 1875'te İstanbul
ve başka yerlerde çok sayıda okul açmaya girişmiştir.

ÇİZELGE 6

TANZİMAT DÖNEMİNDEKİ "ALLIANCE İSRAELİTE" OKULLARI

KURULDUĞU YER	KURULUŞ TARİHİ	KIZ/ ERKEK
EDİRNE	1867	ERKEK
EDİRNE	1870	KIZ
İSTANBUL		
-Balat	1875	ERKEK
-Galata	1875	ERKEK
-Goldschmit okulu	1876	ERKEK
-Hasköy	1874	ERKEK
SELANİK	1873	ERKEK

ÇİZELGE 6. Devam

SELANİK	1875	KIZ
İZMİR	1873	ERKEK
BEYRUT	1869	ERKEK
HALEP	1869	ERKEK
BAĞDAD	1865	ERKEK

Haydaroğlu, 1990, s. 105

1.4. Türklerde Özel Öğretim

Özel okul açma konusunda, Türkler, Tanzimat Dönemine kadar önemli bir girişimde bulunmamışlardır. Ancak, 1864'te kurulan Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye, bir özel okul statüsünde olan Darüşşafaka'yı kurma girişiminde bulunursa da, o dönemde bunu başaramaz (Koçer, 1987, s.115).

İstanbul'da, Türklerin açtığı ilk özel lise olan, Darüşşafaka; 15 Haziran 1873'de derslere başlar. Okul, bugün adını Türk Okutma Kurumu olarak belirleyen, ilk girişimci kurum olan Cemiyet-i Tedrisiye İslamiye tarafından açılmıştır.

Öksüz ve kimsesiz Türk-İslam çocuklarını toplayıp okutmak için böyle bir okulun açılması düşüncesi, çırak okullarından esinlenerek oluşur. Bu yararlı işe öncülük edenlerden, Gazi Ahmet Muhtar Paşa, Vidinli

Tevfik Paşa, Maliye Nazırı Yusuf Ziya Paşa, Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye'yi kurarak, Darüşşafaka'yı yaptırırlar (Koçer,1987,s.116).

Sultani düzeyinde bir okul olarak öğretime başlayan Darüşşafaka anasız babasız fakir çocukların alındığı önemli bir lisedir. Okulda Fransız askeri liselerinin programları Türkçe olarak okutulur. Bu okulda, Türk asker öğretmenler parasız öğretmenlik yaparlar (Ergin, 1940,s.487).

Darüşşafaka'ya öğretmen bulmak kolay olmamıştır. O dönemde, pozitif bilimleri okutacak kimseler oldukça az sayıdadır. Bir asır önce kurulan askeri okullar, ilköğretimden başlayarak, en yüksek derece olan kurmay sınıflarına kadar kurumlaşmasını, derece derece tamamlayıp, bir hayli bilgili eleman yetiştirmiş olduğu için, Darüşşafaka hocalığına da bu asker hocalar getirilir (Koçer,1987,s.116).

BÖLÜM V

ÖZET, SONUÇ VE ÖNERİLER

Özet

Osmanlı Devleti Eğitim Sistemi, Tanzimat Dönemi'ne tam bir çıkmazlar yumağı görüntüsüyle girer. Tanzimat Dönemi'ne girerken, eğitim kurumları; orta ve yüksek öğrenim veren medreseler, ilköğrenimi sağlayan sıbyan mektepleri, saray mektebi olan Enderun ve az sayıda askeri teknik okuldan ibarettir. Bu okullar da genel olarak birbirinden kopuk ve ayrı bakanlıklara bağlı olarak, eğitim-öğretim hizmeti sunmaya çalışmaktadır.

Tanzimat Dönemi Eğitimi; 1869'da Maarif-i Umumiye Nizamnamesi yayımlanıncaya kadar, ilk otuz yılı bütünüyle sistemsizdir. Eğitim örgütü de, biri Meşihat'a, öteki Babıali'ye bağlı olmak üzere, iki ayrı merkezden (Mekاتب-i Umumiye Nezaretiyle Meclis-i Umur-u Nafia tarafından) yönetilmektedir. Bu, otuz yıllık sürede taşra için uygun görülen okul sayısı ise büsbütün yetersizdir. Asıl okullaşma 1860'lı yıllarda başlar.

Bir başka deyişle, Tanzimat Dönemi'nin ilk yıllarında ve 1869 Nizamnamesi yayımlanıncaya kadar, eğitim, bir karmaşa havasında yol alır. Askeri ve sivil, kız ve erkek okulları açılır. Hepsinde de bir takım aksilikler,

şanssızlıklar yaşanır. Okullar açılır kapanır, isim ve yer değiştirir.

Yeniden yapılanma zorunluluğunu farkederek Tanzimat Dönemi devlet adamları, işe eğitimi kurallara bağlama girişimleriyle başlarlar. Eğitim alanında, kendi dönemine göre oldukça geliştirilmiş yasal düzenlemeler çıkarılır. Hatta bu düzenlemelerden bazıları, günümüzün birçok uygar devletinin bile ilerisinde bir görünüm sergilemektedir. Özellikle, farklı inanç ve etnik kökenlerle ilgili yasal düzenlemeler demokratik bir yapıyı çok ileri bir düzeyde temsil etmektedir. Bu demokratik düzenlemelerin, dış baskılar sonunda yapıldığını düşünenler olsa da, Osmanlı Devleti'nin en güçlü dönemlerinde de farklı inançtan olanlara son derece toleranslı uygulamalarda bulunmuş olması bu tezi önemli ölçüde geçersiz kılmaktadır.

1869'da yayınlanan ve yasa hükmünde olan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'yle, ilk kez eğitim işleri ciddi olarak ele alınır. O kadar ki düzensiz sistemler, günün gereksinimlerine göre belirlenen kurumlaşma, ilk kez bu tüzükle kurallara bağlanır.

Ancak, Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin ön gördüğü okullaşma, Osmanlı Devleti'nin yıkılışına kadar gerçekleştirilemez. 19. yüzyıl biterken, bütün ülkede yalnızca 400 kadar rüşdiye bulunması da bunu göstermektedir. Kız rüşdiyelerine taşrada kimse ilgi göstermez. Orta öğretimde idadi-sultani karmaşası sürekli gündemde kalır.

Tüzüğe göre, idadilere, rüşdiyeyi bitirip Darülfünun'a gitmek isteyenler girecektir. Bu okulların, 1000 haneli her merkeze açılması öngörülmüştür. Ancak, 1870'lerin sonunda bile henüz biri İstanbul'da, öteki Yanya'da, iki idadi vardır. Tek sultani ise Galatasaray Sultanisi'dir. 1884'te il merkezlerindeki idadiler, 29'a çıkar ama çoğuna ilgi yoktur. Çünkü, rüşdiyeyi bitirenler, devlet dairelerinde cazip görevler bulmakta daha fazla öğrenim görmeyi gereksiz görmektedirler.

Tüzüğün getirdiği bir yenilik de, Usul-i Cedid denen yeni öğretim yönteminin yaygınlaştırılması olur. Selim Sabit Efendi'nin Elifba-yı Osmani'si tüm okullarda geçerli ders kitabı sayılır. Maarif Nezareti bu yeni yöntemi kısa zamanda okullara yerleştirebilmek için gezici öğretmenler görevlendirilmesini, Vilayet Maarif Müdürlüklerinden ister.

Tanzimat Dönemi, daha çok azınlık ve yabancıların eğitimde, önemli gelişmeler kaydettikleri bir dönemdir. Hızla yayılan bu okulları denetim altına alabilmek için 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'ne önemli denecek hükümler konulmuştur. Ancak, Osmanlı Devleti'nin yabancı ve azınlık okullarını denetim konusunda başarılı olamadığı görülmektedir. Hem nicelik, hem de nitelik olarak reform denecek düzeyde bir artış sağlayan azınlıklar ve yabancılar sadece Tanzimat Dönemin'de 300 den fazla özel okul açmışlardır.

Tanzimat Dönemi Eğitimi'nin getirdiği yeniliklerin başında; "mektep" denen kurumun sadece İstanbul için gerekli olmadığı, ülkenin her yanında eğitime muhtaç gençler bulunduğu gerçeğinden hareketle önce büyük illerde olmak üzere taşrada da okullar açılması gelir. Yani eğitimin yaygınlaştırılması ilkesi bir Tanzimat düşüncesidir. Kızların eğitimi, sıbyan mekteplerinin iyileştirilmesi, modern eğitim yöntemlerinin benimsenmesi bu dönemdedir. Tanzimat'la bir batı dilinin programlarında yer alması da kurallaşır.

Tanzimatçılar, orta ve yüksek öğretim kurumlarını medresenin nüfuzundan kurtararak, devletin otoritesi altına almaya çalışırlar. Medreseler ise, Tanzimat'tan önceki karakterlerini korumaya devam ederler. Medreseler; yeniçeri ocağı gibi, bütün yeniliklere karşı gelerek ve bünyesinde hiçbir değişiklik kabul etmeyerek varlıklarını korumak isterler. Medresenin dışında kurulan okullar da yavaş yavaş batılı şekil ve metodlara yönelirler. Sonuçta, Tanzimat Dönemi'nde eğitimde birlik sağlanamaz. Batı düşüncesi ile çalışan okullar yanında, Skolastik bir görünüm sergileyen medrese yanyana yaşamaya ve birbirlerini kabullenemeyen, nesiller yetiştirmeye devam eder. Devletin kurduğu okullardan yetişen nesiller, medresenin etkililiğini azaltmaya başlasalar da, Devlet'in temeli din olmaya devam ettiği için, medreselerin kaldırılması başarılmaz.

"Tanzimat okullarının" doğduğu geliştigi, iyi kötü bir sisteme kavuştuğu dönem boyunca medreselerde hiç bir gelişme gözlenmemektedir. Tersine talebe-i ulum (bilim öğrencileri) adıyla nufuzlarını korumaya çalışan medreseliler, daha sık sokağa dökülmekte, iç kargaşalarda daha aktif rol almaktadırlar. 1876'daki siyasal çalkantıların hepsinde yer alan medreselilere, Sultan II. Abdülhamid de olumsuz bakar; medreselilerin büsbütün cahil kalmaları ve dışlanmaları için, Medreselere kayıtlı olanların askere alınmayacakları avantajını getirerek, bu kurumların asker kaçaklarıyla dolmasına olanak sağlar.

Sonuç Ve Öneriler

Tanzimat Dönemi'nin, Tanzimat Fermanı'nın okunmasıyla başladığı kabul edilir. Tanzimat Fermanı'nın, siyasi bir belge olduğu düşünülürse, yapılacak yenilikler arasında, eğitime hiç yer verilmemesi doğal karşılanabilir. Ancak, siyasi bir ferman olmakla birlikte, Osmanlı Devleti'ni çağdaş Avrupa devletleri seviyesine çıkarmayı amaçlayan, bir "Reform belgesi" nde, ülkenin gelişmesine engel olan nedenlerin başında gelen, "cehalet" i ortadan kaldıracak olan eğitim ve öğretim reformlarından söz edilmemesi yadırganacak bir durum olarak değerlendirilebilir. Ayrıca, Tanzimat Fermanı'nda öngörülen reformların gerçekleşmesinin, ülkede yeterli sayıda aydın ve me-mur kadrosunun bulunmasına bağlı olduğu da söylenebilir.

Bu kadrolar ise, ancak çağcıl eğitim kurumlarında yetiştirilebilirdi. Nitekim, reform taraftarı olan devlet adamları, yeniliklerin gerçekleştirilebilmesi için, bilgi ve teknikle beraber yetişmiş kadroların da gerekli olduğunu görerek, geç de olsa, eğitim alanında reform yapmanın bir zorunluluk olduğunu anlarlar. Tanzimat Fermanı'nda eğitimle ilgili herhangi bir maddenin bulunmaması, Tanzimatçıların bu konuya değer vermemiş oldukları anlamına gelmemektedir. Çünkü, eğitim alanında reform yapmanın bir zorunluluk olduğu, 18. yüzyılda anlaşılır ve Tanzimat Dönemi'ne kadar, bazı yeni okul modellerinin kurulması, eğitim ve öğretim yapması uygun görülür.

Fakat, Tanzimat genel hatlarıyla, batı medeniyetine doğru atılmış bir adım, Avrupa yaşam tarzını ülkeye kazandırma konusunda yapılan önemli bir girişimdir. Bununla beraber, Tanzimat girişiminin, Avrupai düşünce tarzını, bilim ve tekniğini ülkeye sokamadığı, yani Osmanlı Devleti için gerçek bir reform eylemi olmadığı da söylenebilir.

Tanzimatçıların amaçladığı reformların gerçekleşmemesinin en önemli sebeplerinden birisi olarak, geleneksel değerlere ters düşen yenilik girişimlerinin, cahil halk tarafından sürekli olarak tepki ile karşılanması ve halkın çıkar grupları tarafından yönlendirilmeye müsait olması gösterilebilir. Bir başka önemli neden, bu hareketin başında bulunan devlet adamlarının çoğunluğu-

nun, gerçek Avrupa kültürü almış insanlar olmamasıdır. Bu hareketin önde gelenlerinden çoğu, bu hareketi, daha çok "Kerhen" desteklenmesi gereken, Devlet'in devamının zorunlu reçetesi olarak görmüşlerdir.

Medresenin, düştüğü skolastik anlayıştan bir türlü çıkamaması ve yeniliklere direnmesi de, gelişme girişimlerini olumsuz etkilemiştir.

Ayrıca, yeniden yapılanma misyonünü yüklenen yöneticilerin "değişim ajanı" rollerini gerektiği gibi yerine getirememiş olmaları da, gelişme çabalarını olumsuz yönde etkileyen faktörler arasında sayılabilir. Halka küskün, baskıcı ve halkı değişime inandırmamış, yenilikler için, halkı motive etmemiş veya edememiş olan yönetim de, başarılı olamamanın sorumluları arasında sayılabilir. Değişimi gerçekleştirmek için öncelikle toplumun bu değişime inandırılması ve değişimi ister hale getirilmesi yönetsel bir sorumluluk olarak değerlendirilebilir. Değişim ne yönde olursa olsun, toplumun ne kadar yararına olursa olsun, değişime direnenler olacağı, özellikle değişimden zarar görebilecek çıkar gruplarının, toplumu, değişime direnme için motive etmeleri beklenilebileceği düşünülürse, yönetimin özellikle değişimin yararları konusunda geniş kitleleri ikna etmesi ve isteklendirmesi gerekecektir. Bu yöntem uygulanmazda, zorlayıcı veya toplumdan kopuk bir değişim gerçekleştirilmek istenirse, tabanın yabancılaşması kaçınılmaz olur ki, Tanzimat'dan 150 yıl sonra bile bu yabancılaşmanın etkilerinin silinmediği görülmektedir.

Bütün bu nedenlerden dolayı, Tanzimat Dönemi yöneticileri; eğitim örgütünde, köklü değişiklikler yapamazlar. Eski kurumlara dokunamazlar. Plansız ve endişeli, çelişkilerle dolu bazı yüzeysel yenilikler gerçekleştirebilirler. Eğitim alanında, eski ve tutucu geleneklerle ilişkiyi keserek medreseleri kapatmak veya ıslah etmek yerine, sadece onların yanında, genellikle onların etkisi altında, sınırlı sayıda, Avrupa okulları tipinde "mektepler" açmakla yetinirler.

Diğer yandan, gayri müslim cemaatlere, özellikle Islahat Fermanı ile, her devirden fazla ayrıcalıklar tanıyan Tanzimat Dönemi yöneticileri, bu cemaatlerin eğitim alanında adeta söz sahibi olmalarını sağlamışlardır. Hatta Tanzimat Dönemi'ne, başlı başına yabancıların ve azınlıkların, Osmanlı Devleti bünyesinde reform yaptıkları dönem olarak bakılabilir.

Açtıkları özel okullarda öğrenim gören, gayri müslimler; Tanzimat Dönemi yöneticilerinin istedikleri anlamda "Osmanlı" olmamışlar, aksine, milliyet duyguları gelişerek ayrılık akımlarını başlatmışlardır.

Sonuç olarak, Tanzimat Dönemi Eğitimi ve okulları Türk Eğitim Tarihi'nde önemli bir aşamadır. Bu gün bile hangi önemli eğitim kurumumuzun tarihi incelense Tanzimat Dönemi'nin izlerini ya da temellerini bulmak olasıdır. İlköğretimin zorunlu kılınması ve yaygınlaştırılması, yüzlerce yıllık eğitim yöntemlerinin değiştirilmesi, dernekler, vakıflar aracılığıyla, hatta imecelerle okullaşma sürecinin başlatılması, laik eğitimin ve yabancı

dil öğretiminin gündeme gelmesi, kızlara ortaokul, öğretmen okulu, meslek okulu kapılarının açılması, yeni ders araç-gereçleri ve yeni öğretim tekniklerinin eğitimle buluşması, eğitim sisteminin, yasal düzenlemeler yoluyla kurallara bağlanması, Öğretmen yetiştirme işinin ciddiye alınması ve öğretmen yetiştirecek kurumların açılması, her kesimden vatandaşın, eğitimle ilgilenmesi, Öğretmen, okul, defter, kalem, tebeşir vb. kavramların güncellik kazanması...tüm bunlar, birlikte değerlendirildiğinde, bu günkü Türk Eğitim Sistemi'nin temellerinin, Tanzimat Dönemi'nde atıldığı gerçeği daha iyi anlaşılmalı ve o kısa dönemin saygıyla anılmasına neden olmaktadır.

KAYNAKLAR

ADIVAR, H. Edip: Türkiye'de Şark-Garp ve Amerikan Tesir-
leri. İstanbul,1965 .

AHMET, Lütü: Lütü Tarihi, c.I-VI. İstanbul 1290.

AKYÖZ, Yahya: Türk Eğitim Tarihi, Ankara,1989.

ANTEL, Sadrettin Celal: "Tanzimat Maarifi", Tanzimat-I
İstanbul 1940.

ATUF, Nafi: Türkiye Maarif Tarihi, İstanbul 1930.

AYDIN, Mustafa: Çağdaş Eğitim Denetimi, Pegem Yayınları
Ankara,1993.

AYDIN, Mustafa: Eğitim Yönetimi, Hatipoğlu yayınları
Ankara,1994.

BALCIOĞLU, Mustafa - KURTCEPHE, İsrail: Kara Harp Okulu
Tarihi. Kara Harp Okulu Matbaası Ankara.1992

BAŞARAN, İ.Ethem: Eğitime Giriş. Gül yayınevi, Ankara
1992.

BERKES, Niyazi: Türkiyede Çağdaşlaşma. Doğu Batı yayın-
ları, İstanbul 1973.

CEVAT, Mahmut : Maarif-i Umumiyeye Nezareti Tariçe-i
Teşkilat ve icraatı, İstanbul 1328

DEMİREL, Özcan. ON, Kamile: Eğitim Terimleri. Şafak Matbaası, Ankara, 1987.

DÖLEN, Emre: "Darülfunun". Tanzimatta'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, cilt:2, S, 1985.

DÜstür Koleksiyonu: Birinci Tertip, Cilt.2,3

ENGELHARD: Tanzimat ve Türkiye, Osmanlıca baskı Tercüme; İstanbul Maarif müdürü Ali Reşit. İstanbul 1328.

ERGİN, Osman: Türkiye Maarif Tarihi, c.11 İstanbul, 1940.

ERTÜRK, Selattin: Eğitimde "Program" Geliştirme, Ankara: Cihan Matbaası, 1975.

ESAT, Mehmet: Mirat-ı Mühendishane-i Berr-i Hümayun, İstanbul, 1312

HATEMİ, Hüseyin: "19. yüzyılda Medreseler". Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi. Cilt.2, 1985.

HAYDAROĞLU, İlknur Polat: Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar. Kültür Bakanlığı Yay. Ankara, 1990

KARAL, Enver Ziya: Osmanlı Tarihi 5.cilt Ankara 1983.

KAYA, Yahya Kemal: Eğitim Yönetimi, Bilim Yayınları, Ankara, 1991

KOCABAŞOĞLU, Uygur: "Amerikan Okulları", Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi. Cilt:2 İstanbul 1985.

KOÇAK, Cemil: "Tanzimattan sonra Özel ve Yabancı Okullar". Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi. Cilt:2 İstanbul 1985.

KOÇER, H.Ali: Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu, Ankara, Uzman Yayınları, 1987.

KODAMAN, Bayram: Abdulhamit Devri Eğitim Sistemi, Ankara 1991.

KORAY, Enver: Türkiyenin Çağdaşlaşma Sürecinde Tanzimat. İstanbul, Marmara Üniversitesi yayınları, 1991.

Maarif-i Umumiye Nizamnamesi Metni. Düstur, Birinci Tertip, ikinci cilt s.184-219

POLVAN, Nurettin: Türkiye'de Yabancı Öğretim, 1.cilt, İstanbul 1952.

SAKAOĞLU, Necdet: Osmanlı Eğitim Tarihi. İstanbul, İletişim Yayınları, 1991.

SAKAOĞLU, Necdet: "Tanzimattan Sonra Özel Ve Yabancı Okullar" Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi. Cilt:2 İstanbul 1985.

SEVİNÇ, Necdet: Ajan Okulları, İstanbul, 1975.

SIRMA, İ.Süreyya: Tanzimatın Götürdükleri. İstanbul: Beyan Yayınları, 1991.

SUNGU, İhsan: "Tanzimat ve Yeni Osmanlılar" Tanzimat-I, İstanbul, 1940.

TEKELİ, İlhan: "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Eğitim Sistemindeki Değişmeler" Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi. İstanbul, 1985.

UNAT, Faik Reşit: Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış, Ankara 1964.